

ልሳነ
ኢኮኖሚክስ

ECONOMIC FOCUS

Bulletin of the Ethiopian Economic Association (EEA)

VOL. 6 NO. 4
February 2004

ርዕይ 2020 በኢትዮጵያ በዚህ እትም

EDITOR-IN-CHIEF

Assefa Admassie

GUEST EDITOR

Getachew Kitaw

EDITORIAL BOARD

Alemayehu Seyoum
Alemu Mekonnen
Eyob Tesfaye
Getnet Alemu
Gezahegn Ayele
Ishak Diwan

Web Postmaster

Metasebia Zelalem

© Ethiopian Economic Association
(EEA)

All rights reserved.
No part of this publication can be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form without a written permission from the Ethiopian Economic Association.

✓ ከአዘጋጁ

✓ የሕግ የበላይነትና ልማት በኢትዮጵያ፤ ዛሬና የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት/ ጥላሁን ተሾመ

✓ **Rule of Law and Development in Ethiopia: Now and Twenty-Five Years from Now / Tilahun Teshome**

Translated by: Yonas Admassu

በአቶ ጥላሁን ተሾመ ጽሁፍ ላይ የተሰጠ አስተያየት

✓ / አሪጂናል ወልደጊዮርጊስ

✓ / ታምሩ ወንድም አገኘሁ

ሌሎች

✓ ደብዳቤ

P. O. BOX 34282	TELEPHONE 234363/221119	FAX 234362	ADDIS ABABA ETHIOPIA
E-mail Address: eea@telecom.net.et		Website: www.eaecon.org	

**THIS BULLETIN AND OTHER PUBLICATIONS OF THE EEA ARE
SPONSORED BY FREIDRICH EBERT STIFTUNG OF GERMANY
(FES), EMBASSIES OF UK, SWEDEN, NORWAY, NETHERLANDS AND
THE AFRICAN CAPACITY BUILDING FOUNDATION (ACBF)**

ከአዘጋጁ

የኢትዮጵያ የኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር Vision 2020 Ethiopia በሚል መጠሪያ በተከታታይ በሚያቀርበው የውይይት መድረክ የሕግ የበላይነትና ልማት በኢትዮጵያ፣ ዛሬና የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት በሚል ርዕስ አቶ ጥላሁን ተሾመ ያቀረቡት ጥናታዊ ጽሁፍ የካቲት 19 ቀን 1996 ዓ.ም. በርካታ ታዳሚዎች በተገኙበት በሂልተን ሆቴል የመሰብሰቢያ አዳራሽ ቀርቦ ውይይት ተግባር ተካሂዷል። ተባባሪ ፕሮፌሰር ጥላሁን ተሾመ በሕግ አማካሪነት፣ በዳኝነት፣ በሕግ መምህርነት በሙያቸው የረጅም ጊዜ ልምድ ያካበቱ የሕግ ምሁር ከመሆናቸው ጋር በተለያዩ የሕግ ርዕሶች የምርምር ጽሁፎች ያቀረቡና መጻሕፍት የደረሱ በመሆኑ በርዕሱ ላይ ያቀረቡት ጽሁፍ ጠቀሜታ በሰጠው ለተደረገው ውይይት ብቻ እንደማይሆን ይታመናል።

የቀረበው ጽሁፍ በመስኩ የረጅም ጊዜ የሥራ ልምድ ባላቸው የሕግ ባለሙያዎች አቶ ታምሩ ወንድም አገኝሁ እና በወ/ሮ ኦሪጅናል ወልደጊዮርጊስ አስተያየት እና ትችት የዳበሩ ስለነበር በወቅቱ ለተደረገው ውይይት ይበልጥ ሕይወት እንደሰጠው ሁሉ ይህ ዕትም የሚያነቡ ወገኖችም በመስኩ በለጠጡ እንዲያነቡና እንዲመራመሩ እንደሚገባቸው ይታመናል።

የሕግ የበላይነት መከበር ለአንድ ሕብረተሰብ ሰላም መከበር፣ እንዲሁም ለፖለቲካ ለኢኮኖሚ ማህበራዊ ሕይወቱ ማደግና መበልፀግ መሰረታዊ መሆኑ በአሁኑ ጊዜ በመላው ዓለም ተቀባይነት አግኝቷል። ተግባራዊነቱ ግን የእያንዳንዱን ዜጋ ንቁ ተሳትፎ የሚጠይቅ እንደመሆኑ በርዕሱ ላይ ግንዛቤ ለማስጨበጥ የሚደረገው ጥረት በሰፊው መቀጠል ያለበት ነው። የኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር በዚህ ረገድ ላደረገው ጥረት ምስጋና ይገባል። ግንም ውይይቱን በሰብሳቢነት እንድመራ ለተሰጠኝ ዕድልና ክብር አመሰግናለሁ።

የሕግ የበላይነትና ልማት በኢትዮጵያ፤ ዛሬና የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት

ጥላሁን ተሸመ*

መፅቢጸ

በ□ህ ርክስ እንድናገር በኢትዮጵያ ኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር መጋበዜን የነገረኝ አብሮ አደጌ ዶክተር አሰፋ አድማሴ ነው። ከሁሉ በፊት ማኅበሩንና ቅደም ተከተሉን እንዳመለከትን ይፈቀድልኝ ዘንድ በማክበር አሳስባለሁ። ታ□ጸ ግብዣውን ከመቀበል በፊት ሁለት ጥያቄዎችን ለራሴ አነሳሁ። የመጀመሪያው ከጠበቃዊ ደመና፣ □ጭ □ጃ መስለኛል። □ሞ እንዲህ ዓይነት ደመናስ አለ □አንዴ? አትበሉኝና። ጥያቄው እንዲህ የሚል ነበር። "አንተ ሰው ሊያናገርህ የሚችል የሕግ ጥላ ስለመኖሩና ቢኖርስ ለሕግ ተገኝ በሆነ ሥርዓት ውስጥ ስለመገኘትህ ምን ያህል □አርፅ□ኛ ነህ?" ትንሽ እንደመሸበር ስል ሰውኛ□ እኔነቴ ደግሞ ገለፅ አደረገኝ፤ □አንዲህ ብሎ፣ "አሁንስ አበዛኸው! የምን ጥላ ነው የምትፈልገው? ሰብዓዊ ፍጡር አይደለህ እንዴ? መናገርኮ እንደመስማት ሁሉ፣ እንደሌሎቹ ተፈጥሯዊ ባህርዮችህ ሁሉ፣ □□□ህ □ለም ጁ□□- የመጣኸውና አብሮህም ወደመቃብር የሚወርድ ባህርይህ ነው፤ ማንም የማይለጥህ፣ ማንም የማይነሳህ፣ □ልቅ□ስ ወደጉዳዩ ግባና የምትለውን በል!" ተማመንን፣ እናም ወደዋናው ጉዳይ ተሸጋገርኩ፣ ሁለተኛውን ጥያቄዬን □መልስ ዘንድ።

ሁለተኛ□ ዓያቁ □ ጌ ማ □ የምለውን ሁሉ የሚመለከት ነው።

□□ህኛ□ ላጁ እንዲ ብዙ አልተቸገርኩም። □ሰ□ □ሮ ሊ□ ቢችልም ባይችልም የምለው ብዙ አለኝ። ንግግሩ በአማርኛ ቢሆንም አልፎ አልፎ ለእኔ መልካም የመሰሉኝን አንዳንድ ጥቅሶች፣ ከሕግግም፣ ከምሁራን ጽሁፎችም በተጻፉበት ቋንቋ ጠቀስ ለማድረግ እሞክራለሁ። ይህን ያደረግሁት ጸሎት□ □ተረ□ማለሁ ብ□ □ሰ□ ሥራ ላለማቆርፈድ ስል ነው። ለ□ህም በቅ□ሚጸ ጁቅርታችሁን □ጁቃለሁ። ሁለተኛው ጥፋቴ ነገር በቅጡ ማሳጠር አለመቻሌ ጁመስለኛል። ረጅምና ምናልባትም ለአንዳንዶቻችሁ አሰልጥኜ ሲሆን የሚችለውን ንግግራን ለማድመጥ ጥናቱን እንዲሰጣችሁ □መኛለሁ።

ይህን ካልኩ ወደጉዳዩ ልግብ ጠ ቅለል ተደርጎ ሲታይ የምሽቴ ንግግራ በሕግ የበላይነት፣ በፍትሕ ሥርዓቱና ችግሮቹ፣ በፌዴራሊዝምና በመሬት ጥያቄ ዙርያ የሚያተኩር ይሆናል።

1. □ክፅ □በላጁነት ለምን?

የሕግን የበላይነት መርህ ሰዎች ሁሉ የራሳችንን ሕልውና ለመ□□ፅ ብለን በቀናሊነት መንፈስ ልንጠብቀውና ክብካቤ ልናደርግለት የሚገባ አስተሳሰብ ነው። በጥቅል አነፋ□ር ሕፃ ቦንብረተሰብ □ስዓ የጋራ ሕይወት የሚመሩ ሰብ□ዊ ፍጡራን ይህን ማህበራዊ ሕጅ□ታችውን ለመግዛት የሚሰማሙባቸው የምግባረ ስብፅ ደንቦች ስብሰብ ነው ቢባል ያስኬዳል። እርግጥ ሁሉም ዓይነት

የምግባረ ስብፅ ደንቦች □ኛ □ሬ ሕፅ ብለን በምንጠራው ስብስብ ውስጥ ላጁታቀፉ ይችላሉ። ሁሉም ደንቦች ለአፈፃፀማቸው ከጀርባቸው የመንግስት ድጋፍ የላቸውምና።

ተ□ዓ ርም □ሬ-ሷ ሕግ አላት። ከራሱ ከሰው ልጅ ብንጀምር የሚፈጠርበት፣ የሚያድግበት፣ የሚጎለምስበት፣ የሚሞትበት ሕግ እንዳለው ሁላችንም የምናውቀው ነው። ሌሎች ተፈጥሯዊ ክስተቶችም እንዲሁ። አንዱ ፍጡር ከሌላው ጋር የሚኖረው መስተጋብር፣ መዓልት ከጸልመት፣ ክረምት ከበጋ፣ ፀደይ ከመጸው የሚፈራረቁበት፣ ወዘተ...፣ በርካ□ የተፈጥሮ ሕግጋት አሉ። እንደተፈጥሯዊ ክስተቶች ሁሉ የሰው ልጅ ማኅበራዊ ሕይወትም በዘመናት ሂደት የሚለዋወጥበት የራሱ ሕግጋት አሉት። አንዱ ሕብረተሰብ ከሌላው፣ አንዱ የሕዝብ ክፍል ከሌሎች፣ መንግስታት □ርስ በርስ የሚገናኙባቸው ሕግጋት አሉ።

ለያዘነው ጉዳይ ሕግ ስንል ከእነዚህ ሁልቆ መሳፍርት ከሌላቸው ማኅበራዊና ተፈጥሯዊ ደንቦችና የምግባረ ስብፅ ግዕዛት ውስጥ በመንግስት ዕውቅና አግኝተው □ንብረተሰብን ግንኙነቶች ለመግዛት □ቀሚታ ላይ የሚውሉትን ደንቦች ማለታችን ነው። ስለዚህም በሕግና በመንግስት መሀል የጠበቀ ግንኙነት አለ። ሌሎች አመለካከቶች ያሉ ቢሆንም በሕግና በመንግስት መሀል ሊኖር ከሚገባው ግንኙነት አንጻር ያሉት ዋና ዋና አስተሳሰቦች በሁለት ተከፍለው ሊታዩ ይችላሉ።

* ተባባሪ ፕሮፌሰር፣ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ የኢትዮጵያ ኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር ባዘጋጀው ርዕይ 2020 መድረክ የካቲት 19 ቀን 1996 ዓ.ም ያደረጉት ንግግር።

ሕግ መንግስት ዓላማውን ለማስፈጸም የሚጠቀምበት መሣሪያ በመሆኑ ለመንግስት መልጻጸ እንጂ በእርሱ ላይ ገደብ ፈጣሪ ሊሆን አይገባም የሚለው አስተሳሰብ አንዱ ነው። ሕግ በመንግስት የሚወጣ ቢሆንም የሕዝብ ፈቃድ መገለጫ መሣሪያ ነውና አንድ ጊዜ ከወጣ መንግስትም ቢሆን ለሕግ የመገዛት ግዴታ አለበት የሚለው ሌላው ነው። ጠቅለል ተደርገው ሲታዩ የመጀመሪያው በአገዛዝ ላይ፣ ሁለተኛው በሕብረተሰብ ጋር ላይ የተመሰረቱ አስተዳደሮችን ባህርይ ማጸናትና የሕግ የበላይነትን ማጸናት ለመሳካት በዚህ በሁለተኛው የአስተሳሰብ ምድብ የሚፈረጅ ነው። ይሁንና ይህ በላይ እንዲሆን የሚጠበቀው ሕግ የሚወጣበት የራሱ ሥርዓትና መንገድ አለው። በዲሞክራሲያዊ አስተሳሰብ በሕዝብና በመንግስት መሀከል ላለው ግንኙነት መሰረቱ በሁለቱ መሀል ማግኘት ውል ነው። ከሕግም ከመንግስትም ቀድሞ የነበሩት ሕብረተሰብና ሕብረተሰብን የሚያቋቁሙት ግለሰቦች ናቸው። ግለሰቦች ደግሞ ከልደት እስከሞት ከመብት ጋር የሚኖሩ ናቸው። ይህን መብታቸውን እንዲያከብርና እንዲያስጠብቅ፣ በመሀከላቸው ሊነሱ የሚችሉ አለመግባባቶችንም በጠልቀኝነት እየተመለከተ ተገቢውን እንዲያደርግ ከመብታቸው የተወሰነውን ቀንሰው መንግስት ብለው ላቋቋሙት አካል ጁሰው ስላል። ጁህ ስራም መንግስታዊ ስልጣን ይሆናል። ከዚህ ሥልጣን ውስጥም ሕግ ማውጣትና ለወጣውም ሕግ ተገዥ የመሆን ግዴታ ይገኝበታል።

በመሆኑም ምንም እንኳን ሕጎች የሚወጡት መብት ለማስከበር ተብሎ ቢሆንም ለሕጎቹ መሠረት የሆኑት መብቶች ከሕጎቹ መውጣት በፊት ሰዎች ይዘዋቸው የነበሩ ናቸው። ሕግ ማድረግ የሚችለው ለመብቶች ይፋዊ ዕውቅና፣ ለመከበራቸውም ማኅበራዊ ዋስትና፣ መስጠት ነው። የነፃነት

እቦት፣ የመብት መረጃ፣ የአስተዳደር ጭቆናና የኢኮኖሚ ብዝሃነት የሚመጣው መንግስት፣ ቡድኖች ወይም ግለሰቦች በተለያዩ መንገዶች ይህን አስተሳሰብ አልቀበል በሚሉበት ጊዜ ነው።

ታላቁ የሰብዓዊ መብት ተከራካሪ ጆን ሎክ በአሥራ ሰባተኛው ምክተ ዓመት “Two Treatises of a Civil Government” በተባለ በሚጠቀሙ ስንክሳሩ እንዳመለከተው ለመንግስት ሕልውና መገሻውም መድረሻውም ጁህን የዜጎችን መብት ለማስከበር ብሎ የገባውን ማሕበራዊ ውል በብቃት መወጣት መቻሉ ነው። ጸሐፊው ይህን ግዴታ በግልጽ በእንግሊዝ ሕግ ከነበረው የአደራ ግል ሕግ ፋር ጸመሳሰለ። ባለአደራው አደራውን የበላ ዕለት በሁለቱ መሀል ያለው ግንኙነት ሊቋረጥ እንደሚችለው ሁሉ መንግስትም ይህን በማሕበራዊ ውል የተጣለበትን ግዴታ የማይወጣ በሚሆንበት ጊዜ በእርሱና አደራውን በሰጠው ሕዝብ መሀል ያለው ግንኙነት ይቋረጣል። ማደቅጋትም እንደነገሩ ሁኔታ በሰላማዊ መንገድ ካልሆነም በአመጽ ነው። ይኸው የጆን ሎክ አስተሳሰብ ነው ከሶስት ምዕተ ዓመታት አካባቢ በኋላ እ.ኤ.አ. በ1948 በተባበሩት መንግስታት ድርጅት ባወጣው ዓለም አቀፍ የሰብዓዊ መብቶች መፅሀፍ መፅሀፍ ላይ።

"... it is essential, if man is not to be compelled to have recourse, as a last resort, to rebellion against tyranny and oppression, that human rights should be protected by the rule of law."

ተብሎ የተመለከተው። በግልጽ የማንም ጤኛ ሰው ፍላጎት ይህ በመንግስትና በሕዝብ መሀል ያለው ማሕበራዊ ግልጽ በሁለተኛው አካሄድ የሚቋረጥበት ሁኔታ እንዳይከሰት ነው። ውጤቱ አደገኛ፣ የሚከፈለውም መስዋዕትነት የከፋ ይሆናልና።

እንዲህ ዓይነቱ «ሚርት» ዕውን እንዳይሆንም ነው በሕዝብ ፈቃድ ላይ የቆመና የሕግን የበላይነት የተቀበለ መንግስት የሚቆይ የግድ የሚሆነው። በሕግ የበላይነት የሚመራ መንግስት የተረጋገጠ ተቋሞች ያሉት፣ ግልፅ ውይይትን የሚቀበል፣ የሃሳብ ልዩነቶች የሚንሸራሸሩበት፣ ወቅታዊ የሆኑ ነፃና ሚዛናዊ ምርጫዎች ተግባራዊ የሚደረጉበት፣ የሚሰሩትን የሚያውቁና የተሟላ ነፃነት ያላቸውን አባላት ያቀፈ የሕግ አውጭ አካል ያለው፣ ፅኑ ሀገራዊ አንድነት ለማስፈን በሚንቀሳቀስ አስፈጻሚ አካል የሚካሄድና የግለሰቦችንና የሕብረተሰብ ክፍሎችን የተሟላ ዕድገት ለማምጣት በሚያግዝ የኢኮኖሚ ፖሊሲ የሚመራ ሊሆን ይገባል።

በላይ ግልጽ ለማግለጸት እንደሞከርኩት የሕግ የበላይነት በማናቸውም ለነፃነቱና ለመብቱ ቀናኢ በሆነ ግለሰብ አምሮ ግልጽ መሰረጽ ያለበት አስተሳሰብ ነው። ከዚህ በመነሳት ስዎች ሁሉ መንግስትን በጥርጣሬ ዓይን ቢመለከቱት አንድም ለመብታቸው በንቃት ዙጥ መቆማቸው፣ በመኖሪያ መንግስት የገባበትን ማኅበራዊ ውል ማግኘትን ማረጋገጣቸው በመሆኑ ሊበረታታ የሚገባው ነገር ነው። አብርሃም ሊንከን ይል እንደነበረው ሁሉ የሰውን ልጅ ከምንም ነገር በላይ ማግኘት ተገቢው ስልጣን፣ በተለይም የመንግስት ስልጣን፣ ነውና። ይህን ለመከላከልና ግልጽ ለሆኑ «ሚርት» ዕውን እንዳይሆን መንግስት ለሕግ ተገዥ መሆን ያስፈልገዋል። ሕገ-ራሱም መንግስት ግዴታውን ለመወጣት ከሚያስፈልገው በላይ ስልጣን እንዳይኖረው የሚገድብ፣ ስልጣን ላይ ያሉ ሰዎችን ፈር የማያስለቅቅ፣ ግለሰቦችም ሆኑ ቡድኖች ከሕዝብ የተቀበሉትን አደራ ያለአግባብ ለራሳቸው መጠቀሚያ አለማድረጋቸውን የሚያረጋግጥ፣ ጠብሃኑ ውሁዳኑን የማይወጡበት፣ ቡድኖች ግለሰቦችን

የማይደፈጥጡበት፤ ጉልበተኛውና ባለጊዜው ደካማውን ቀን የጣለውን የማያጠቃበትን ሁኔታ የሚፈጥር ሊሆን ይገባል። በጸያ ይህን መሰሉ ሕግ ሊወጣ የሚችለው ዕውነተኛ ጋራ ለሕመኔታን ባገኘና የሚሰራውን ስራ በቅጡ በተረዳ የሕግ አውጭ አካል ነው። መልካም አስተዳደር፣ ኢኮኖሚያዊ ብልፅግናና ማኅበራዊ ዕድገት፣ የውሁዳንና የሌሎች ግፋትን መብቶች መከበር፣ ወዘተ፣ ሁሉ በቀን ታም ሆነ በተዘዋዋሪ መንገድ ከህግ የበላይነት መስፈን ፋር ተቆራኝ ናቸው። የፖለቲካና ህግ መንግስት ጉዳዮች ተመራማሪ የነበረው ሀክር ሰለዚሁ ጉዳይ እንዲህ ብሎ ጽፎ ነበር።

“ Only if men are allowed to govern themselves, will they begin to think of themselves and for themselves as individuals. Democracy is an educational process in which men will develop interests of their own and in this way extend the horizons of their personalities.”

እንደማንኛውም ሰው መነሻዬ በጎ ምኞት ነውና በ2020 ግድም ወደዚህ ዓይነት አስተዳደር መዳረሻ እንጠጋለን የሚል ርዕይ አለኝ። ሌሎቻችሁም ይህን ርዕይ ትጋሩኛላችሁ ብዬ ተስፋ አደርጋለሁ። የዚህ ጉዞ መሰናደው ግን ዛሬ የምንገኝበት ሁኔታ ስለሆነ ቀጣዩ ጥያቄዬ ከእነዚህ መሰረታዊ መርሆዎች አኳያ ዛሬ ያለንበት ሁኔታ ምን ይመስላል የሚለው ይሆናል።

የቅርቡን የሀገራችንን የግሪግ ግዛት ስንፈትሽ ኢትዮጵያ ከ1923 ዓ. ም. ጀምሮ አራት ሕግጋተ መንግስት አውጥታለች። የመጀመሪያዎቹ ሁለቱ (በ1923 በግሪግ ሕግጋትና በ1948 የወጣው ግሪግ ሕግጋት) በቀጣሚዎች ግሪግ ሥላሴ «መልካም

ግሪግ» ለኢትዮጵያ ሕዝብ ተሰጡ የተባሉ ናቸው። ሦስተኛው በግሪግ መንግስት ተካሄደ በተባለ ውሳኔ ሕግጋት በግሪግ በ1980 ዓ. ም. የኢትዮጵያ ሕዝባዊ ግንባር ሕግጋት አራተኛው ግሪግ ሕግጋት ሲሆን ሆኖ እየተሰራበት ያለው የኢትዮጵያ ግሪግ ግንባር ሕግጋት ነው።

የመጀመሪያዎቹ ሁለቱ ሕግጋተ መንግስት የመንግስት ስልጣን መሰረቱ የሕዝብ ፈቃድ ሳይሆን የገዢዎች ፍላጎት መሆኑ በግልጽ በሚሰበክበት ሥርዓት የወጡ ናቸው። ስለዚህም አቋሙን ግልጽ ባደረገ ሥርዓት ንጉሠ «ለሚወዱትና ለሚወዳቸው ሕዝባቸው» ሰጡት የተባለ ሕግ ስለሆነ በግሪግ ሕግጋት መነጋገሩ አሁን ለያዘነው ጉዳይ ብዙ ፋይዳ ያለው ስለማይመስለኝ በዚህ አልፏለሁ። ሦስተኛው የደርግ መንግስት ራሱን ከግሪግ ወደ ሕዝባዊ መንግስትነት ቀይራለሁ ባለበት ጊዜ ያወጣው፣ በአንድ ርዕዮተ ዓለማዊ መሰረት ሕግጋት ግሪግ ሕግጋት ብለን ለማለት የሚችላ ሕግጋት ነው። ስለሆነም የንግግራን ትኩረት ዛሬ ወዳለው ሁኔታ መሰላለሁ።

2. ግሪግ የበላይነት በኢ.ፌ.ዴ.ሪ ሕገ-መንግስት

ዛሬ ይህች ሀገር እየተመራችበት ያለው የበላይ ሕግ የኢትዮጵያ ብሔሮች፣ ብሔረሰቦችና ሕዝቦችን የወከለ ነው የተባለ ሕገ-መንግስቱ በግሪግ ግዳር 29 ቀን 1987 ዓ. ም. ያጸደቀውና ከነሐሴ 15 ቀን 1987 ዓ. ም. ግምር በሥራ ላይ ለመጣ ነው። ግሪግ - መንግስቱን መሰረቱ ለማሰማት ከሚገልጹት የመግቢያው አንቀጾች የመጀመሪያው የሚከተሉትን ፍሬ ነገሮች ያያዘ ነው።

«ግሪግ የኢትዮጵያ ብሔሮች፣ ብሔረሰቦች ሕዝቦች፣ በሀገራችን ኢትዮጵያ ውስጥ ዘላቂ ዋስትና ያለው ግምራሲ እንዲሰፍን፣ ኢኮኖሚያዊና ማኅበራዊ ክፍተታችን እንዲፋጠን፣ የራሳችንን ዕድል በራሳችንን የመወሰን መብታችንን ተጠቅመን፣ በነፃ ፍላጎታችን፣ በሕፃናት የበላይነትና በራሳችን ፈቃድ ላይ የተመሰረተ አንድ ግሪግ ሕግጋት መንግስት በፋራ ለመገንባት ቆርጠን በመነሳት፣»

በዚህ አነጋገር መሠረት የዛሬዎን ኢትዮጵያ የመሰረቷት ብሔር፣ ብሔረሰቦቿና ሕዝቦቿ ናቸው ማለት ነው። በሕገ-መንግስቱ ቋንቋ የሦስቱ ቃላት አንድነት እና ልዩነት ግልጽ ባይሆንም እነዚህ የሕብረተሰብ ክፍሎች የዛሬውን የፖለቲካ ማኅበረሰብ የመሰረቱት በተለይ ሶስት መሠረታዊ ጥቅሞቻቸውን ለማራመድ እንደሆነ ተመልክቷል። ጥቅሞቹ ዲሞክራሲን ማስፈን፣ ኢኮኖሚያዊና ማኅበራዊ ዕድገት ማፋጠንና የሕግን የበላይነት ማስከበር ናቸው።

እንደሚታወቀው በሕገ-መንግስት የሚካተቱ ቁምነገሮች የሰው ልጅ በእርሱና በመንግስት መሀል ሊኖር ስለሚጠበቀው ግንኙነት ለዘመናት ጸዳቦቻቸው መሰረተ ሀሳቦች ናቸው። ስለሆነም ሕገ-መንግስታዊነት የሰው ልጅ ለራሱ ነፃነት ያለው ርዕይ ዕውን የሚሆንበት ሂደት ነው ማለት ይቻላል። ታዲያ ይህ ሂደት የተሳካ የሚሆነው ሕገ-መንግስት ለይስሙላ ሳይሆን የሕዝብን ዘላቂ ትስስር ለመግዛት ታቅዶ በሚወጣበት ሥርዓት ነው። ግሪግ ዲሞክራሲያዊ ያልሆኑ ሥርዓቶችም ሕግጋትን ያወጣሉ። ከራሳችንም ታሪክ ይህን አሳምረን እናውቃለን። ነገር ግን በእንደዚህ ዓይነት ሥርዓቶች ሕግጋትን

የሚወጣው ለለበጣና ለማስመሰያነት ነው። አሉ የተባሉ ሕገ-መንግስቱ አስተሳሰቦች ሁሉ በውስጡ ሊካተቱ ይችላሉ። ለአፈፃፀማቸው ግን ማገባቸውና ተቋማዊ መሰረት እንዲሁም ፖለቲካዊ በጎ ፈቃድ የላቸውም። ውጤታቸው ሳይታይ፣ በተፅዕኖታቸው ተመርጦ ሳጁ፣ የሕዝብ ዓመኔታንም ሳያገኙ ሌላው አምባገነን ይመጣና የውሃ ሽቦ ሆነው ይቀራሉ።

የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት አሁን ባለው የሀገራችን ሕገ-መንግስት የተካተቱት መሰረታዊ ቁምነገሮች ይህ ዕድል አይገጥማቸውም የሚል ርዕይ አለኝ። ወደዚያ ለመሄድ ግን ትክክለኛውን ፈለግ መያዝ ያለብን ዛሬ ነው። ያለው ሕገ-መንግስት የሕዝብን ይሁን ባግኝ መንገድ የወጣ ነው ወይም አይደለም በሚለው ጥያቄ ላይ ሁላችንም ልንስማማ የምንችል አይመስለንም። ይህም በራሱ ደግ ነገር ነው። የሃሳብ ልዩነት የማገባቸው ሕይወት ማጣፊጫ ቅመም ነውና ። ይሁንና ሊያስማሙን የሚችሉ በርካታ ቁምነገሮች በሕገ-መንግስቱ ያሉ ጁመስሉኛል። ስለሰብዓዊ መብቶች በሕገ-መንግስቱ ምዕራፍ ሦስት ክፍል አንድ የተደነገጉት መርሆዎች በዚህ ረገድ ለአብነት የሚጠቀሱ ናቸው። ቢያንስ ዛሬ በደረሰንበት ረገድ የሚጸስማሙንን ፍሬነገሮች በመያዝ ለሌሎቹም የተሻለ መፍትሔ የሚመጣበትን ሁኔታ በሰከነ መንፈስ መነጋገር እንችላለን። ሕገ-መንግስቱ ራሱ ይህ መፍትሄ ሊመጣ የሚችልበትን ቀመር ይዟልና።

ይህንን እግምት ውስጥ በማስገባት ከዚህ በኋላ ያለው የገንግሬ ክፍል በተለይ በፍትሕ ሥርዓቱ ይዘት፣ በፌደራሊዝም ጉዳዮችና በመሬት ጥያቄ ዙሪያ ያተኩራል።

3. የሕግ የበላይነትና የፍትሕ ሥርዓት

ይህኛውን ክፍል ደግሞ ፍትሕ ነገስቱን በመጥቀስ ልጀምረው። ስለነፃ ዳኝነት እንዲህ የሚል አንቀጽ አለው።-

«ለሰው ሁሉ የቀና ፍርድ ይፈርድ ዘንድ፣ ዳኛ ፍትሕ ምስሶ ፍጥረት እንዲሉ በፍርድ ጊዜ የማያደሉ፣ ፊት የማይነሱ፣ መማለጃ የማይቀበሉ መሆን አለባቸው።... ፍርዱን ብያኔውን ከሌላ እየጠየቀ ከፈረደ ለሰው የሚረባጠብ፣ የሚቅመጠው ነገር የለም።... ፍርዱን ብያኔውን ከሌላ ለመጠየቅ በስቂል ሕሊና ሳለ ፍረድልን በይገልጽ ብለው ሊያገብሩት አይገባም።... ፍጹም ዕውቀት ያለው፣ ከድንቁርና የራቀ፣ በረቂቅ ልቦናው ለሰው ጭንቅ የሆነውን፣ የተሰወረውን ፍጹም ፍጹም መፅለፍ ይሁን እንጂ፣ የሰውን ፊት አይቶ ከመፍረድ የራቀ ይሁን...»

ፍትሕ ነገስት፣ አንቀጽ 43፣ በአንቀጽ ፈቃድ

ማህበራዊ መሰረታችን ምንም ይሁን ምን ይህ የፍትሕ ነገስቱ ድንጋጌ ብዙ የሚያወዛግበን አይመስለንም። ስለፍትሕ ሥርዓቱ የሚኖረን ፍጹም ክቡር ስለሆነው ስለሰው ልጅ ነፃነት ካለን አመለካከት የሚነሳ ሊሆን ይገባል። በየትኛውም ሥርዓት ውስጥ አገዛዙ ፍትሕ በሚገባ እንዲበየን ማድረግ ከተሳነው አካሄዱ አንዳች ውስጣዊ ችግር ያለበት መሆኑን አመለካኝ ነው። ሕዝብ ከመንግስት የሚፈልገው ፍትሕ የሰፈነበትን ሥርዓት እንዲያሰናግድ ብቻ ነው። እንግዲያውም ገበሬውም አርሶ፣ ሠራተኛውም ለፍቶ፣ ነጋዴውም ነግዶ፣ ሌላውም እንዲሁ ደፋ ቀና ብሎ ነው ኑሮውን የሚገፋው፣ ቧጋቹ እንኳን ሳይቀር በዚሁ

አይነት ነው ሕይወቱን የሚመራው።

የፍትሕ ሥርዓቱ የሰመረ ሲሆን የዜጎች የግልና የጋራ መብቶች በአግባቡ ይጠበቃሉ፣ ኢኮኖሚያዊና ማገባቸው ዕድገት ይፋጠናል፣ ሀገራዊ ጥንካሬ ጁጥላብል፣ ህግ ስርዓት ሆነ የውጭ ኢንቨስተሮች በሙሉ ልብ ወደ ልማት ይሰማራሉ። ይሁንና ፍትሕን ማስፈን የከበደ ሥራ ነው። ከግል ፍላጎትና እምነት እንዲሁም ከጠባብ ስርዓታዊ ጥቅም ባሻገር የሚኖር ሀገራዊና ሕዝባዊ አመለካከት ማዳበርን ይጠይቃል። በተዋቡና ቀልብ በሚሰቡ ቃላት የተከሸኑ ሕግጋት ማውጣት አንድ ነገር ነው። እነሱን ተግባራዊ ማድረግ ደግሞ ሌላ ነገር ነው። በራሳችን ክግሜ በንጹህ ስለፍትሕ ማስፈን በሁሉም ሥርዓቶች ብዙ ተብሏል። ይሁንና ሕጎቹን ወደ ተግባር በማጠቃለል ረግጦ ብቻም አልሰመረልንም።

የፍትሕ ሥርዓቱ መጠናከር በመንግስት አስፈጻሚ አካላት ሥልጣን ላይ የሚጥለው ልጋም ይኖራል። መንግስት ያሰረውን ሊቃታ፣ የከሰሰውን ውድቅ ሊያደርግ፣ ሲከሰስ ሊፈርድበት፣ ርዕይ ሲለቅ ርዕይ ሊጸስጅ፣ ይችላል። ርዕይ በጥራት ሲጸደቅ ሥርዓት ይህ የሚፈለግና ጤነኛ አካሄድ ነው። የሂደቱ ድምር ውጤት ራሱን መንግስትን ተጠቃሚ ያደርገዋልና። ለዚህም ነው ስለፍትሕ ሰናሰብ ጉዳዩን አፍንጫችን ሥር ካሉ ጥቃቅን ችግሮች ባሻገር ማየት የግድ የሚሆንብን።

ዘመናዊ የፍትሕ አስተዳደር ሥርዓት በዚህች አገር ከተዘረጋበት ከኢጣሊያ ወራሪ በኋላ ያለውን ሁኔታ ከዚህ አንፃር መዘርዘር ሰጠ ጊዜና ጥረትን የሚጠይቅ በመሆኑ በአጭሩ ነፃ በማድረግ አሁን ያለው ስርዓት ለተካ ሥርዓት በሀገራችን ከሰፈነበት ከ1983 ዓ.ም. በኋላ

ያለውን ሂደት ብቻ እንደሚከተለው ለማሳየት ጠቅላላው፡፡

በቀጣይ ጋይሳ ሥላሴ ዘመን መንግስት ሁለት ጊዜ ሕግጋተ መንግስት መውጣታቸው፣ በእነዚህ ሕግጋተ መንግስትና እነርሱንም ተመርኩዘው በወጡ ሕጎች መደበኛ ፍርድ ቤቶች በሁሉም የሀገሪቱ ክፍሎች በተለያዩ እርከኖች መቋቋማቸው፣ የሀገሪቱን የሕግ ሥርዓት ዘመናዊ ለማድረግ በጠቀሰ መርህ ፅብር ግራም ግሪስ እየሰራጩባቸው ያሉ በርካታ ባህሪ ሕግጋት በአጭር ጊዜ ውስጥ እንዲወጡ መደረጋቸው፣ ቁጥራቸው ትንሽ የማይባል ባለሙያዎችን በውጭ ሀገርና በሀገር ውስጥ ለማሰልጠን የተወሰዱት እርምጃዎች፣ በተለይም የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ የሕግ ትምህርት ቤት መከፈት፣ ለሀገሪቱ የፍትሕ ሥርዓት ዕድገት የጎላ አስተዋጽኦ ነበራቸው፡፡ ከባዶ ለተነሳና የዳኝነቱን አሠራር ለመለወጥ የሚደረገው ጥረት ከተለያዩ አቅጣጫዎች፣ በተለይም ከየአካባቢው ሀገረ ገዥዎችና ባላባቶች ይሰነዘር የነበረውን የከረረ ተቃውሞ በተቋቋመ ለተጃጃ ሥርዓት በአሥራ ዘጠኝ መቶ ስድሳዎቹ አጋማሽ አካባቢ የነበረው የፍትሕ ሥርዓቱ የዕድገት ደረጃ ቀላል ግምት የሚሰጠው አልነበረም፡፡

ይሁንና ከ1967 ዓ.ም. ጀምሮ በሀገሪቱ ስፍራ በቆየው በጠቅላላው አገዛዝ የፍትሕ ሥርዓቱ ዕድገት በሚፈለገው መጠን ሳይቀጥል ለአሥራ ሰባት ዓመታት ቆየ፡፡ ምንም እንኳ አንዳንድ ወገኖች፣ የሕግ ባለሙያዎችም ጭምር፣ ደርግ ሕገ መንግስትን የሚስተካከሉ ሕጎች አሉት እያሉ ሲሞግቱን ቢቆዩም ይህ ሥርዓት ለአሥራ ሰባት ዓመታት ያህል የቀድሞውን ሕግጋተ መንግስት አገዳ ሀገሪቱን በራሱ መንገድ ሲያስተዳድር ቆየ፡፡ ቢሆንም ደርግ የፍትሕ ሥርዓቱን ብቻም እንደሕጋት ምንጭ የተመለከተው ባለመሆኑ ሥርዓቱ ያኔም ቢሆን በተወሰነ መልኩ

መጠነኛ ዕድገት አሳይቷል፡፡ በተለይም በጊዜው ቁጥራቸው በርካታ የሆነ የሕግ ባለሙያዎች ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ በተመረቁ የተወሰነ ቁጥር ያላቸውም በምስራቅ አውሮፓ የትምህርት ተቋማት እየሰለጠኑ የፍትሕ ሥርዓቱን በመቀላቀላቸው በሰው ኃይል ረገድ ፍርድ ቤቶች እየተጠናከሩ መጡ፡፡

በመጨረሻዎቹ አራት የስልጣን ግደታ ግደባ ግደባ ግደባ ሕግጋተ መንግስት የፍትሕ ሥርዓቱን የሚመለከቱ ድንጋጌዎች በመቅረብና ይህንን ተግባራዊ ለማድረግ አንዳንድ እርምጃዎች በተለይ ከራሱ ከዳኝነት ሥርዓቱ በመወሰዳቸው የሀገሪቱ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ከምንጊዜውም በተሻለ ሁኔታ ይገኝ ነበር፡፡

የዛሬውን የፍትሕ ሥርዓት ስንፈትሽ ዳኝነትን አስመልክቶ የወጣው የመጀመሪያ ሕግ የፍትሕ አስተዳደርን ከማናቸውም ዓይነት ተፅዕኖ ነፃ ለማድረግ የወጣው አዋጅ ቁጥር 24/1984 ዓ. ም. ነው፡፡ እርግጥ ከዚያ ቀደም ብሎ በወጣውና የክልል መስተዳድሮች ዛሬ በያዙት መልኩ በተቋቋመበት በአዋጅ ቁጥር 7/1984 ክልሎች የራሳቸውን ፍርድ ቤቶች እንዲያቋቁሙ ሆኗል፡፡ የአዋጅ ቁጥር 24/1984 ይዘት በንጉሱና በደርግ ዘመን ከወጡት የፍትሕ አስተዳደርን ከሚመለከቱ ሕግጋት ይዘት ጋር ተቀራራቢ ነው፡፡ ከቀድሞዎቹ ሕግጋት የነበረው መሰረታዊ ልዩነት የአሠጋጥ አባል፣ የደህንነት ሰራተኛና ከፍተኛ ግራም ግሪስ መኮንን የነበረ በዳኝነት ሊሠራ አይችልም መባሉ ነበር፡፡ የዚህ መለኪያ ሚዛናዊነት ግራም ግሪስ እያከራከረ ያለ ቢሆንም በጊዜው በተወሰዱት እርምጃዎች በመመገፍ የሚያሸፈኑ ዳኞች ሁሉ ያለፈቃዳቸው ከሥራ ተሰናብተዋል፡፡ ከዚያ በኋላም የፍርድ ቤቶችን አደረጃጀትና የዳኝነት ሥልጣንን የሚመለከቱ የተለያዩ ሕግጋት ወጥተዋል፡፡

አሁን ባለው የፌዴራሉ ሕገ መንግስት አንቀጽ 79/2/ ላይ ዳኞች የዳኝነት ሥራቸውን በሙሉ ነፃነት እንደሚያከናውኑ፣ ከሕግ በስተቀር በሌላ በማናቸውም ሥልጣን እንደማይመሩ የሚደነግግ አነጋገር እናገኛለን፡፡ ከሕገ መንግስቱ በኋላ ጉዳዩን አስመልክተው ከወጡት ዝርዝር ሕግጋት አንዱ በሆነው በአዋጅ ቁጥር 24/1988 መፅቢጸ ላጁ "ዳኝነት ነፃነትን ለማረጋገጥ ከሚያስችሉት መሠረታዊ ጉዳዮች አንዱና ዋነኛው የዳኞች አስተዳደርን ከማናቸውም የመንግስት አካል ወይም ባለስልጣን ተፅዕኖ ነፃ በሆነ ሁኔታ እንዲመራ ማድረግ ነው" ተብሎ ተመልክቷል፡፡ በቀድሞዎቹ ሥርዓቶች የወጡት ሕግጋትም ይህን አስመልክቶ የሚናገሩት ዓላማቸው ይኸው መሆኑን ነው፡፡ ሌላው ቀርቶ ስሙ ግምብም በበግ የማይነሳው የደርግ የጦር ፍ/ቤት ማቋቋሚያ አዋጅ ቁጥር 7/1967 እንኳ በአንቀፅ 12 ሥር "ዳኞች የዳኝነት ሥራቸውን በሙሉ ነፃነት ያከናውናሉ፣ ከሕግ በስተቀር በሌላ ሥልጣን አይመሩም፣" ግራም ግሪስ አነጋገር ይዞ እናገኛለን፡፡ እውነታውን ግን የምናውቀው እናውቀዋለን፡፡ ስለዚህ የዛሬዎቹም ሕጎች ይህን መሃላ ቢደግሙልን፣ ካድሬዎችም በኛ ይሁንባችሁ ቢሉን፣ መሀላውን እንደወረደ ለማስተፋባት እንችል ዘንድ ብዙ ማየት ያስፈልገናል፡፡

የዳኝነት ሥርዓቱ በዋነኝነት በፌዴራልና በክልል ፍርድ ቤቶች የተዋቀረ ነው፡፡ ከቅርብ ጊዜ ወዲህም በትልልቅ ከተሞች የማዘጋጃ ቤትና የከተማ ቦታ ነክ ጉዳዮችን የሚያዩ ለየት ያሉ ፍርድ ቤቶች በተቀሩ ነው፡፡ ከሥር ደግሞ በከተማና በገጠር ቀበሌዎች በተወሰነ የዳኝነት ሥልጣን የሚንቀሳቀሱ ማገባረቢያ ፍርድ ቤቶች አሉ፡፡ ሁሉም ቢሆኑ የሰው ኃይል፣ የቁሳቁስ፣ የማስቻያ ሥፍራና የበጀት ችግር አለባቸው፡፡ የውስጥ አሠራራቸውም በርካታ መዋቅራዊ ችግሮች አለበት፡፡

ጉዳዮች ዕልባት ሳያገኙ ጠቃሚነት ይቆያሉ። ይህ ቀድሞ የነበረ ቢሆንም ከጊዜ ወደ ጊዜ እየባሰበት የመጣ ይመስላል። አንድ ሰሞንም ከመክሰስ መክሰስ ይመረጣል የተባለበት ጊዜም ነበር። ልላው አልፎም እንጂ አዝማሪም ስንኝ ቋጥሮለት ነበር።

ሌላ፣ ስጦታ ጋይሉ ነገር ነው። የፍትሕ ሥርዓት ግንባታ ተቋማዊ ግንባታ (Institution Building) ነው። በየጊዜው በዚች ሀገር ላይ እየተለዋወጠ የሚገኘው የፖለቲካ ነፋስ ባዶ ካስቀራቸው ተቋሞች የፍትሕ ሥርዓቱ ይገኛል። በሀገር ለፈጽ እንዲህ ያለው ተቋም የሚገነባው በረዥም ጊዜ ሂደት ነው። አንዱ በስራው ላይ ሌላው ሲጨምርበት፣ አንዱ ፈቀቅ ጸጋውን ሌላው ሁለት ሦስት ምዕራፍ ሲያስከደው፣ እንዲህ እንዲህ እያለ ተቋሙ እንደተቋም ይገነባል። የዳኝነት አሠራር ባህልም (Judicial Culture) ጠባብ ይሄዳል። ዛሬ ከፍተኛ ረጅም የደረሱት የሕግ ሥርዓቶች ሥነ-ሕጋቸውን (Jurisprudence) ጸብረው፣ ጥያቄ ከአነሱ እንድንማር ያደረጉት፣ በዚህ የዕድገት ጥያቄ ረዥም ዓመታት ባሳለፈ የቅብብል ጉዞ ነው። ጥያቄ? ሁሉ ጎጆ ወጭ መሆናችን የሚያበቃው መቼ ነው? አሁን ያለው ሥርዓት ከሰፊ ወዲህ እንኳ በ1983፣ በ1985፣ እና በ1987 የተደረገውን የጅምላ ሹምሽር ጸስቶላል። ራሱ ሥርዓቱ በሽፅፅር ወቅት የሾማቸው ስንትና ስንት ዳኞች ናቸው ሽግግር ሲጸበቃ በቀላሉ ብቻ ከሥራ የተሰናቡት? በግርጭ-አሠፓ ጦስ የተወገዱትን ትተን ማለቱ ነው። በሌላ ሀገር ወጣቶች ከሕግ ትምህርት ቤት ሲወጡ በግልና በሌሎች ዘርፎች በርካታ ዓመታት ከሰሩ በኋላ ነው ወደ ዳኝነት የሚመጡት። ጠባብ ነገር የተገለበጠ ነው። ወጣቶች ወደ ዳኝነት የሚገቡት ብዙውን ጊዜ በዝያው ለመዘለቅ ሳይሆን ለልምዱ ብለው ነው። ሁለት ሦስት ዓመት ሠርተው ስላቅ ጁላሉ። እንደገና

አዲሶች ይመጣሉ። እነሱም ይሄዳሉ። ያው ዑደት አሁንም ጁቀዓላል። በእንዲህ ዓይነቱ ጉዞ የትም የምንደርስ አይመስለንም።

ከብዙ ሀገሮች ልምድ እንደሚታየው የዳኝነቱ ሥርዓት ጥንካሬ የሚመጣው ከራሱ ከሥርዓቱ ማለትም ከውስጥ ነው። አንዳንዴም መስዋዕትነት የሚያስከፍል ነው። እንዲህ ይሆን ዘንድ ለቦታው የሚመደቡት ሰዎች መለኪያ ብቃትና ብቃት ብቻ መሆን ይገባል። ብቃት ሲባልም በተለይ ሥነ ምግባርን፣ ልምድንና ችሎታን ያገናኘበ መሆን ያስፈልጋል። በዳኝነት መንበር ላይ ተቀምጦ ለመንግስት መሟገት ከተጀመረ ጠቃሚ ንጉሱ አንዴ ብለውት እንደነበረው የእንቧይ ካብ ሆኖ ጁቀራል።

4. የፍትሕ ሥርዓቶችን እንዴት እንታደገው?

የፍትሕ ሥርዓቶችን መታደግ የሚያስፈልገን የሕግ የበላይነትን ለማስፈን ነው። የሕግ የበላይነት በበኩሉ ለሰብዓዊ መብት መከበርና ለማኅበራዊ ዕድገት መምጣት ዓይነተኛ መሣሪያ ነው። ጠባብ ጠባብ ምክት ዓመት የኢኮኖሚ ሊቅ አዳም ስሚዝ እንዳለው ሀገር እንድትለማ ሕዝብ ከመንግስት የሚጠብቀው ትልቁ በረከት የተደላደለ የፍትሕ ሥርዓት ማስፈንን ነው።

“A tolerable administration of justice, along with peace and low taxes, is all that is necessary to carry a state to the highest degree of opulence.”

ጠባብ ምክት ዓመት የኢኮኖሚ ሊቃውንትም ቢሆኑ የተቀላጠፈና ነፃ የሆነ የዳኝነት ሥርዓት የኢኮኖሚ ዕድገትን በማፋጠን ረገድ ከፍተኛ ሚና እንዳለው ይስማሙበታል። በአንጻሩ የፍትሕ ሥርዓቱ ድክመት

ከፍ ያለ ጉዳት እንደሚያመጣ ጥናቶች ያረጋግጣሉ። ለምሳሌ እ.ኤ.አ. በ1997 የዓለም ባንክ ባለሙያዎች 69 በሚሆኑ ሀገሮች ውስጥ በ3600 የንግድ ተቋማት ላይ ባደረጉት ጥናት 70% ጠባብነት ተጠያቂዎች ለሥራቸው ትልቁ ችግር የሚመጣው በሀገሮቹ የፍትሕ ሥርዓት ውስጥ ካለው ድክመት እንደሆነ መግለጻቸውን በረጅም ጊዜ ጠቁመዋል።

የተቀላጠፈ የፍትሕ ሥርዓት በሕግ ለተረጋገጠው የንብረት መብት ከፍ ጸለ ዓበቃ ጸርፎለታል። ውሎች በአግባቡ ይፈጸማሉ። ለኢኮኖሚ ዕድገት ከፍ ያለ አስተዋጽኦ የሚያደርጉ ትልልቅ የኮንስትራክሽን ሥራዎች በረዥም ጊዜ ሂደት እንዲፈጸሙ ጠባብ ጠባብ ስምምነቶች ይፈረማሉ። የቢሮክራሲ ድክመቶችና የአሠራር ችግሮች በከፍተኛ ደረጃ ይቀንሳሉ። የዳኝነት ሥራ ቀጣይነት ያለው ሙያ (Career) እንዲሆን ማድረግ፣ የዳኞችን የሥራ ዋስትና ማረጋገጥ፣ የሥነ ምግባር ደንብ ማውጣት፣ በሥራ ጠባብነት ላይ የተመሠረተ የዕድገት መሰላል መዘርጋት፣ ተከታታይና ወቅታዊ ስልጠናዎች ማካሄድ፣ ጠባብ ጠባብ ድጋፍ ሰጭ አገልግሎት መዘርጋትና፣ ጠባብ ጠባብ ብቃቱን በአስፈላጊ ቁሳቁስ ማገዙ በዚህ ረገድ ከፍተኛ ውጤት ይኖረዋል። ይህን አስመልክቶ ከቅርብ ዓመታት ወዲህ ከበጎ አድራጊ ድርጅቶች የፋይናንስ ድጋፍ በማፈለግ በፊደራል ፍርድ ቤቶች በኩል እየተካሄደ ያለው ሥራ አበረታች ነው። አንዳንድ ክልሎችም ይህን ፈለግ በመከተል ላይ ያሉ ለመሆናቸው ፍንጮች ይጻፋሉ።

የሥራ ጫናን በመቀነስና በአስፈላጊ ጉዳዮች ላይ በማተኮር ረጅም እንደግልግል ባሉ አማራጭ የውዝግብ መፍቻ መንገዶች መቀመጥ ለሥርዓቱም ለንብረተሰቡም ከፍተኛ ጠባብ ጠባብ ይኖረዋል። ሌላው ደግሞ አከራካሪ ያልሆኑ ጉዳዮች በአስተዳደር

መሥሪያ ቤቶች ወይም በተፈቀደላቸው የግል ተቋማት እንዲካሄዱ ማድረግ ነው። ከእነዚህም መሀል እንደጉዛዜ ማጸደቅ፣ ወራሽነት ማሳወቅ፣ ስም ማስለጠጥ፣ ማጠቃለያ፣ ለአብነት ሊጠቀሱ ይችላሉ።

5. የዳኝነት ሥራ አካሄድን በመሸርሸር ላጁ ጸሉ አዝማሚያዎች፣

እዚህም ላይ ጥቂት ፍሬ ነገሮችን ለአብነት ያህል ላንሳ። በፌዴራሉ ሕገመንግስት አንቀጽ 79(1) ላይ በፌደራልም ሆነ በክልል ደረጃ የዳኝነት ሥልጣን የፍርድ ቤቶች ነው ተብሎ ተደንግጓል። በአንቀጽ 78(4) ላጁ ጠቅላይ።

"የዳኝነት ሥልጣንን ከመደበኛ ፍርድ ቤቶች ጋርም በሕግ ጠቅላይ ሥልጣን ከተሰጠው ተቋም ጋር ማረጋገጥ፣ በሕግ የተደነገገን የዳኝነት ሥርዓት የማይከተል ልዩ ፍርድ ቤት ወይም ጊዜያዊ ፍርድ ቤት አይቋቋምም" ተብሏል።

እነዚህ ሕገመንግስታዊ ድንጋጌዎች "ፍርድ ቤት" በሚል ስጸሚ የሚቋቋሙ ልዩ ጠቅላይ የዳኝነት አካላትን ብቻ የሚመለከቱ አይመስሉኝም። ከመደበኛ ፍርድ ቤቶች ውጭ ያለተከራከሪዎች ፈቃድ የሚካሄዱ ሁሉንም ዓይነት የውዝግብ መፍቻ ስልቶችን ማረጋገጥ ቻልሉ ናቸው።

ይሁንና በተለይ ከቅርብ ጊዜ ወዲህ በሀገራችን ጠቅላይ ተፅዕኖ በመደረግ ላይ ያሉ አንዳንድ ሕጎች ይህን የዜጎችን የፍትሕ መብት ከተለያዩ አቅጣጫዎች ሸርሸሩ መሆናቸው እየተስተዋለ ነው። ዋና ዋናዎቹ ናቸው የምላቸውን ብቻ እንደሚከተለው አሳያለሁ።

ለባንክ ብድር ዋስትና በመያዣነት በሚሰጡ ንብረቶች ላይ ባንኮች ስለሚኖራቸው ሥልጣን

ይህን በተመለከተ ከየካቲት ወር 1989 ግ. እስከ 1992 ዓ. ም. ድረስ የሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት አራት አዋጆችን አውጥቷል። በእነዚህ አዋጆች መንፈስ በጥቅሉ ሲታይ ባንኮች የሰጠው ብድር አልተከፈለም በሚሉበት ጊዜ በዋስትና የያዙትን ንብረት ፍርድ ቤት መሄድ ሳያስፈልጋቸው ማሸግ ሂሳቡን ለብድሩ መጠጫ ለማግለጫ ሥልጣን የሚያስገኛላቸው ነው። ይህ አካሄድ በነባሩ የፍትሕ ብሔር ሕግ ቁጥር 2851 እና 3060 በመያዣ ተቀባይ ላይ የተጣለውን ክልከላ የሚያስቀር ነው። ሁለቱ የፍትሕ ብሔር ሕግ አንቀጾች አንዱ የሚንቀሳቀስ ሌላው የማይንቀሳቀስ ንብረት መያዣን የሚመለከቱ ሲሆኑ በእነዚህ ደንቦች መሰረት መያዣ ሰጭና መያዣ ተቀባይ ዕዳው ያልተከፈለ እንደሆነ መጻፍ ተቀባይ ለክፍሉ ጠቅላይ በማለት በመያዣ የተቀበለውን ንብረት ለመሸጥ ወይም በዕዳው አስቦ ለማስቀረት ይችላል በማለት አስቀድመው መስማማት የማይችሉ መሆናቸውን የሚደነግጉ ናቸው። "Commissaria lex" በመባል ከሚታወቀው የጥንት ሮማውያን የሕግ ቀመር የተቀዳው ይህ አንቀጽ እንዲህ የሚል ነው።

Art 2851(1)

"Any agreement even subsequent to furnishing of the pledge, authorizing the creditor, in the event of non-payment on the due date, to take possession of the pledge or to sell it without complying with the formalities required by the law shall be of no effect"

ይህ ደንብ ማንኛውም ከሌላው መብት የሚጠይቅ ሰው በለስ ስለቀናው ብቻ ሕጉን በመዳፋ

በማስገባት በራሱ ጉዳይ ራሱ ከላሽ፣ ራሱ ማራጃና ራሱም ፍርድ አስፈጻሚ እንዳይሆን የሚከለክል ነው። አሁን የወጡት አራት ሕጎች ግን ይህን ደንብ በመሠረዝ ባንክና ተበዳሪው ባንኩ መያዣውን መሸጥ እንደሚችል የሚያደርጉት ስምምነት ዋጋ አለው የሚሉ ናቸው። ስለዚህ በባንኮችና በተበዳሪዎች መሀል ማረጋገጫ ጠቅላይ ሆኖ በግል ግል ካልታሰረ ብድር ጠያቂዎች ብድር ስለማጸጋገፍ ጠቅላይ ሆኖ እንዲህ ያለውን የውል ግጽ ታ ከመቀበል ውጭ አማራጭ የላቸውም። እርግጥ በሌሎችም በዳቦሩ ሀገሮች ይህ ሁኔታ አለ። የኛና የነሱ ግን የተለየ ነው። እዚህ የመንግስትም ሆነ የግል ባንኮች የሚንቀሳቀሱት ከብሔራዊ ባንክ በሚወጣላቸው የተማከለ የብድር ፖሊሲ መሰረት ስለሆነ አበዳሪ ባንኮች ይህን አሠራር ባይፈልጉት እንኳ በግል ሊያደርጉት የሚችሉት የተለየ ነገር የለም። እዚያ ግን አንደኛው ባንክ ይህን አካሄድ ማለትም (Contractual Foreclosure) ሲቀበል ሌላኛው ላይቀበል የሚችልበት ሁኔታ ስላለ ተበዳሪዎች ምርጫ አላቸው።

ጁ። እንግዲህ ጉዳዩን በተመለከተ ከወጡት አራት አዋጆች ውስጥ መጀመሪያ የወጣውና "የፍትሕ ብሔር ሕግ ማሻሻያ አዋጅ ቁጥር 65/1989" ጠቅላይ ሆኖ ሕግ ነው። ልክ በዓመቱ በባንክ በመያዣ ስለተያዘ ንብረት የወጣ አዋጅ ቁጥር 97/1990 እና የንግድ ተቋም ዋስትና መያዣ አዋጅ ቁጥር 98/1990 እየተባሉ የሚታወቁት ሕጎች ወጡና አዋጅ ቁጥር 65/1989 ተሻረ። እነዚህ ሁለት ሕጎች ደግሞ የመያዣ ሰጭዎችን መብት የበለጠ የሚያጠብቁና በግል ልክ የባንኮችን መብት የሚያሰፋ ናቸው። በዚህ መሠረት ባንኮች መያዣቸውን ለመሸጥ ወይም በዕዳው አስቦ ለማስቀረት የሚያደርጉት ስምምነት ዋጋ ይኖረዋል። ጁ። ከመጀመሪያው አዋጅ የተወሰደ ነው። በመቀጠል ደግሞ ሌላ አስገራሚ አንቀጽ ይጻፋል። በእነዚህ ሕጎች መሰረት ከላይ

የተጠቀሰው ዓይነት ስምምነት ቢኖርም ባይኖርም ከአዋጆቹ በፊት ባንክ በመያዣ የያዘውን የሚንቀሳቀስ ወይም የማይንቀሳቀስ ንብረት ወይም የንግድ መድበል የ30 ቀን ማስጠንቀቂያ በመስጠት ብቻ በሐራጅ ለመሸጥ፣ የባለቤትነት ስሙን ለገዥው ለማዛወር፣ ገዥ ካልቀረበ ንብረቱን በብጣር ስራው ስጥ በሰፈረው የዋጋ ግምት መሰረት ለራሱ አስቀርቶ ስሙንም ወደራሱ ማዛወር ይችላል። ባንክ ይህን ዓይነት እርምጃ በሚወስድበት ጊዜ በሕግ ባለፀዳውን ወክሎ እንደፈጸመ ይቆጠራል ተብሏል። ሌላው ቀርቶ በፍርድ ቤቶች በመታየት ላይ ያሉ ክርክሮች እንዲ ውል ቢኖርም ባይኖርም ጉዳዩ ተቋርጦ በተመሳሳይ አካሄድ ሊሸጡ እንደሚችሉ በእነዚህ አዋጆች ተደንፀጃል።

ጥቂት ቆየት ብሎ ደግሞ ተጨማሪ ሁኔታዎችን የያዘ ሌላ ሕግ ወጣ። ጁህም "በባንክ በመያዣ ስለተያዘ ንብረት የወጣውን አዋጅ ማሻሻያ አዋጅ ቁጥር 216/1992" በተባለ የሚጠቀሰው ሕግ ነው። በዚህ ማሻሻያ መሰረት ባንኮች በመያዣ የያዙት ንብረት አልሸጥ ካላቸው "በብጣር ውል በተመለከተው የመያዣው ንብረት ዋጋ መሰረት ጸስቀራሉ" ማለት ሀረፅ ተሰርዞ "ለመመሪያው ፊረታ መነሻ በተሰጠው የዋጋ ግምት መሰረት ጸስቀራሉ" በሚለው ሀረፅ ተተካ። በሁለቱ መሀል ከፍተኛ ልዩነት ሲኖር እንደሚችል መረዳት ጸስቅልፏል። ካላሹም፣ ራዕይም፣ ሐራጅ ባዩም ባንኩ ስለሆነ ከፈለገ በመያዣ የያዘውን ንብረት ብድሩን ሲሰጥ ንብረቱን ከገመተበት ዋጋ አሳንሶ ቢሸጠው ወይም ባነሰ ግምት ራሱ ቢያስቀረው ጠያቂ የለበትም። ይህ ደግሞ የመያዣ ሰጭውን መብት ክፍት የሚጎዳ ነው።

የአዋጆቹ ዓላማ በተገለጸበት መግቢያቸው ላይ ይህን የመሰለውን ደንብ በሕግ ማውጣት ስለሰፈለገበት ምክንያት የተገለጸው "በባንኮች በዋስትና የተያዙ የማይንቀሳቀሱና

የሚንቀሳቀሱ ንብረቶች እንዲሸጡ ለፍርድ ቤት ክስ አቅርቦ ለማስወሰንና ውሳኔውንም ለማስፈጸም ማረጋገጥ በጣም ረጅም በመሆኑ" በሚለው አማራጭ መሄድ አስፈልጎል ተብሎ ነው። ከምንም በላይ የተቀላጠፈ የፍትሕ ሥርዓት መዘርጋቱ የመንግስት ሀላፊነት ነው። መንግስት ይህን ማድረግ አለመቻሉን ምክንያት በማድረግ ይህን የመሰለውን ሕግ ማውጣት የሚመረጠው አካሄድ አይመስለኝም።

የፀረ ሙስና ኮሚሽን አዋጆች

በግምት ረጅም መሰረት የሕግ ሕገመንግስታዊ መብቶችን ከጥያቄ ውስጥ ሲያስገቡ የሚችሉ አንቀጾችን የያዙ ሦስት አዋጆች በ1993 መጨረሻ አካባቢ ግንባታ ስለተገኘ። እነዚህም የፌዴራል ሥነ-ምግባርና ፀረ ሙስና ኮሚሽን ማቋቋሚያ አዋጅ ቁጥር 235/93፣ የፂረ-ሙስና ልዩ የሥነ ሥርዓትና የማስረጃ ሕግ አዋጅ ቁጥር 236/1996 እና የዚሁ የሥነ ሥርዓትና የማስረጃ ሕግ ማሻሻያ አዋጅ ቁጥር 239/1996 ናቸው። በእነዚህ አዋጆች መሰረት ኮሚሽኑ ሙስናን በሚመለከቱ ጉዳዮች የፖሊስና የዐቃቤ ሕግ ሥልጣን ተሰጥቶታል። ስለግም ምርመራ የማካሄድ፣ የመኖሪያ ቤቶችንና ሌሎችንም ሥፍራዎችን የመበርበር፣ ንብረት የመያዝ፣ ተጠርጣሪዎችን የማሰር፣ ምስክር አስቀርቦ መስማት፣ ከማንም ሰው ማስረጃ የመጠየቅና የያዛቸውን ሰዎች በዋስትና የመልቀቅ ሥልጣን አለው። ይህ ብዙም የሚያስገርም አይደለም። የተለመደ የምርመራ ሥራ ሂደት ነው።

አከራካሪ የሚሆኑት ከዚያ ባሻገር ያሉትን ሥልጣኖች የሚመለከቱት አንቀጾች ናቸው። በእነዚህ አንቀጾች መሰረት ኮሚሽኑ ጁም ርዕሱ የሚወክለው ባለስልጣን፣

1. የሙስና ፍሬ ነው ያለውን የማንንም ሰው የባንክ ሂሳብ የመመርመርና በፍ/ቤት ትግል የማስከበር ሥልጣን አለው።
2. የባለስልጣኖችንና የሌሎችንም አስፈላጊ ናቸው ያላቸውን ሰዎች ሀብትና የገንዘብ ጥቅም መዘግቦ የመያዝ ስልጣን አለው።
3. ተከላሽ ኮሚሽኑ የሚፈልገውን መረጃ እንዲሰጥ ለማሳዘዝና ስለመረጃ አቀራረብና ስለሚቀርብበት የጊዜ ገደብ ተገቢውን ትዕዛዝ እንዲሰጥ ፍ/ቤትን የመጠየቅ ሥልጣን አለው።

እነዚህ ሁሉ ተፈጻሚ የሚሆኑት በሙስና የተጠረጠረው ሰው ክስ ተመስርቶበት የበኩሉን ምላሽ ከመስጠቱ በፊት ነው። ይህም ማንም ሰው መብቱንና ንብረቱን ያለሕግ ሊያጣ አይገባውም የሚለውን መርሕ የሚፈታተን አሰራር ነው። "Due process of Law" በተባለ ማረጋገጫ ሕግ መንግስት ላይ ብሄል በግራሉ ሕግ መንግስት በግልፅ ባይደነገግም ሌሎች ስለንብረትና ስለገለሰብ ነፃነት የተቀመጡት ድንጋጌዎች መርሁን የሚቀበሉት በመሆኑ የፀረ ሙስና ሕግ ሕገ-መንግስታዊ መሆን በራሱ የሚነጋግር ነው። የሰው ንብረት የመመዘገቡ ጉዳይም፣

"ማንኛውም ሰው በፅሁፍ ሕይወቱ የመክበር መብት አለው። ይህ መብት መኖርያ ቤቱ፣ ሰውነቱና ንብረቱ ከመመርመር፣ እንዲሁም በፅሁፍ ጽዑቅ ያለ ንብረት ከመያዝ የመጠበቅ መብትን ያካትታል።"

ተብሎ ከተደነገገው የፌዴራሉ ሕገ-መንግስት አንቀጽ 2C የሚቃረን ነው።

ተከላሽ በራሱ ላይ ማስረጃ እንዲያቀርብ የሚገደድበት ሥርዓትም ማንም ሰው ራሱን ላለመወንጀል መብት እንዳለው

/The right against self incrimination/ የሚደነገገውን ሕገ-መንግስት ዋይ መርህ በቀጣይ የሚያፋልስ ነው። ይህን የሚመለከተው የሕገ-መንግስቱ አንቀጽ 19/5/ እንዲህ ይላል።

"[ተያዙ ሰዎች በራሳቸው ላይ በማስረጃነት ሊቀርብ የሚችል የእምነት ቃል እንዲሰጡ ወይም ማናቸውንም ማስረጃ እንዲያምኑ አይገደዱም፤ በማስጠበቅ [ተ] ማስረጃ ተቀባይነት ገለጹም"

ጁጋንዳ መሰረታዊ መርህ ሀገሪቱ ተቀብላ ትኩረቷ አካል ባደረገችው ዓለም አቀፍ የሲቪልና የፖለቲካ መብቶች ስምምነት አንቀጽ 14(3) (ሰ) ሰር እናገኛለን።

ሌላው አሳሳቢ ጉዳይ በተለይ የማስረጃ አቀራረብን በተመለከተ በፂረ-መሰና ልዩ የሥነ ሥርዓትና የማስረጃ ሕግ አዋጅ ቁጥር 236/1993 የተቀመጡትን ድንጋጌዎች የሚመለከት ነው። በእነዚህ ድንጋጌዎች መሠረት፤

1. አንድ ተከላሽ ሥራው የመንግስት ወይም የሕዝብ አገልግሎት ከሆነና የፀረ-መሰና ዐቃቤ ሕግ ይህ ሰው ከገቢው በላይ መኖሩን ወይም ከሀገራዊ ገቢው በላይ ሀብት ማካበቱን ማስረጃት ከቻለ የማስረጃት ሽክመ ወደተከላሹ ጁዞራል።
2. ተከላሹ ያፈራው ሀብት ወደ 3ኛ ወገን ቢተላለፍም በተከላሹ ባለቤትነት ወይም ይዞ ሥር እንዳለ ይቆጠራል።
3. የዐቃቤ ሕግ ማስረጃ ከተሰማ በኋላ ተከላሹ ዝምታን ከመረጠ ወይም መልስ መስጠት ካልፈለገ ፍርድ ቤት ጉዳዩን እንዳመነው አድርጎ ግምት ጁስጠባል።
4. የተከላሹ ስልጣን፤ የኤሌክትሮኒክስና የደብዳቤ ግንኙነት እንዲጠለፍ ፍርድ ቤት ማዘዝ ይችላል።

በማስረጃ ሕፃ መሰረተ ሃሳብ፤ በተለይም በወንጀል ጉዳዮች፤ ከዐቃቤ ሕግ የሚጠበቀው የማስረጃት ግዴታ በአንጻራዊ መልኩ ሲታይ ከተከላሹ በጣም የከበደ ነው። በተለመደው የማስረጃ አቀራረብ ሥርዓት ዐቃቤ ሕግ ክሱን ከጥርጣሬ ውጭ (beyond any shadow of doubt) ማስረጃት አለበት። ይህን ማድረግ ካልቻለ ክሱን ይለቃል፤ ተከላሹም በነፃ ይሰናበታል። ማስረጃ ሳይቀርብበት ቀርቶ ቀርቦበት እንኳ ቢሆን ይዘቱ አጠራጠሪ ከሆነ ተከላሹ የጥርጣሬው ተጠቃሚ ይሆናል። ጁም ወቃቤ ሕፃ ጠሎ በሚከራከረው ግዙፍ መንግስታዊ አካልና በገለሰቡ መሀል የለውን ጋይዳ ሚዛን፤ እንደዚሁም ማንም ሰው ያለውን ንፁህ ሆኖ የመገመት ሕገ-መንግስታዊ መብትና ሌሎችም ቁምነገሮች በታሳቢነት በመያዝ የተሰናዳ የዜጎች የመብት ማስከበርያ ቀመር ነው። ከገቢው በላይ ኖረሃል ወይም ከዚያ በላይ ንብረት አፍርተሃልና ከየት እንዳመጡ እኔ ባለውቀም አንተው አስረዳ ማለት ንጽህናህን አስረዳ ከማለት ውጭ ሌላ ሊሆን አይችልም። ጥፋተኝነታቸው እስካልተረጋገጠ ድረስ የተከሰሱ ሰዎች ንፁህ ሆኖ የመገመት መብት አላቸው የሚለውንና በሕገ-መንግስቱ አንቀጽ 20(3) የተቀመጠውን ድንጋጌም እፈተና ላይ የሚጥል ነው። ተመሳሳይ መርሆዎች ሀገሪቱ በተቀበለቻቸው ዓለም አቀፍ የሰብዓዊ መብቶች መግለጫ አንቀጽ 11(1) እንዲሁም በዓለም አቀፍ የሲቪልና የፖለቲካ መብቶች ስምምነት አንቀጽ 14(2) ተቀምጧል። እናገኛለን።

ወደሌላ ሰው ቢዛወርም በሙስና የተከሰሰ ሰው አስቀድሞ ይዞት የነበረ ንብረት የእርሱው እንደሆነ ይቆጠራል የሚለው ድንጋጌም መሰረታዊ የንብረት ባለቤትነት መብትንና የንብረተሰቡን የግብይት ዋስትና አደገኛ ሁኔታ ላጁ ማሳደግ ነው። ሕጋዊ ሥርዓትን አሟልቶ በቅን ልቦና የሌላ ሰውን ንብረት

በግዥ ወይም በሌላ መንገድ በግዳ ያስገባ ሰው በዝያ ንብረት ላይ ሙሉ መብት ይኖረዋል። ይህ አስተሳሰብ ለዘመናት ተቀባይነት ጸጋ መሰረታዊ የንብረት መብት ነው። በፍትህ ብሔራዊ ሕፃም በግልጽ ተቀምጧል። አዲሱ ሕፃ በእርግጥ ተግባራዊ የሚሆን ከሆነ ሰጭ ወይም አስተላላፊ በንብረቱ ላይ ለሚነሳ ፈለግ ለገዥው ወይም ንብረቱ ለተላለፈበት ሰው ዋጤ ነው የሚለውን የግዴታዎች ሕግ መሰረታዊ ደንብ የሚያስተሀቅር ነው። ከአሁን በኋላም በስጦታ፤ በለውጥ፤ ወይም በግዥ ንብረት ወይም ገንዘብ ከመቀበላችን በፊት አስተላለፊው ከሙስና የጸዳ ስለመሆኑ ማረጋገጥ ሊኖርብን ነው ማለት ነው። ወገኖቼ! በርዕድ ይህ የሚያስኬድ ጎዳና ይመስላችኋልን? ለመሆኑ አንድ ሰው ከአቅሙ በላይ የሚኖር ነው ለማለት የምንጠቀምበት ሊለካ የሚችል መመዘኛ እናገኝ ይሆን? በየዕለቱ ውስጥ ስለጠጣ? ጮማ ስለቆረጠ? ደግሶ ስለበላ? ቆንጆ ቤት ውስጥ ስለኖረ? ፓጂሮ ስለነዳ?

የተከላሹን የስልክ፣ የኤሌክትሮኒክስና የደብዳቤ ግንኙነት የማስጠለፍ ስልጣንንም ከሕገ-መንግስቱ አንቀጽ 26(2) ጋር አስተያያታችሁ ብያኔውን ራሳችሁ እንድትሰጡት አልፏል።

"ማንኛውም ሰው በፅሁፍ የሚጻፉትና የሚጻፉት፤ በግልጽ የሚልካቸው ደብዳቤዎች፤ እንዲሁም በቴሌፎን፣ በቴሌኮሙኒኬሽንና በኤሌክትሮኒክስ መሣሪያዎች የሚያደርጋቸው ግንኙነቶች አይደፈሩም"

የዋስትና መብትን ጭርስ አድርጎ ማረጋገጥ ሌላ ግዴታ አዋጅም ወጥቷል። የመጀመሪያው የፀረ-መሰና የሥነ-ሥርዓትና የማስረጃ ሕግ ሲወጣ ሰለዋስትና የሚለው ነገር አልነበረም። ይህንን ቀዳዳ በመጠቀም አንዳንድ ተከላሾች የዋስትና ጥያቄ በማቅረብ ከሥርዓት

ሲ.። እንደነበር ሕጉ በወጣ ሰሞን የነበረውን ግርግር የተከታተለው ሁሉ እናውቃለን። ይሁንና ወራትም ሳይቆይ ሕጉ ተሻሻለ ተባለና ማሻሻጻ። "በሙስና ወንጀል ተጠርጥሮ የተያዘ ሰው የዋስትና መብት አይኖረውም" ። ግዲል ተፈ ማሪ አንቀጽ ይዞ ወጣ። የራሱ ገደብ ቢኖረውም ይህም ደንብ "የተያዙ ሰዎች በዋስትና የመፈታት መብት አላቸው" በማለት በሕግ መንፅ ስቱ አንቀጽ 19(6) የተቀመጠውን ድንጋጌ ዋጋ የሚያሳጣ ነው።

5.3. አዲሱ የገቢ ግብር አዋጅ

ከግብር ግዴታ ፋር ተጻፏል። ለፈጸሙ የሚችሉ የወንጀል ጉዳዮች ሁኔታ እንደተጠበቀ ሆኖ በመሠረቱ ፅብር ፅጻ ፅብር ከፋዩን ሀብትና ንብረት በማስከበርና በማስሸጥ ወይም በሌላ አመቺ መንገድ ለሰብተኛ ወገን በማዛወር ለፈጸም የሚችል የፍትሕ ብሔር ፅጻ ታ ከመሆን ውጭ የሚዘል አይደለም። ስለሆነም የግብር ፅጻ ታውን ያልተወጣ ሰው ይህን ፅጻ ታውን እንዲወጣ በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ የውሳኔ አፈጻጸም ደንቦች መሠረት ይገደዳል። ከ1953 ዓ.ም. ጀምሮ አዲሱ የገቢ ግብር አዋጅ እስከወጣበት እስከ 1994 ዓ.ም. መሬ ረሻ ፀረስ ሥራ ላይ የነበረው የቀድሞው የገቢ ግብር አዋጅ ይህን አካሄድ የሚከተል ነው። አዲሱ ሕግ ግን ይህን የሚቀይርና የግብር ውሳኔ አሰጣጥንም ሆነ የውሳኔውን አፈጻጸም ሥልጣን ወደግብር ስብሰባው መሥሪያ ቤት የሚያዛውር ነው።

እርግጥ ነው፣ በየትኛውም ዓይነት ሥርዓት ግብር መወሰንና መሰብሰብ የመንግስት አስፈጻሚ መዋቅር ሥልጣን ነው። ይሁንና መንግስት ይህን ስልጣኑን ተግባራዊ የሚያደርገው በሕግ መሰረትና የግብር ከፋዩን ንብረተሰብ መብትና ችሎታ እግምት ውስጥ ባስገባ መንገድ ነው። ግብር መወሰን

አስተዳደራዊ ውሳኔ እንደመሆኑ መጠን ግብር ከፋዩ በውሳኔው ከተሰማማ የተጠየቀውን ይከፍላል፤ ካልተሰማማ የተዘረጋውን ሥርዓት ተከትሎ ቅሬታውን ያቀርባል። በቀድሞውም ሆነ በአዲሱ ሕግ ይህ ሥርዓት ተዘርግቷል። ዝርዝር አፈጻጸሙ ግን ልዩነት አለው። በነጻ ሕግ አንድ ግብር ተጠያቂ የግብር ውሳኔ ማስፈጸም በደረሰው በ30 ቀን ውስጥ አግባብ ላለው አካል ይግባኝ ካላቀረበ ግብር ስብሰባው ባለስልጣን የወሰነው ውሳኔ የመጨረሻና ተፈጻሚ ይሆንበታል። አዲሱም ሕግ ተመሳሳይ አንቀጽ አለው።

ነገር ግን በቀድሞው ሕግ ግብር ስብሰባው ባለስልጣን ውሳኔውን ፈጻሚነት ለማግኘት የፍትሕ ብሔር የፍርድ ባለመብት በመጠየቅ ፍርድ ቤት አማካይነትና ስለፍርድ አፈጻጸም በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ የተቀመጡትን ደንቦች መሠረት በማድረግ ነው። የአሁኑ ሕግ ግን ይህን አካሄድ አይቀበልም። በግብር ጉዳይ ከሳሹም፣ ፈራጁም፣ ፍርድ አስፈጻሚውም ያው ግብር ጠያቂው አካል ነው። ይህም በብዙ መልኩ የግብር ባለዕዳ የተባለውን ሰው መብት የሚያጣብብ መሆኑን ቢያንስ በዚህ አሠራር ሂደት ተመክሮ ያለን ሁሉ የምናውቀው ነው።

ከልምድ እንደሚታወቀው በግብር አፈጻጸም ክርክር ጊዜ የግብር ባለዕዳ ነው የተባለውን ሰው መብት ሊታደጉ የሚችሉ በርካታ ፍሬ ነገሮች ሊከሰቱ ይችላሉ። ለምሳሌ አንድ የመንግስት ሠራተኛ ነገደህ አትርፈሃል ተብሎ ብር 200.000 ግብር ክፈል ቢባልና እርሱ ግን የተባለውን ሥራ አልሠራሁም ቢል ግብር በተጠየቀበት ጉዳይ "ፅብር ከፋይ" በሚለው የሕጉ ትርጉም አይሸፈንም። እንዲህ ያለው ሰው የአፈጻጸም ክስ በፍርድ ቤት ቢቀርብበት ያለአግባብ የቀረበበትን ጥያቄ ለመከላከል ሥራውን አልሰራሁም ማለቱ ይበቃዋል።

በአዲሱ አካሄድ ግን ይህ ሰው ራሱን ከባለዕዳነት መከላከል ቢፈልግ ባልሰራው ሥራ በአዋጁ አንቀጽ 107(2) መሠረት ግማሹን፣ ማለትም ብር 100.000፣ አስይዞ ይግባኝ ማለትና ረጅሙን የክርክር ጎዳና መንዝ ሊኖርበት ነው። ግብር በተጠየቀበት ዘመን የከሰረው ግብር ከፋይ እጣ ፋንታም ከዚህ የተለየ አይሆንም። በመሰረቱ ሰውየው ከስራያለሁ ካለ ለዝያ ዘመን "ፅብር ከፋይ" በሚለው ሐረግ ትርጉም አይሸፈንም። ግብር መክፈል ያለበት ያተረፈው ሰው ብቻ ነውና። በተለይም በውሳኔ አፈጻጸም ጊዜ በሥነ ሥርዓት ሕጉ የሚነሱ በርካታ ያሉ ጉዳዮች አሉ። ፀርቶ ሰፊ ሰለሆነ ይህን ያህል ካልኩ ፈጻሚነት ጭምር ጭምር።

5.4. የ1994 ዓ. ም. የሊዝ አዋጅ

እዚህ ሥፍራ ስለአዋጁ የማነሳው በጣም የተወሰነውን ጉዳይ ነው። አሁን የማየው ሕጉ የመሬት ጽደታን ማስለቀቅ በተመለከተ ለአስተዳደር መሥሪያ ቤቶች የሚሰጠውን ሥልጣን ብቻ ነው። እንደ አዋጁ ከሆነ የሚመለከተው አካል የከተማ ቦታ ይዞታን ማስለቀቅ የሚችለው የፀፀፀ ሊኪንግ ኪራይ ሳይክፈለው ሲቀር፣ የፀፀፀ አጠቃቀም በባለይዞታው ውሳኔ ብቻ ሲለፀፍ፣ የፀፀፀ ለሕግ ባንቀም ተብሎ እንዲለቀቅ ሲደረግ፣ ወይም የሊዝ ዘመኑ ካለቀና ውሉ ካልፀፀ፣ የፀፀፀ ጽደቅ ነው ተብሎ በአስተዳደር መሥሪያ ቤት ሲወሰን ነው። ሕግ-ፀፀፀ ጽደቅ ከተባለ የአስተዳደር መሥሪያ ቤቱ ውሳኔውን ያለምንም ተጨማሪ ፀፀፀ ሊኪንግ ጽደቅ በመቀም ማስፀፀም ጭምር። ይዞፀፀ ሕጋዊ ነው በማለት በባለይዞፀፀ የሚነሳ ክርክር ሊሰማ የሚችልበት መድረክ ያለ አይመስልም።

ሕጋዊ ናቸው የተባሉ ይዞታዎችንም በተመለከተ አዋጁ አሳሳቢ አንቀጾችን ይዞ ወጥቷል። የሚመለከተው አካል ማንኛውም ሰፊ ጽደታውን እንዲለቅ መወሰን

ይችላል። በውሳኔው ቅሬታ ጸለቅ ሰው ይግባኝ የሚለው ለዚያው ቦታውን ልቀቅ ላለው አካል ነው። ቅሬታው ይዘትም ቢሆን ቦታውን አልለቅም በሚል ፍሬ ነገር ላይ የሚመሰረት ሳይሆን ካህ ይከፈለኝ ጁም እንዲከፈለኝ የተወሰነው ካህ አንሰብኛል በሚሉ ነጥቦች ላይ ብቻ የተመሠረተ መሆን ያስፈልገዋል። ቅሬታ አቅራቢው በውሳኔው ካልተስማማ አሁንም በካህው ጉዳይ ብቻ በሚቀጥሉት 30 ቀናት ውስጥ "የከተማ ቦታ ማስለቀቅ ጉዳዮች ይግባኝ ሰሚ ጉባዔ" (Urban Land Clearance Appeals Commission) በመባል ለሚታወቅና እንደነገሩ ሁኔታ በከተማ ወይም በክልል መስተዳድሮች ለሚቋቋም አካል ይግባኝ ማለት እንደሚችል ተመልክቷል። በጉባዔው ውሳኔ ላይ ለከተማ ነክ ይግባኝ ሰሚ ፍ/ቤት ወይም ለከተማው ፍርድ ቤት ይግባኝ ማለት የሚቻል ሲሆን የፍርድ ቤቱ ውሳኔ የመጨረሻ ይሆናል። ዋናው ቁም ነገር ግን ፍርድ ቤትም ቢሆን ሰውየው በቅሬታውን እንዲለቅ የተላለፈውን ውሳኔ አግባብነት የመመልከት ሥልጣን የተነፈገው መሆኑ ነው። ፍርድ ቤት የሚያያው ካህ ይከፈል ወይስ አይከፈል፣ ይከፈል ከተባለ በዝታል ወይስ አንሷል የሚለውን ጭብጥ ብቻ ነው። ይህ አካሄድ በሕገ መንግስቱም ሆነ በራሱ በሊዝ ሕጉ ስለመሬት ይዘታ ዋስትና የተደነገጉትን አንቀጾች ፋይዳ አነጋጋሪ የሚያደርግ ይመስለኛል። እንዲህም ሆነ ነው ኢንቨስትመንትን መሳብ የምንችለው?

5.5. አደገኛ በዜጎችን ስለመዋጋት በቅርብ የወጣው አዋጅ

ሕጉ በነጋሪት ጋዜጣ ባለመተሞ በዝርዝር ልለው የሚችለው አይኖረኝም ። ስለሕጉ በመገናኛ ብዙሃን፣ በመንግስትም ጭምር፣ የተላለፉትን ዘገባዎች ለሰማ ግን ቢያንስ ከህጋዊነት አንጻር የሚያነጋግሩ ብዙ ፍሬ ነገሮችን እንደያዘ መገመት ከባድ አይሆንም። ዋስትና በዚህም አዋጅ መከላከል

አንዱ ነው። ለፖሊስ የተሰጠው ሰፊ ሥልጣን ሌላው ነው።

5.6. የሕጎችን ሕጋዊነት ለማየት የሚያስችለን መነጻጸርን ይኖረን ይሆን?

ከዚህ በላይ ለአብነት እያነሳን የተመለከትናቸው የተለያዩ ሕጎች የሀገሪቱን ፍርድ ቤቶች የዳኝነት ሥልጣን የመሸርሸር አዝማሚያ ያላቸው መሆኑ የሚያከራክር አይመስለኝም። ይህ ሁሉ እየሆነ ያለው ደግሞ ገና ከማለዳው " ወርቃማ የፍትሕ ዘመን " እንደሰፈነበት በተናገረን ሥርዓት ነው። ሕገ መንግስቱ የሀገሪቱ በላጃ ሕፅ እንደሆነና ሌሎች ሕጎች፣ ልማዳዊ አሰራሮች፣ ወይም የመንግስት ውሳኔዎች ሁሉ ከፍርድ ቤቱ ካልተስማሙ ዋጋ አልባ እንደሆኑ በግልጽ ተደንግጓል። በዚህ መልክም የሚፈተኑ ሌሎች በርካታ ሕጎች ቢኖሩም ቢያንስ ከፍ ሲል ያየናቸው ሕግጋት ችግር የለባቸውም ብሎ የሚወራረደኝ ሰው ይኖራል ብዬ አልገምትም።

ቀጥሎ የሚነሳው ጥያቄ ጸሐፊ እኒህን ሕጎች በየትኛው መረጃ ላጃ እንፈትናቸው የሚለው ይሆናል። የተለያዩ የሕግ ሥርዓቶች ለእንዲህ ዓይነቱ ችግር የየራሳቸው የመፍትሔ መንገዶች አሏቸው። አንዳንዶቹ እንዲህ ያሉ ጉዳዮችን የሚያየት " Judicial Review " እየተባለ በሚታወቀው ዘዴ ነው። በዚህ አካሄድ የሀገሪቱ የበላይ ፍርድ ቤት ሕግ አውጭው አካል ጸወጣቸውን ሕጎች ወይም አስፈጻሚው አካል የሚያስተላልፋቸውን ውሳኔዎች ጸሻሻላል ጁም ቅሬታ ጸርፋል። በህግም ህጋዊነት ሕግ መንግስቱ ዋስትና ሕግ አስተሳሰብ ያዳብራል፣ አንዳንድም ለሌሎች ይተርፋል። አካሄዱ የመንግስት ሥልጣን በሕግ አውጭ፣ በአስፈጻሚና በዳኝነት ሰሚ አካል መሀል በተገቢው ሚዛን መደረስ ይኖርበታል፣ ይህም ለዜጎች መሰረታዊ የነጻነት ዋስትና ያስገኛል ማለውን የባሮን ዲ ሞንቴስኮ

የመንግስት ሥልጣን ክፍፍልና ማሻሻያ ጭጥር አስተሳሰብ በቀጣይ ተፅዕኖ ማሻሻያ ነው። የአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት በዚህ ረገድ ለአብነት የሚጠቀስ የዳኝነት አካል ነው።

ሌሎች ሀገሮች ደግሞ ጉዳዩን የሚያየት ነፃ ሆኖ በተቋቋመና ከሌሎች ፍርድ ቤቶች ውጭ ሆኖ በሚሰራ የሕገ መንግስት ፍርድ ቤት ነው። ፍርድ ቤቶቹ በሕገ መንግስት ዙርጸ ለቅ ጸለ እውቀት ባላቸውና የረዥም ዘመናት የሥራ ልምድ ባከበቱ ዳኞች የተሞሉ ሲሆን እንደነገሩ ሁኔታ በአንድ ደረጃ ወይም በተለያዩ ደረጃዎች በሚሰየሙ ችሎቶች ሥራቸውን ያሄዳሉ። የፈረንሳይና የጀርመን የሕገ መንግስት ፍርድ ቤቶች ከአፍሪካም የደቡብ አፍሪካ የሕገ መንግስት ጉዳዮች ፍርድ ቤት በዚህኛም ደረጃ ያሉ ሀገሮች ደግሞ እንዲህ ያሉ ጉዳዮችን ተለይተው በተለየ መልኩ አካላት እንዲታዩ ያደርጋሉ።

በሀገራችን ሕግ ወዳለው ሁኔታ ሕጎችን ሰንመልስ ሕገ መንግስታዊ ጉዳዮችን የማየት ሥልጣን የፍርድ ቤቶች ሳይሆን የፌዴሬሽን ምክር ቤት ነው። እንዲህ የመሳሰሉት ጉዳዮች ለምክር ቤቱ የሚቀረቡት የሕገ መንግስት ጉዳዮች አጣሪ ጉባዔ ተብሎ በሚታወቅና የፌዴሬሽን ጠቅላይ ፍርድ ቤት ፕሬዝዳንትና ምክትል ፕሬዝዳንት፣ ስድስት የመንግስት ተገኝዎች እና ሦስት የፌዴሬሽን ምክር ቤት ተወካዮችን በአባልነት በሚይዝ 11 ሰዎች ባለበት ተቋም አማካይነት ነው። አባላቱ የጉባዔውን ሥራ በቋሚነት የሚሰሩ አይደሉም። ሁሉም የየራሳቸው ኃላፊነቶች አሉባቸው። እንዲህም ሆኖ ጉባዔው አንድ ጉዳይ ወይም አቤቱታ ሕገ መንግስታዊ ጥያቄን የሚያሳካ ነው ወይም አይደለም የሚለውን ጭብጥ የመወሰንና ሕገ መንግስታዊ ትርጉም ያስፈልገዋል በሚለው ጉዳይ ላይ ተገቢውን

ሀሳብ ለፌዴሬሽን ምክር ቤት ለመጨረሻ ውሳኔ የማቅረብ ሀላፊነት ተሰጥቶል::

በዚህ ረገድ የፌዴሬሽን ምክር ቤት በአንዳንድ የኅብረተሰብ ክፍሎች የማንነት ጥያቄ ላይ ውሳኔ መስጠቱ ከመሰማቱ በስተቀር በተለይ የሕጎችን ሕጋዊነት ለማረጋገጥ የቀረበለት ጥያቄ ወይም የሰጠው ውሳኔ ሰለመኖሩ በበኩሉ መረጽ የለኝም:: ነገር ግን ይህ አካል በእርግጥ ይህን መሰሉን ጉዳይ ቢመለከት ተገቢ ይሆናልን? እንዲህ በማድረጉ ሕጋዊነትን ያስጠብቃልን? ወዘተ...፤ የሚሉት ጥያቄዎች ለእኔ ቢያንስ የዚህ አገር ጉዳይ ይመለከተናል የምንል ዜጎችን ሁሉ ሊያነጋግር የሚገባ ጭብጥ መስሎ ጁ።

6. ፌዴራላዊ አስተዳደር፤

በመሠረቱ ፌዴራላዊ አስተዳደር አስፈላጊ የሚሆነው ሊጸስተሳሰሩዎቸው የሚችሉ ርዕሳዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላዊና ፖለቲካዊ ቁርኝቶች ያሉዎቸውን የተለያዩ ሕዝቦች ልዩነታቸውን እንደያዙ በአንድ የፖለቲካ ማኅበረሰብ ለማቆየት ሲባል ነው:: ሕዝቦቹ የየራሳቸው የልዩነት ባህርያት ቢኖራቸውም ተለያይተው ከመኖር ተሳስረው በአንድነት መቀጠላቸው በአንድ በኩል ጠንካራ ማዕከላዊ አስተዳደር በመፍጠር መብትና ጥቅሞቻቸውን በተሻለ መንገድ ያስጠብቅልናል፤ በሌላ በኩል የማንነታችንና የጥቅሞቻችን መብት የሆኑት ልዩነቶቻችን ይከበሩልናል ብለው በሚያምኑ ጊዜ በጋራ ስምምነትና መግባባት ፌዴራላዊ አስተዳደርን በመሀላቸው ያቋቁማሉ::

የሕዝቦች አካባቢያዊ አሰፋፈር፣ የዘር ማንነት፣ ቋንቋ፣ የኢኮኖሚ ትስስር፣ ባህላዊና ሥነ ልቦናዊ አንድነት፣ ሃይማኖት ተቀራራቢነት፣ የጋራ የመከላከያና ፎቃ ጥቅም፣ ጥቅ፣ ሁሉ ለፌዴራላዊ አስተዳደር ምሥረት መነሻ ሊሆኑ ይችላሉ:: ያም ቢሆን የሕዝቦችን ልዩነት በአንድነት

አጣጥሞ በጋራ ለማኖር ፊዴራላዊ አስተዳደር ብቸኛው መፍትሔ ነው ማለት አዳጋች ነው:: ነገር እንደታሪካዊና ተጨባጭ ሁኔታው ። ሚሊላሪዎች ጁመስለኛል:: ከሞላ ጎደል አንድ አይነት የዘር ማንነት፣ ሥነ ልቦናዊ አንድነት ያላቸውና ተመሳሳይ ቋንቋ የሚናገሩት ጀርመኖች በፊዴራላዊ አስተዳደር ። ተሳሰሩ ሲሆኑ በጥቁሮችና በነጮች፣ በጥቁሮችና በጥቁሮች፣ እንዲሁም በነጮቹም መሀል ጭምር በርካታ ልዩነቶች ላሉባት ደቡብ አፍሪካ የተመረጠው ፊዴራላዊ ሳይሆን አሁንም አስተዳደር ነው::

ወደ ሀገራችንም መለስ ሰንል ፊዴራላዊ አስተዳደር ከአሁንም ይመረጣል ከሚሉት መሀል ብሆንም ብቸኛው አማራጭ ነው የሚል ቀኖናዊ አቋም የለኝም:: ምናልባት በቅጡ ስላላየሁት ይሆናል እንጂ ሌላም አማራጭ ሊኖር ይችላል:: ፊዴራላዊ መሆን ካለበትም አሁን እንደተያዘው አወቃቀሩ የሕዝቦችን ቋንቋና የዘር ማንነት ብቻ መሠረት አድርጎ ሊሆን ይገባል የምልም ሰው አይደለም:: ይህንን መንግስት ራሱ ገና ከጠየቁ በተወሰነ ደረጃም ቢሆን የተቀበለ ይመስለኛል:: የደቡብ ብሔሮች ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ክልል ሊመሰረት የቻለባቸውን ፖለቲካዊ ሁኔታዎች እዚህጋ ዋቤ መጥቀስ ይቻላል:: ይህ አንዱ አካሄድ ሊሆን ይችላል፤ ብቸኛው አማራጭ ግን አይደለም:: የሰላሌው ኦሮሞ ከሰረናው ኦሮሞ ጋር አንድ ቋንቋ ቢናገርም ከአሰፋፈር፣ ከባህል፣ ከሃይማኖትና ከኢኮኖሚያዊ ትስስር አንጻር መርሀቤቱ ወይም ጎህጽዮን ዳርቻ ከሚኖረው የአማራ ሕዝብ ጋር ። ሚሊላሪዎች ብዙ ነገሮች አሉ ብል ከእውነት አልርቅም:: የሽፌውን ትግራይ ከተከዘ ማይ ካለው ጎንደራ ጋር የሚያይዙት በርካታ ያሉ ጉዳዮች የሚኖሩ ጁመስለኛል:: ። ጁራላዊ መስተ።ር ሲታሰብ የአስተዳደር አመችነት እና ኢኮኖሚያዊ ትስስርም እግምት ውስጥ መግባት ያለበት ፍሬ ነገር ነው:: አዳማ

(ናዝሬት) በራፉ ላይ ለሚገኛው የሽንኩራ ወይም የምንጃር አማራ ከስድስት መቶ ኪሎ ሜትር በላይ ቆርጦ ባህር ዳር መዝለቁስ ምን ጸህል ጁረባ።

በሌላም በኩል ለፊዴራላዊ መስተዳደር መነሻ ምክንያት የሚሆኑት ጉዳዮች የተለያዩ ቢሆኑም ዞር ዞር ልዩነትን በአንድነት ። ሚሊላሪ ግም ። ለቲካ ቀመር እንደመሆኑ መጠን ዋናው መሠረቱ የሕዝቦቹ ፈቃደኝነት ነው:: ፈቃደኝነቱ የሚገለጸውም በሕዝቦቹ ተቀባይነት ባገኘ ሕገ መንግስትና ይህን ሕገ መንግስት ይዞ ለሁሉም በጋራና በአኩልነት በሚያገለግል ነጻ ዳኝነት፣ ባልተማከለ አስተዳደር፣ በተሟላ አካባቢያዊ የውስጥ አስተዳደር መብት፣ የቋንቋ ፣ የማንነትና የባህል መብቶች በአኩልነት መከበራቸው በተረፉገጠበት ሥርዓት፣ ተመጣጣኝ የሆኑት ክፍፍልን መሠረት ባደረገ የኢኮኖሚ ግንኙነት፣ የውሁዳንን መብት በሚያስከብርና የሁሉንም ወገኖች ሚዛናዊ ተሳትፎ ባረጋገጠ ማዕከላዊ አስተዳደር ነው::

የዛሬው የኢትዮጵያ ፊዴራላዊ መስተዳድር ከዚህ አኳያ እንዴት ጁታያል? ዛሬ የዚህ ሀገር መንግስታዊ አወቃቀር ፊዴራላዊና ። ሚሊላሪ ሲሆን የሕገ መንግስቱ አንቀጽ 1 ግልጽ አድርጎ ጸስቀምጣል:: በአንቀጽ 47 መሰረት ፊዴሬሽንን የመሠረቱት ዘጠኝ ክልሎች ናቸው:: እነዚህ ክልሎች በሕግ አግባብ የተቋቋሙት ። ታደራዊው መንግስት ወደቆ ። ሽፅፅሩ መንግስት እንደተመሠረተ በ።።። በብሔራዊ ። ልላዊ የሽግግር መስተዳድሮች አዋጅ ቁጥር 7/1984 ነው:: ይህ አዋጅ ዛሬ በዚህች አገር ያለው ፊዴራሊዝም መሰረት የተጣለበት ሕግ ነው ማለት ይቻላል:: ከዝያ በፊት የሀገሪቱ መንግስት ደቃቀር አሁንም ነበር:: ይህም ቀዳማዊ ። ጁላ ሥላሴ በ1948 ዓ. ም. ባወጡት ሕገ መንግስትና ወታደራዊው መንግስት ራሱን ሕዝባዊና ዲሞክራሲያዊ ባለበት የ1980 ዓ. ም. ሕገ

መንግስት በግልጽ ተቀምጦ ነበር። የዛሬዎቹን የሽግግር መንግስት አባል ክልሎች አመሰራረት ስናይ እነዚህ ክልሎች የተፈጠሩት በረዥም ሂደት ውስጥ ባለፈ የፖለቲካ ማንነት ሳይሆን በሽግግር መንግስት ነበር። ያኔም ቢሆን □□ጸ ብሔራዊ □ልላዊ መስተዳድሮች በማናቸውም ረገድ □ሽፅፅሩ መንግስት የበታች አካላት እንደነበሩ በአዋጁ ተመልክቷል።

ሂደቱን ልብ ብሎ ለተከታተሉ ግን የራሱ የሕግ አፈጻጸም እስከ ሽፅፅሩ ማለቂያ እንኳ የአዋጁን መንፈስ ተከትሎ የቀጠለ አይደለም። ሕግ ወጥቶ አንድ ዓመት አካባቢ እንደሆነው በክልል ሰድሰት፣ ሰባት፣ ስምንት፣ ዘጠኝ፣ አሥርና አሥራ አንድ ያሉ አርባ አምስት ብሔር ብሔረሰቦችና ሕዝቦች ፖለቲከኞች ተሰባስበው የዛሬውን የደቡብ ክልል ለመመስረት እንደተስማሙ መገናኛ ብዙሃን ነገሩን።

ከምሥረታ አኳያም ፌዴራላዊ አስተዳደር በሁለት መንገዶች ሊመ□ እንደሚችል ከሕዝቦች ተመክሮ መረዳት ይቻላል። □መ□መሪጸ□ ተለጸጁተ□ ጁ□ኙ የነበሩ የፖለቲካ አሀዶች በመሰባሰብ ልዩነታቸውን እንደያዙ የጋራ □□ ለቲካ ማንበረሰብ የሚመሰርቱበት አካሄድ ነው። ሁለተኛው በአሀዳዊ መንግስት ሥር የነበሩ የጎብረተሰብ ክፍሎች ከተማከለ አስተዳደር ወደ ፌዴራላዊ አስተዳደር የሚመጡበት መንገድ ነው። በእንግሊዘኛው ቋንቋ □መ□መሪጸ□ “Integrative” □ኋለኛ □□ □ፅሞ “Devolutionary” የሚባሉት የፌዴራላዊ አስተዳደር ሞዴሎች ናቸው። እላይ ካየነው የሀገራችን ሁኔታ አኳያ የኢትዮጵያ ፌዴራሊዝም ሥልጣንን ከማዕከል □□ □ልል የማውረድ አዘማሚያ □ሚታይበት አካሄድ በመሆኑ በሁለተኛ□ ሞጻ ል □ሚ□ረፀ ነው። የሥልጣን ክፍፍልን በተመለከተ ደግሞ የፌዴራሉን መንግስት ዝርዝር ሥልጣን በመግለጽ ቀሪ የሥልጣን ጉዳዮችን

(residual powers) ለ□ልል መስተዳድሮች የሚለቅ ነው። ይህንን ወደሚመለከቱት የሕግ መንግስቱ አንቀጾች ስንመጣ እዚህም ላይ ብዙ አነጋገሪ ጉዳዮች አሉ። ጊዜ ለመቆጠብ ስል እነሱን አልፎ የፌዴራሊዝም መርሆዎችን አፈጻጸም በተመለከተ ብቻ ዐበይት ጉዳዮችን በጥቅሉ ማንሳትን □መር□ለሁ።

የፌዴራሊዝም አካሄድ በማዕከልና በክልል መሀል የሉዓላዊነት ሥልጣንን በማከፋፈል በሁለቱ መሀል ያለውን ሚዛን የሚጠብቅ ነው። ቢያንስ በመርህ ደረጃ። ታዲያ ዛሬ የምናየው ሥዕል ዕውን ይህን የሚያረጋግጥ ነው? ያነጋግራል። በኔ እምነት ፌዴራሊዝምና ድርጅታዊ አሠራር አብረው አይሄዱም። ድርጅ□ዊ አሠራር በፌዴራሊዝም ውስጥ ሠርጎ ከገባ የኋለኛው ይነፍስበታል። ከ1992 ዓ. ም. ምርጫ ወዲህ ያለውን እውነታ እንኳ ብናይ በምርጫ ሥልጣን ያዙ ከተባሉት የክልል መራሄ መንግስታት መሀል የትግራይ፣ □ኦሮሚያ□፣ □ሶማሊ□፣ □ቡብ ሕዝቦቹ፣ የጋምቤላው፣ እንዲሁም የአዲስ አበባው ሰው አሁን □□ጸ መንበር ላይ የሉም። ለምን? □ተነገረንን ብቻ እንመን እንዴ? ዛሬ የፌዴራልና የክልል መስተዳድሮች እየሄዱበት ያለው መንገድ ሁሉ እርግጥ ጨርቅ ነውን? በየክልሉ ቁልፍ የሥልጣን እርከኖች ጓዳ ያሉት ካድሬዎች ምን □ሸሩ እንደሆነ መገመት ብዙ ይቸግረናል? "□ርፀ ታዊ አሠራር" □ሚባለ□ስ ፈሊጥ ምን ያህል እንኝህን ሰዎች በነፃነት ያሠራቸዋል? በየክልሉ ያሉት ግጭቶች ሁሉም የፀረ - ሰላም ቡድኖች ወይም የሻዕቢያ መሰርይ ድርጊት ውጤቶች ናቸው? ሩቅ ሳንሄድ ከቅርብ ዓመታት ወዲህ በሲዳማ፣ በቤንች ማጂ፣ በ□ለፋ፣ በፋምቤላ፣ □□ተ... መድረሳቸው ስለተነገረን ደም ያፈሰሱ ግጭቶች ስናስብ ሆዳችን ይሸበራል። የሀገራችን ጉዳይ ነውና። ሁሉም ክልሎች በልማት □ዳና ሚዛናዊ በሆነ መንገድ

እየተራመዱ ነውን? የኢትዮጵያ ሕዝቦች ቀርተን ማንም ሕዝብ የማንም ምቀኛ የሚሆን አይመስለኝም። የልማትና የኢኮኖሚ ፍትሃዊነት ይኑር ማለትም ምቀኝነት አይደለም።

ሰለዚህ ፌዴራሊዝም ለብዙ ችግሮች መድኃኒት የመሆኑን ያህል በቅጡ ካልያዘነው መርዝ ነው። የማርሻል ቲቶን የጎዘላቪያ እንይ። እዚህም አንዳንድ ፍንጮች እየታዘብን ነው። "ነግረናል፣ ቤት ይቃጠላል ብለናል፣" ያለችው ዕብድ ትንቢት እንዳይመጣ ጥንቃቄው ሊወሰድ የሚገባው ዛሬ ነው። የ2020 ኢትዮጵያችን ርዕይ ብለን በያዘንላት የልማት ጎዳና መንዝ ትችል ዘንድ!

7. የመሬት ይዘታና የልማት □□ጁ፣

አላስልቻችሁና ይህንንም ክፍል በሚቀጥለው የጆን ሎክ ጥቅስ እንድጀምር ብትፈቅዱልኝ ደስ ይለኛል።

“God and his reason commanded man to subdue the earth, i.e. improve it for the benefit of life, and therein lay out something that was his own, his labour. He that in obedience to this command of God, subdued, tilled and sowed any part of it, thereby annexed to it something upon it that was his property, which another had not title, nor could with out injury take from him.”

/Second Treatise on Civil Government/

የመሬት ጉዳይና የሰው ልጅ ህልውና በአያሌው የተቆራኙ ናቸው። ማናቸውም የሰው ልጅ ጥረትና ርዕይ ሁሉ እርሱ በመሬት ላይ ካለውና ሊኖረኝ ይገባል ከሚለው መብት የሚመነጭ ነው።

ሰብሔራዊ ማንነት፣ ለመንግስት ሥልጣን፣ እንዲሁም ለአጠቃላይ የሰው ልጅ ማኅበራዊ ዕድገት መሰረቱ ይኸው ግለሰቦች፣ የኅብረተሰብ ክፍሎችና መንግስት በመሬት ላይ የሚኖራቸው መብትና ከመሬት ጋር ያላቸው ትስስር ነው። ለተርታው ሕዝብ የመሬት ነገር የሆድ ነገር ነውና ሆዱን ይቆርጠዋል። ለመንግስትም የመሬት ነገር ለየት ባለ ዓይን ምግብ የጥንካሬና የሥልጣን መሠረት ነው።

ከዚህ ተነስተን የሀገራችንን ጉዳይ ስንመለከት ይህ መድረክ የርዕይ ግብ ቃና ነውና ዛሬ ስለመሬት ምንም አልን ምን የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት ግድም የኢትዮጵያ አርሶ አደር (Peasant) ራሱን ወደዘመናዊ ገበሬነት (Farmer) የሚያስለውጠውን ጉዞ በከፊልም ቢሆን ያገባድደዋል የሚል ርዕይ ይገኛል ነው ሰለጉዳዩ ጥቂት የምለው። አርሶ አደርም አልነው አፈር ገሬ፣ ገበሬም አልነው አርብቶ አደር የመሬት ፖሊሲያችንና ሕጎቻችን የገጠሬውን ሕዝብ ሕይወት መለወጥ ምግብ ሕይወት መለወጥ እርሻና የክብት እርባታ የሚሰጠው አቅጣጫዎችን ሲከተሉ ብቻ ነው። በሌላ በኩል ሕግ መንግስት መሬት የማይሸጥ የማይለወጥ የኢትዮጵያ ብሔሮች፣ ብሔረሰቦችና ሕዝቦች የጋራ ንብረት እንደሆነ ይነግረናል። የክልሎች ሕግጋተ መንግስትም ነገሩን ዘወር ያደርጉና መሬት የማይሸጥ የየክልሎቹ ሕዝብ የጋራ ንብረት እንደሆነ ያመለክቱናል። የታሪክ ነገር ነውና በመሠረቱ የገጠርም ሆነ የከተማ መሬት የግል መሆን የቀረው ርዕይ ለሰፊው ሕዝብ ላክሁት ባለፉ "የኖን ርዕይ" አዋጅ ነው። ነገርን ነገር ያነሳዋልና ያኔ በዚያ ጠዋት ማታ የደርግን መግለጫ ያነበ በነበረ ርቱዕ አንደበት ስለዚህ "ርዕይ" የሰማሁት ትዝአለኝና ወደኋላ ሄጄ አዲስ ዘመን ጋዜጣን ሳገላብጥ የካቲት 25 ቀን 1967 ግም. በግም. እትም ራሱን የርግቡን መግለጫ አገኘሁት። ርዕሱ "ግም እንባ ሲደርቅ" የሚል ሲሆን

እኔን ትዝ ያለኝ ጥቅስ እንዲህ ጁላል።

"አዋጁ ሌሊቱ ነጋ፣ ጨለማው ተወገደ፣ መሬት ለአራሹ ሆነ፣ ገባርነትና ጭሰኝነት ቀረ፣ መዘረፍና መዘረፍ የሌለበት አዲስ የኑሮ ሥርዓት ተመሰረተ ግለሰብ ምግብ ከጊዜያዊ ወታደራዊ መንግስት ለሰፊው ሕዝብ የተላከ የኖን ርዕይ ነው።"

የአርባ ቀን ዕድሉ የመንግስትን ፍካሬ በሌላ ቃል ማስተጋባት የሆነው የጋዜጣው ርዕሰ አንቀጽ ቀበል አደረገና "ሰንኮፋ ሲነቀል" በሚል ርዕይ በግም. ሆነ "ኢትዮጵያን ከጊዜ በኋላ ተመጽዋች ያደረጋት ሰው ሠራሽ እርግማን አሁን ተነሳለች" በማለት የደርግን የምሥራች ደገመልን።

ዛሬም ስለመሬት ያለው ፖሊሲ ጸጋ "የኖን ርዕይ" አካሄድ የሚከተል ነው። በመሰረቱ መሬት ግም. ቀሜታ እሴት ያለውና ለሁሉም በተፈለገ መጠን የማይዳረስ እንደመሆኑ መጠን የገበያ ግም. ያለው ነገር ነው። ስለዚህም ለኅብረተሰብ የሚያስፈልገውን መለኪያ ጸግላል። መሬትን እንዳይሸጥ እንዳይለወጥ ያደረገው የተፈጥሮ ባህርይ ሳይሆን መንግስት ነው። እናም መሬትን እስከወዲያና ለእንዳይሸጥ እንዳይለወጥ ማድረግ ለኅብረተሰብ ዕድገት የሚኖረው ግም. ቀሜታ ምን ያህል ነው? የሚለውን ጥያቄ ደግመን ደጋግመን ማግቢቱ ተብሎ ጁመስለኛል። መሬት እንዳይሸጥ ከተደረገ እነሆ ሶስት አስርተ ዓመታት ሊሞላው ነው። ታዲያ አዲስ ዘመን ያኔ እንደተነበየው ዘሬስ ቢሆን በዚህች ሀገር ላይ የወረደው የተመጽዋችነት ርዕይን ተነስቷል? እንደእኔ ከሆነ ይልቁንም እየከፋ መጥቷል። ስለዚህ ጉዳዩን በድፍረት የምንመለከትበት ጊዜ ላይ ከደረስን ስነባብተናል። መሬት የግል ሲሆን አይገባውም የሚለው እምነት ግም. ለቲካ መግም. እንጂ ከመለኮት የወረደ ሃይማኖታዊ ቀኖና አይመስለኝምና።

ዝርዝር ሕጎቻችንም ስናይ በፌዴራል መንግስት ደረጃ የወጡት ዋና ዋና የመሬት አጠቃቀም ሕጎች የገጠር መሬት አስተዳደር አዋጅ ቁጥር 89/1989 እና በ1986 ዓ. ም. ወጥቶ በ1994 ዓ. ም. በሌላ አዋጅ (ቁጥር 272/1994) የተለወጠው የከተማ ቦታን በሊዝ ስለመያዝ የተደነገገው ሕግ ነው። በእነዚህ ሕጎች መሰረት የገጠር መሬት ስሪት በአርሶ አደሮችና በከብት አርቢዎች ነግሮ ጁዞታ ላይ የተመሰረተ ሲሆን ሊዝ ደግሞ ብቸኛ የከተማ ይዞታ ስሪት ነው። በገጠር መሬት አስተዳደር አዋጅ መሰረት አርሶ አደር (Peasant) ወይም ከብት አርቢ (Pastoralist) ያልሆነ ሰው ነገ የመሬት ይዞ ግም. ግም. ግም. መብት የለውም። ከዚያ ውጭ በገጠር መሬት መጠቀም የሚችል ሰው "ግል ኢንቨስተር" በሚለው ትርጓሜ ግም. ቀሜታና መሬትን ከክልል መስተዳድሮች ለተወሰኑ ግም. ቀሜታ ተከራይቶ የሚያለማ የተፈጥሮ ወይም የሕግ ሰው ነው።

ለአርሶ አደሩና ለከብት አርቢው ኅብረተሰብም ቢሆን አዋጁ የስጋት ምንጮችን ሁሉ የደፈነ አይደለም። ከሁሉም በፊት አርሶ አደሩ መሬትን ሊጠቀም የሚችለው ለግብርና ተግባር ብቻ ነው። ገበሬው መሬቱን በሚያከራይበት ጊዜም ቢሆን ተከራይ ከግብርና ውጭ ለሌላ ተግባር ሊያውለው አይችልም። በሌላም በኩል አርሶአደሩ መሬቱን ማውረስ ይችላል ይልና የሚያወርሰው ግን ለቤተሰቡ አባል ብቻ ነው በማለት ይህን መብት ጁመስለኛል። ግም. ግም. ግም. ሰጡ ራሱም ቢሆን አርሶ አደር መሆን ይኖርበታል። ማውረስ የሚችለውም "ጁዞታው ጸንቶ ባለበት ጊዜ ነው" በማለት ደግሞ የባለይዞታውን ግም. ቀሜታ ዋስትና ጥያቄ ምልክት ውስጥ ያስገባል። የቤተሰብ አባል የሚባለውም በአውራሹ ሰው ጥንካሬ ይኖር የነበረ ሰው ብቻ ነው። ስለዚህ አንደኛ አርሶ አደሩ እንደእርሱው አርሶአደር ላልሆነ ተግባራዊ ግም. ቀሜታ መብቱን ማውረስ አይችልም ማለት ነው። ሁለተኛም ተወላጁ አርሶ አደር ቢሆንም

በውርሱ ጊዜ የአውራሹ ጥገኛ እንደነበረ ካላሳየ አሁንም ይዞታ ሊወርስ አይችልም። ስለይዞታ ሽግግር የሚናገረው የአዋጁ ኃይለቃልም የክልል ምክር ቤቶች አመቺ ነው በሚሉበት ጊዜ የገባር መሬት ድልደል ሊያደርጉ እንደሚችሉ ስለሚደነግግ የይዞታ ዋስትናን በመሸርሸር ረገድ የራሱ እንድምታ አለው። ባለይዞታው አርሶ አደር ይዞታውን መያዣ አድርጎ ከብድር ተቋማት ወይም ከግለሰቦች የብድር አገልግሎት ማፅናት ስለመቻሉ አዋጁ የሚለው ስለሌለ አርሶ አደሮች በቡድንም ሆነ በተናጠል የብድር አገልግሎት ማፅናት የሚችሉበት መንገድ የለም ማለት ይቻላል። ስለዚህም መሬትን ለማልማት በዘመናዊ የቴክኖሎጂ ውጤቶችና የእርሻ ግብዓቶች የመጠቀም ዕድላቸው ጠባብ ነው።

በአጠቃላይ የመሬት ይዞታው አሁን ባለበት እንዲቀጥል ከተደረገ አርሶ አደሩን ዝንተ ዓለም አርሶ አደር ማረጋገጫ መስሎ ጁንቻል። ጁህ ብቻ አይደለም። የሕዝባችን ብዛት በከፍተኛ ሁኔታ እየጨመረ ነው። የዛሬ ሃይ አምስት ዓመት ግድም አሁን ያለው የሕዝብ ቁጥር በግንባ ሲፈ ምር እንደሚችል ነው ባለሙያዎቹ የሚነገሩን። ረሀብና ቸንፈሩ የየሦስትና የየአራት መታት ክስተት እየሆነ ነው። የረሀብ ጉዳይ ሆኖችንን ብቻ የሚሞረመር ሳይሆን ብሔራዊ ክብራችንንም እየተፈታተነን ያለ ነገር ሆኗል። የራብው ሰው ምን ክብር አለው አትበሉኝና! ስለዚህም ወደድንም ጠላን አማራጮችን የምናይበት ጊዜ አሁን ነው። ቀደም ሲል አንዱ ሥርዓት ራሱን ከሌላው ማረጋገጫ ቢያንስ ሕዝቤ ጠግቦ የሚያደርበትን ሁኔታ አመቻችቼለታለሁ በማለት ነበር። ዛሬ ነገሩ ቋተለ። ጁመሰላል። የዛሬው ኩራት እኔኮ እነደነሱ አይደለሁም፤ ረሀቡን ለዓለም አቀፍ ኅብረተሰብ በወቅቱ አሳውቋለሁ በሚለው "ግል" ርዕይ የሚያጠነጥን ሆኗል። በልማት ጎዳና የምትጓዘው የ2020 ኢትዮጵያ ርዕዮችን እውን ይሆን ዘንድ ይህ

አካሄድ ጊዜ ሳይወስድ መለወጥ ያለበት ይመስለኛል።

የከተማ ቦታን ጉዳይ ጨረፍ አድርገን ስናይ ደግሞ ለአጭ ርቀት እንዳረግሁት ዋንኛ ስራቱ ሊገባ (ኪራይ) ነው። አከራይ መንግስት ተከራይ ኢንቨስተር መሆናቸው ነው። ከሊዝ ውጭ ለአነስተኛ የመኖሪያ ቤት ግንባታና ለማጎበራዊ አገልግሎት ተግባሮች መሬት ሊሰጥ እንደሚችል አዋጁ ያስቀምጣል። ስለአዋጁ ዝርዝር ብዙ ማለት ቢቻልም ነገሩን ለማሳገር በግሁ አልፏልሁ። የሊግ ግሁ በግል መስተዳድሮች የሚወሰን ነው። ለምሳሌ መስከረም 27 ቀን 1996 ግሁ በወጣው አዲስ ልሳን ጋዜጣ የተመለከተው ቀጥሎ ያለው የአዲስ አበባ የሊዝ የመነሻ ዋጋ የከተሞች የመሬት ይዞታ ስራታችን እየተጓዘ ያለበትን አቅጣጫ አመላካች ሊሆን ይችላል ብዬ ግሁ ላጁ ግሁ ግሁ። በግሁ መመሪያ መሰረት ከተማዋ ለሊዝ አፈጻጸም በሦስት ዞን ተከፍላለች፤

1. ማዕከላዊ የንግድ ቀጠና፤ አንደኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ዋጋ በሜ. ካሬ ብር 1297 አምስተኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ግሁ በሜ. ካሬ ብር 688
2. የሽግግር ዞን፤ አንደኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ዋጋ በሜ. ካሬ ብር 796 አምስተኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ግሁ በሜ. ካሬ ብር 427
3. ማስፋፍያ አካባቢ፤ አንደኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ዋጋ በሜ. ካሬ ብር 237 አምስተኛ ደረጃ የመነሻ የሊዝ ግሁ በሜ. ካሬ ብር 147

በሦስቱም ዞኖች በአንደኛና በአምስተኛ ደረጃ መሀል ላሉት ቦታዎች በከፍተኛውና በዝቅተኛ ግሁ ግሁ መሀል ቋተመጠ ግሁ ግሁ። መመሪያው እንደሚያሳየው እነዚህ አካባቢዎች መነሻ እንጂ መሬት ግሁ ግሁ ግሁ አይደሉም። ይኸው አዝማሚያ በአንዳንድ ግሁ ግሁ ከተሞችም እየተስተዋለ ነው። ዕውን ይህ አካሄድ ኢንቨስትመንትን

ማረጋገጫ ነው? መልሱን ለእናንተው ብተወውስ? በነገራችን ላይ ከ1983 ዓ. ም. እስካሁን ድረስ በፌዴራል መንግስት ደረጃ ብቻ ሰባት የኢንቨስትመንት አዋጆችና ማሻሻያዎቻቸው እንዲሁም አምስት የኢንቨስትመንት ደንቦችና ማሻሻያዎቻቸው መውጣታቸውን የምናውቅ ስንቶቻችን ነን?

በግሁ ግሁ ግሁ ቃለጸጋ ልሸፋገግ?

8. ማግኛ ቃለጸጋ

ስለሕግና ስለሕጋዊነት፤ ስለሕግ የበላይነትና የሰብዓዊ መብት አጠባበቅ፤ ስለሕጋዊነትና የኢኮኖሚ ልማት፤ በርካታ የሕገ መንግስቱን አንቀጾች እንደሰበዘ እየመዘዘን ከገሀዱ እውነታ ጋር በማገናዘብ ብዙ ማለት እንችላለን። ከመድረኩ አድማስ ስፋት፤ ከተሰጠኝ ጊዜ አነስተኝነትና ከእኔም አቅም ውሳኔነት አንጻር ባይሆን ኖሮ ሰለነጻ የፖለቲካ እንቅስቃሴ፤ ሰለምርጫ ሕጎችና አፈጻጸማቸው፤ ሰለፕራሲና ሃሳብን የመግለጽ መብት፤ ስለኢንቨስትመንት ሕጎች ይዘት፤ ስለነፃ የንግድ ውድድር፤ ግሁ...፤ ብግ መናገር የሚቻል ጁመስለኛል። ይህንን ደግሞ ሌሎች አንስተው የሚሉትን ይሉበግል ብግ ተስፋ አደርጋለሁ።

የኢትዮጵያ ኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር ይህን ርዕይ 2020 መድረክ አዘጋጅቶ ሁላችንም የምንለውን እንድንል በማድረግ ከፍ ያለ ምስጋና ይገባው። ከእንግዲህ ራሴን እንደፈሪ አልቆጥረውም። ያለኝን ወርውራያለሁና። ጥናቱን ሰጥቷችሁ በጥሞና ስላዳመጣችሁኝ እናንተም ምስጋና ይገባችሁ።

ሁሌ ልቤን በምትነካው የአንዲት አረሆ ግጥም የዛሬውን ርዕይን ብግግራሁ!!

"ኢትዮጵያ ዳግም እንደገና ትታያለች ያገር አውራ ሆና!!"

በድጋሚ አመሰግናለሁ።

RULE OF LAW AND DEVELOPMENT IN ETHIOPIA: NOW AND TWENTY-FIVE YEARS FROM NOW

Tilahun Teshome*

Translated by: Yonas Admassu

INTRODUCTION

It was my childhood friend, Doctor Assefa Admassie, who told me of the invitation extended to me by the Ethiopian Economic Association to speak on this topic. I would first of all like to seek your permission to extend my thanks to the Association and to this friend of mine. Now, before accepting the invitation, I posed myself two questions. The first question was prompted, I think, by the lawyer's instinct in me. I hope to be spared the question of whether there indeed is such an instinct in the first place! The question was: "Listen, Mister, how certain are you about the existence of any legal security that guarantees your right to speak, and if indeed such guarantee exists, how really certain are you that you are part of a system that recognizes the supremacy of the Law?" When I started feeling the jitters in the face of such a question, my individual self gave me a slight shove of admonition, thus: "Listen now you, you're going too far! What protective shelter are you seeking? You're a human being after all, aren't you? You see, speech, just like hearing and all the other human attributes, is something you brought with you into this world and that would keep you company to your grave, an attribute that nobody gives

or denies you. Just go directly to the topic and say what you have to say!" We agreed, me and my-self, as they say! This prompted me into going on to the main subject at hand, with the view to answering the second question.

The second question has to do with all the things that I have to say here tonight, regarding which I didn't run into that much difficulty. I have much to say, whether whatever it is that I am going to say finds its way into people's ears or not. In the course of my presentation, I shall occasionally indulge myself in including some quotes that I think are appropriate from legal as well as other scholarly documents. This is as it should be. My shortcoming, I think, lies in my inability to cut things short. It is, therefore, my earnest wish that you will be able to muster all the endurance and patience to listen to my speech that may prove, at some points, rather wearisome.

Having said this, I shall now go into the topic. When seen in a nutshell, my speech tonight mainly focuses on the Rule of Law, the judicial system and its constraints, the question of Federalism and land tenure.

I. WHY RULE OF LAW?

The principle of Rule of the Law is an idea or notion that all of us, as human beings, should zealously protect and foster in order to nurture our very existence and livelihood. Generally speaking, it would make sense if one were to think of the Law as a system of human values and ethical codes, in accordance with which people leading a common life within a social framework agree to guide and govern their social interactions. It is true that not all human values and ethical codes can be subsumed under what we today recognize as and call a system of laws. For not all values and ethical codes come with the support of governments behind them.

Nature, too, has its own laws. To begin with humanity itself, we all know that there are laws by which people come into this world, grow up into adolescence and adulthood and, finally, face the inevitability of death. The same goes for other natural phenomena, which come into and go out of being in accordance with the laws of nature. There are numerous natural laws, in accordance with which one creature interacts with another, and winter and summer as well as spring and autumn alternate, each bidding its

* Associate Professor, Addis Ababa University.

A paper presented by him at the Vision 2020 Ethiopia Form organized by the Ethiopian Economic Association on February 27, 2004.

time. The social life of human beings, too, has, just like natural phenomena, its own laws, in accordance with which it changes through time. There are laws by which a given society, social group, or government each interacts with its respective counterpart elsewhere.

For our purpose here and now, what we refer to as the law constitutes those innumerable social and natural rules and human ethical codes from among which governments select and give recognition to and apply to the governance of society's interaction. This, therefore, means there is a strong relationship between laws and governments. Although there also are other views with respect to this issue, the views regarding the relationship that creates the bond between governments and laws can be considered under two main categories. One view proposes that, because the Law is an instrument by which governments implement their aims and objectives, it is not something that should serve as a mechanism to restrict their activities. The other view advocates that, although laws are certainly promulgated by governments, because they are put in place as expressions and embodiments of the will of peoples, governments, too, must be subject to those laws once they have been put in place. When we look at the two in combination, we find that the first represents a governance system that emphasizes government's sovereignty, while the second represents a system of governance based on the sovereignty of the Will of the people. The view that adheres to the principle of the supremacy of the Law falls under this second category. Be that as it may, this Law that is expected to reign supreme has its own system and

mechanism according to which it comes into being. According to democratic thinking, the basis for the relationship that exists between peoples and governments is the social contract that the two parties [freely] enter into. For, after all, the existence of societies and the individuals who constitute and found those societies precedes that of the Law and governments. And individuals live with rights from birth until the time of their death. It is individuals who relinquish some of those rights to the bodies they institute as governments, with the mandate to ensure the respect and protection of their rights and take the appropriate steps, as the neutral bodies that they are supposed to be, to settle what misunderstandings may arise among the people. It is those rights relinquished to governments that constitute the power that they wield. The responsibility to promulgate laws and the duty to be governed by those laws constitute part of the power so instituted.

Although laws are promulgated to ensure respect for and protection of rights, the rights that form the basis of those laws have always belonged to the people by their very nature. What laws can do, therefore, is simply accord official recognition to those rights and provide social guarantee for the respect and protection due to those rights. Denial of freedom, violation of rights, political oppression and economic exploitation all ensue in situations where governments, groups or individuals refuse, in various ways, to accept this principle.

As the great advocate of human rights, John Locke, in his *Two Treatises of a Civil Government* has pointed out in the seventeenth

century, that the *alfa* and *omega* of a government's existence is determined by its ability to live up to the social contract it entered into in order to ensure respect and protection to the rights of its citizens. The writer compares this duty of governments with that articulated in the English law of bailment at the time. Just as the relationship between two parties is terminated when one of the parties violates the trust endowed upon it, so also does the relationship between governments and the people who entrusted them with the protection of their rights when the former fail to live up to that trust. Such a relationship gets terminated, depending upon circumstances, either peacefully or, otherwise, by force. It is this principle of John Locke's that was cited, three centuries later, in the preamble of the United Nation's 1948 *Universal Declaration of Human Rights*:

. . . it is essential, if man is not to be compelled to have recourse, as a last resort, to rebellion against tyranny and oppression, that human rights should be protected by the rule of law.

It is, consequently, the wish of every sane person not to see the termination of any such social contract as entered into between governments and peoples face the risk of having to resort to the second recourse, i.e. rebellion. If and when such a recourse is resorted to, the result becomes dangerous and the sacrifice paid gruesome.

A government structure founded on the will of the people and that recognizes and accepts the Rule of Law becomes necessary precisely in order to prevent such "augury" from

becoming a reality. A government that is guided by the principle of the Rule of Law must be one that has the following attributes: it must have stable institutions of governance; it must accept the principle of open dialogue; it must be ready to entertain differences of opinion; it must be one in which timely and fair elections are concretely guaranteed; it must consist of a legislative body comprising of members who know what they are doing and perform their duties with full freedom or independence; it must be led by an executive body actively engaged in promoting and ensuring strong national unity and guided by an economic policy that helps bring about the full development of individuals and social groups.

As I have tried to point out above, the principle of the Rule of Law is something that must be instilled in the minds of all individuals who are zealous about the protection of their freedoms and rights. If, from this perspective, people tend to regard governments with some suspicion, it should be understood and, therefore, appreciated that they do so, on the one hand, as sentinels who make sure their rights are guarded and protected and that governments are respecting the terms of the social contract they entered into with the people, on the other. Such a stance on the part of the people must, therefore, be encouraged, for, as Abraham Lincoln once said, it is power, but particularly the power of governments, that always poses, more than anything else, the greatest threat to people. It follows, then, that any government must submit itself to the Rule of Law to avoid such confrontation and if the feared “augury” mentioned in the citation from Locke must be

prevented from becoming a reality. And the Law itself must be so formulated as to ensure that governments have restrictions imposed on them to operate only within the limits of the power necessary for carrying out their duties and responsibilities; such a law must make sure that public officials do not act outside the limits of their mandates; that individuals or groups do not use the public trust bestowed upon them for their own private gains; that the majority shall not willfully trample upon the rights of the minority; that groups shall not squash the rights of individuals; that the powerful and the fortunate shall not perpetrate violence against the weak and the unfortunate. Such a law can only be promulgated by a legislative body that has gained the people’s genuine trust and fully knows what it does. Good governance, economic prosperity and social development, respect for the rights of minorities and other marginalized groups, etc. are all directly or indirectly tied to the ascendancy of the Rule of Law. The political scientist and constitutional scholar Hucker had written on this issue as follows:

Only if men are allowed to govern themselves will they begin to think of themselves and for themselves as individuals. Democracy is an educational process in which men will develop interests of their own and in this way extend the horizons of their personalities.

Since I start out, like everybody else, on a note of optimism, I hold onto a vision that we shall approach the threshold of such system of governance about the year 2020 (E.C.). I also hope that the rest of you will share this vision of mine.

Since, however, the preparations we make towards that end are undertaken within the context of the present situation, my next task is to address the question of what the present looks like as it relates to these fundamental principles.

When we look into the recent history of our country, we see that Ethiopia has promulgated four Constitutions since 1930. The first two (the Constitution issued in 1930 and the 1955 Revised Constitution) are those considered as granted to the people of Ethiopia through the “Good Will” of Emperor Haile Selassie I. The third is the Constitution of the Peoples Democratic Republic of Ethiopia, which the people are said to have adopted in accordance with a referendum said to have been conducted by the *Dergue* regime. The fourth is the Constitution of the Ethiopian Federal Democratic Republic now in force as the Supreme Law of the Land.

The first two Constitutions were issued within the framework of a system that openly proclaimed that the foundation of government authority was the disposition of rulers rather than the collective will of the people. Because these two Constitutions are considered as given by the Emperor to “his beloved and loving subjects” under a system that openly expressed such a position and, also, because it seems to me that talking about those Constitutions does not have much relevance to the issue at hand, I shall skip them. Similarly, because the third Constitution, which stood on a single ideological base, was issued at a time when the *Dergue* regime declared itself as having transformed itself into a people’s government and, also, because it was nipped in the bud, in just a matter of three years, before it had

anything to show for itself, there is little use in talking about it, too, for engaging in the exercise would prove nothing more than beating a dead horse. I shall, therefore, steer my focus in the direction of what we have at present.

II. RULE OF LAW IN THE CONSTITUTION OF FDRE

The supreme law by which this country is governed today was ratified on December 8, 1994 by a Constitutional Assembly said to represent the Nations, Nationalities and Peoples of Ethiopia, and entered into force on August 21, 1995. Among the provisions that articulate the fundamental aims/objectives of the Constitution, the first one [the Preamble] states the following:

We, the Nations, Nationalities and Peoples of Ethiopia:

Strongly committed, in full and free exercise of our right to self-determination, to building a political community founded on the rule of law and capable of ensuring a lasting peace, guaranteeing a democratic order, and advancing our economic and social development . . .

According to this part of the Preamble, it is her Nations, Nationalities and Peoples that established today's Ethiopia. Although the identity and difference between the three terms is not clear, these social categories founded the present polity to promote three of their fundamental interests, namely: guaranteeing a democratic order; advancing economic and social development; and ensuring the rule of law.

As is well known, the issues to be articulated in a Constitution are fundamental principles that humanity has developed for centuries regarding the relationship that ought to exist between itself and governments. Consequently, it can be said that constitutionalism is a process by which humanity's vision about its own freedom is articulated and assumes concrete form. But this process can succeed only in a system designed to manage and regulate the sustainable interaction between people, not if it is randomly addressed as a mere matter of paying lip service. It is true that even non-democratic systems issue constitutions. And we very well know this to be the case from our own history. What is also true is that constitutions are issued in such systems tongue-in-cheek or just for the appearance. All constitutional principles that one could think of can be included in such constitutions. But when it comes to their implementation, they lack social and institutional basis as well as political good will. Before such constitutions begin to show any result or are developed through practical experience and gain, in the process, the confidence of the people, they remain a mirage with the coming onto the political scene of yet another dictator.

It is my vision that, twenty-five years from now, the fundamental principles now embodied in our Country's present Constitution would not meet with such fate. But in order to move in that direction, it is today that we must embark upon the right path. I do not think that all of us can agree as to whether or not the present Constitution came into being with the consent of the people behind it. Even this much is a good sign in and of itself, for differences of opinion constitute the spice of

humanity's social life. Be that as it may, I think there are several issues in the Constitution about which we can arrive at some kind of consensus. The principles of human rights articulated in Part I of Chapter Three of the Constitution are a case in point in this regard. If nothing else, we could at least pick out those issues that we can agree upon at this current stage in our history and discuss, with composure, some of the ways in which other issues can be better resolved. For the Constitution itself has embodied the mechanism by which such solutions could be attained.

Taking all this into account, I shall focus, in the remaining parts of my presentation, on the issues of the country's justice system, federalism and the land question.

III. RULE OF LAW AND THE JUDICIAL SYSTEM

Let me start this section by a citation from the *Fitiha Nagast*. The document has the following to say about the objectivity of judges (Article 43):

«ለሰው ሁሉ የቀና ፍርድ ይፈርድ ዘንድ፣ ጻፍ ማሰብ ምስሉ ምሁሉ እንዲሉ በፍርድ ጊዜ የማያደሉ፣ ፊት የማይነሱ፣ መግለጃ የማይቀበሉ መሆን አለባቸው።... ፍርዱን ብያኔውን ከሌላ በኋላ ከፈረደ ለሰው የሚረባው፣ የሚጠቅመው ነገር የለም፣... ፍርዱን ብያኔውን ከሌላ ለመጠየቅ በስቂል ሕሊና ሳለ ፍረድልን በይገልጽ ብለው ሊጸግቡት አይገባም፣... ፍጹም ዕውቀት ያለው፣ ከድንቁርና የራቀ፣ በረቂቅ ልቦናው ለሰው ጭንቅ የሆነውን፣ የተሰወረውን ፍርድ ፈጽሞ ወደ መግለጽ ይሁን እንጂ፣ የሰውን ፊት አይቶ ከመፍረድ የራቀ ይሁን...»

[Freely rendered in English the citations reads as follows: *that the [judges] may deliver just judgment, they shall not yield to either part at the time of judgment [nor shall] they accept bribes. . . they shall not make distinction between person and person. . . they shall not make judgment or make decisions dependent on the [opinions of others], for it will be of no benefit to people. . . [and people] should not persist in exploring them to judge in their favor. . . they must have intelligence with its knowledge. . . gifted enough to discern the questions intelligently, far from blindness. . . subtle enough to solve difficult and obscure cases. . .] Article 43.*

Whatever our social background, I do not think that this Article of the *Fitiha Nagast* is such as it would invite controversy. Our understanding of the justice system should base itself on our perception of the inviolability of humanity's freedom. In any system, if the mode of governance fails to see to it that justice has been properly administered, it is an indication that the system is inherently flawed. What people seek from their governments is the assurance, on the part of the latter, that justice prevails. It is only when this has been assured that farmers, workers, merchants, and even mendicants go about their respective business of making their living.

When the justice system is righteous, both the individual and collective rights of citizens will be accorded due protection; economic and social development will be facilitated; national solidarity will be strengthened; and both national

and international investors will engage in development enthusiastically. But the task of making sure that justice prevails is difficult. It requires the development of national and popular outlook that goes beyond individual motives and beliefs and the narrow interests of groups or organizations. It is one thing to promulgate laws embellished with beautiful and alluring words. But it is altogether another thing to implement those laws in concrete terms. Much has been said by governments even in our own time about making justice prevail. When it comes to implementing laws, however, it does not appear that we have ever been blessed.

The strengthening of the justice system imposes conditions on the powers of executive bodies. The justice may set free those detained by Government law enforcement organs, rescind indictments brought against citizens, render decisions against the government, and reprimand the wayward. Such moves are desirable and healthy in a democratic order. For the cumulative effect of the process also makes of governments beneficiaries in such orders. That is why it behooves us to be farsighted and try to look beyond the immediate when we think of justice.

Because going into the details of the nature of the Country's judicial system since the advent of modern government following the Italian invasion of the Country would require much time and great effort, I shall limit myself to touching upon the issue by way of a cursory glance and try to demonstrate what the justice system under the present political system looks like since its establishment in 1991.

The issuance of two Constitutions under the rule of Emperor Haile Selassie I, the establishment throughout the country of regular courts of law operating at different levels in accordance with laws promulgated on the basis of those Constitutions, the promulgation of numerous codes of laws in accordance with a program of modernizing the Country's legal system, the steps taken to train legal professionals both domestically and abroad, whose number cannot be underestimated, and the establishment of the Law School as part of Addis Ababa University have all contributed greatly to the development of the Country's legal system. The level of development of the judicial system that prevailed in the mid-1960s [E.C.] cannot be underestimated, given the nature of a system that started out from nil and proceeded with perseverance in the face of strong opposition coming from different directions, but particularly from the different provincial governors and members of the nobility, and attempting to reverse what had been thus far achieved.

However, the development of the judicial system could not proceed as desired and remained as it had been for seventeen years under the military regime that took over in 1974. Although there had been some, including legal professionals, who argued that the *Dergue* regime had laws matching those in a Constitution, the regime, however, had abrogated the then current Constitution and ruled the country in its own arbitrary way. Yet, because the *Dergue* had not seen the judicial system then as a source of worry, the system had shown, in a limited way, some development. As a result of the increasing number of graduates from the Law School of

Addis Ababa University as well as the number of professionals trained in Eastern Europe at the time, courts of law had managed to build up their manpower capacity.

In the last four years of the *Dergue* regime provisions relating to the judicial system had been included in the Constitution, and the Country's Supreme Court had found itself in a much better position than ever before.

When it comes to the present legal system, the first law issued concerning the administration of justice was Proclamation No.24/1992, which proclaimed the independence of the judiciary from any kind of interference. It is, however, true that Regional Governments have been granted the right to establish their own courts of law on the basis of Proclamation No.7/1992, the same Proclamation that formed the basis for the establishment of the various Regional States. The substance of Proclamation No. 24/1992 is similar to those laws pertaining to the legal system that had been promulgated under the regimes of the Emperor and the *Dergue*, respectively. The fundamental difference the Proclamation has with the previous ones lies in the fact that it clearly spells out the ineligibility of members of the Workers Party of Ethiopia (WPE) and those of the security forces and senior military or police officers to hold positions in the Judiciary. Although the issue of the fairness of this criterion still remains controversial until this day, those judges to whom the criterion did not apply had all been relieved of their responsibilities against their wishes. Since then different laws pertaining to the organizational structure of courts and the powers of judges have been issued.

Article 79(3) of the Federal Constitution stipulates that judges shall exercise their functions in full independence and shall be directed solely by the law. In the Preamble of Proclamation No. 24/1996, which is one of the laws promulgated on the issue, we read the following:

... one, and the major, of the fundamental factors that help realize the constitutionally guaranteed independence of the judiciary is to have judicial administration directed in a way free from the influence of Government organs or officialdom.

The laws promulgated under the previous regimes regarding this issue declare this as their aim. Even the infamous Proclamation No. 7/1975 to Provide for the Establishment of a Military Court states under Article 12: "Judges shall perform their functions in full independence; they shall be guided by no other authority than that of the law." But when it comes to the reality on the ground, those of us familiar with the situation know it for what it actually was. Consequently, if the present laws reiterate this promise and Government cadres try to plead with us to please take them upon their words; we still need to see more in action before we are ready to echo their vows *in toto*.

The judiciary is in the main organized in the form of Federal and Regional court structures. Of late, special courts handling cases pertaining to municipal administration and urban land ownership and administration are being established in the major cities. And down the line in the administrative hierarchy, there are social courts operating with limited

judicial powers. All of these, regardless of the administrative levels in question, have constraints related to manpower, facilities, court rooms, and budget. They also suffer from several structural problems in terms of their internal functioning. Cases lie around for years before they are given final decision. Although this has been the case in the past as well, it nevertheless appears to have deteriorated from time to time. There were even moments when being a defendant rather than a plaintiff in a suit was much more preferred. Even ministrrels have composed some couplets about this issue, but decorum requires that I leave them unexpressed.

The other issue has to do with manpower. The building of a judicial system is also a question of institution building. The judicial system is one of those institutions that have been left incapacitated by the repeatedly changing climate of the country's political system. It takes a long process to build such an institution at a national level. Such an institution is built as an institution when one system chips in its share on what its predecessor has already put in place and when one advances the initiatives taken by another by two or three leagues. In this manner judicial culture keeps getting enriched. Those judicial systems that have today attained the highest possible level of development managed to develop and enrich their jurisprudence and helped us draw lessons from their experiences through a relay process by which succeeding systems built upon what the preceding systems had put in place to begin with. But what about us? When are we going to extricate ourselves from the habit of setting up house anew every time things change? Without going back

too far into the Country's history, one need only recall the massive rearrangement of musical chairs that took place in 1991, 1993 and 1995 under the present system. How many were the judges appointed by the present system itself during the Transitional Period that were unceremoniously relieved of their responsibilities through mere administrative edict, and I mean leaving aside those removed because of their *Dergue*-WPE-connection? In other countries, when young people graduate from law schools/institutions, they are required to work in the private and other sectors for long years before they assume positions in the judiciary in one status or another. Here, things are the exact reverse. Young legal professionals go into the judiciary just to accumulate some experience rather than continue as part of the system. They usually abandon the system after working for only two to three years. Then new ones come, only to end up doing the same. And the cycle continues. I do not think we would get anywhere in this manner.

As the experiences of many countries show, the strength of the judiciary comes from within the system itself. Sometimes this requires sacrifice. In order for this to happen the one criterion for assigning people to positions in the system should be capability and capability alone. And such capability as required by the system should especially include professional ethics, experience and ability. When we reach a moment when people ascend the seat of justice only to justify governments, things will begin to turn into 'a house of cards'.

IV. HOW SHOULD WE FOSTER OUR JUDICIAL SYSTEM

We need to nurture our judicial system in order to ensure the Rule of Law. Rule of Law for its part is an essential instrument for ensuring respect of human rights and bringing about social development. As the famed 17th century economist, Adam Smith put it, in order for a country to develop, what people expect of a government is the ensuring of the ascendancy of a just system. He put it thus:

A tolerable administration of justice, along with peace and low taxes, is all that is necessary to carry a state to the highest degree of opulence.

Our own contemporary economists, too, agree that an efficient and independent judicial system plays an important role in facilitating economic development. Conversely, there are studies that have confirmed that weaknesses in the judicial system entail serious damages to development. To cite an example, in 1997, World Bank experts had conducted a study on 3600 business enterprises in 69 countries, in which they reported that 70% of those who responded to questionnaires had stated that the main constraint their businesses faced was a result of the flaw within their respective judicial systems.

Where there is an efficient judicial system, the right to property guaranteed by law will be protected; contracts will be properly executed; long-term agreements will be signed for the undertaking of huge construction projects that will contribute highly to economic growth and development;

bureaucratic bottlenecks and performance constraints will diminish highly. Transforming the judicial profession into a career, ensuring the job security of judges, issuing professional codes of ethics, laying down guidelines for promotion based on the efficacy of one's performance, conducting successive and timely training programs, laying down an efficient support service structure, helping the judiciary's organizational capacity by providing the necessary resources will all bring about good results. In this regard, the recent measures being taken on the part of the Federal court system with the help of funds obtained from donor institutions is one encouraging sign. There are also indications that some Regions are emulating this project. With regard to easing the workload of judges and focusing on important issues, resorting to such alternatives of conflict resolution as arbitration will be of great benefit both to the judicial system and the society as a whole. Another alternative is to seek resolution to issues that do not require legal action or litigation through administrative institutions or private agencies so permitted by law. Probation of wills, declaration of inheritance titles, petitions for name changes may be cited as examples here.

V. TENDENCIES UNDERMINING JUDICIAL BUSINESS

Let me raise, by way of providing examples, some issues related to this problem. Article 79(1) of the Federal Constitution has stipulated that judicial powers are vested in the courts, both at the Federal and State levels. Further, Article 78(4) stipulates:

Special or ad hoc courts which take judicial powers away from the regular courts or institutions legally empowered to exercise judicial functions and which do not follow legally prescribed procedures shall not be established.

I do not think, however, that these provisions apply only to those special or temporary judicial bodies specifically established under the nomenclature of “courts.” Rather, they also apply to those conflict resolution systems established outside of the regular courts and adjudicating cases without the consent of the people involved in the conflicts.

However, some laws have been issued and are being implemented, especially recently, which undermine this constitutional right of the people to seek justice through the appropriate channels. I shall point out those I consider are the major ones in the following manner.

5.1 Concerning the powers of banks with regard to property mortgaged or pledged with banks

The House of Peoples’ Representatives has, between February 1997 and 2000, issued four proclamations pertaining to this issue. The general thrust of these proclamations is that, when banks decide that the loans they granted have not been paid on time, they can sell the property pledged to them by mortgagors and use the proceeds from such a sale to pay for the loan without being required to take the case to a court of law. This procedure does away with the restrictions imposed on the mortgagee provided for under Articles 2851 and 3060 of the *Civil*

Code. While these two provisions of the *Civil Code* are respectively concerned with mortgaging movable and immovable property, both of them stipulate, however, that the mortgagor and the mortgagee cannot enter into any prior agreement to the effect that the mortgagee can either sell or transfer the property mortgaged to itself in the event that the mortgagor could not pay his debt on the agreed upon time. This legal provision, which was adapted from a principle of an ancient Roman Law, known as ‘*commissaria lex*’, stipulates as follows. Article 2851(1):

Any agreement even subsequent to furnishing of the pledge, authorizing the creditor, in the event of non-payment on the due date, to take possession of the pledge or sell it without complying with the formalities required by the law shall have no effect.

This law prohibits any person demanding a right from another person from playing plaintiff, judge and the executor all at once, simply because that person happens to have come across some windfall or godsend. But the four proclamations recently issued nullify the provision cited above and stipulate that the agreement arrived at between the borrower and the bank validate the right of the bank to sell the mortgaged property. Accordingly, then, because people who apply for loans from a bank cannot get any loan unless the stated condition has been met, such persons have no alternative but to accept the terms of the agreement, whether it is to their liking or not. It is true that there are some such conditions in operation in some developed countries. But their situation and ours are at

variance with each other. In our case, banks, whether Government or private, operate in accordance with a loan policy centrally issued by the National Bank of Ethiopia, so that, even if lending banks may not find such procedure undesirable, there is nothing else that they can do on their own. In the developed countries, however, because there is an alternative whereby some banks accept this procedure of contractual foreclosure, while others can reject it, borrowers have alternatives.

This is the first of the four proclamations promulgated with regard to this particular issue, and which is known as “Civil Code (Amendment) Proclamation No. 65/1997.” Exactly within a year of the issuance of this Proclamation, Proclamation No. 97/1998, which pertains to property mortgaged or pledged with banks, and Proclamation No. 98/1998, which is about business mortgage, were issued, thereby repealing Proclamation No. 65/1997. These two Proclamations serve to further restrict the rights of mortgagors, while, conversely, extending the rights of banks. Accordingly, agreements made between banks and borrowers to the effect that banks can sell mortgaged property or retain it as their possession is valid as having legal force. This one comes from the first Proclamation. There is yet another amazing provision. According to these Proclamations, whether or not the said type of agreement exists or not, banks can, on serving a 30-day advance notice to debtors, sell by auction any mortgaged moveable or immovable property and transfer the title deed to the buyer or, in the event that there comes no buyer, retain the mortgaged property as provided for under the terms of the agreement and transfer the title deed in their own name. When banks

take such measures, they are considered as legally representing the debtors. Not just that. Even cases that have been brought to a court of law and are under litigation can be suspended and property mortgaged with the banks sold under similar procedures. So has it been promulgated in the said Proclamations.

Sometime later another law addressing other additional issues was promulgated. This is the "Proclamation to Amend Property Mortgaged or Pledged with Banks Proclamations No. 216/2000." According to a provision of this Amendment Proclamation, the clause in Article 3 of Proclamation No. 97/1998, which reads "... in consideration of its estimated value as specified in the contract of the loan" is deleted and the phrase "... if no buyer appears at the second auction, to acquire the property at the floor price set for the first auction and have the ownership of the property transferred to it" is inserted after the word 'buyer' on the eighth line of the Article." It must be realized that there could be a huge difference between the two clauses. Because the bank happens to be the plaintiff, the judge, and the auctioneer, all in one, it can, if it so wishes, sell or retain for itself the property mortgaged or pledged to it by the borrower at the time of concluding the loan for less than the estimated value of the property, no questions asked. Needless to say, this constitutes a serious harm to the rights of the borrower.

The reason given in the preambles of the Proclamations as having necessitated their promulgation is that "the time it takes to secure the decision of a court allowing the sale of both immovable and movable property pledged with banks as mortgage is very long" and, hence, the need to resort to this alternative.

It is, above all, the responsibility of any government to lay down an efficient judicial system. And I do not think the promulgation of such laws by the Government on account of its inability to do so is the desirable way of doing things.

5.2 Proclamations pertaining to the Ethics and Anti-Corruption Commission

In this respect, three Proclamations were issued towards the end of 2001, in which have been incorporated provisions that put into question some fundamental Constitutional rights. These are: Proclamation No. 235/2001, which provides for the establishment of the Federal Ethics and Anti-Corruption Commission; Proclamation No. 236/2002, which provides for Special Procedure and Rules of Evidence on Anti-Corruption; and Proclamation No. 239/2001, issued to amend the Anti-Corruption Special Procedure and Rules of Evidence Proclamation. According to these Proclamations, the Commission has been vested with the powers of the Police and the Prosecutor with regard to matters of corruption. On the basis of these Proclamations, the Commission has the power to conduct investigations, to search residences and other places, to seize property, incarcerate suspects, call on and hear testimonies of witnesses, ask for information/evidence from any person, and release people on bail. This is not much to wonder about, for it constitutes the conventional investigative process.

It is the provisions pertaining to those powers of the Commission beyond the ones indicated that tend to be of interest here. According to those provisions, the Commissioner or the person delegated by the Commissioner has the power to:

1. investigate the bank accounts of any person suspected of having obtained the money through corruption and have the same attached by an order of a court;
2. to register and maintain records of properties and monies of public servants and others that it deems necessary to be looked into;
3. to ask a court of law to issue the relevant orders to have any [prospective?] defendant provide to the Commission all required evidence and to determine the manner and the time limit for providing the required evidence.

All these things are to be carried out before the person suspected of corruption is indicted and has the chance to respond to any allegation. Such procedure goes against the principle that no person shall be deprived of his/her rights and property without due process of law. Although the constitutional principle known as "due process of law" has not been clearly articulated in the Federal Constitution, the other provisions pertaining to rights to property and individual freedom [tacitly] recognize this principle. Accordingly, the constitutionality of the anti-corruption law itself is questionable. Taking inventory of a person's property violates the following provision of the Federal Constitution, which states:

Everyone has the right to privacy. This right shall include the right not to be subjected to searches of his home, person or property, or the seizure of any property under his personal possession.

The provision forcing an accused person to provide evidence against

himself contradicts the constitutional principle of the “right against self-incrimination.” Article 19(5) of the Federal Constitution, which pertains to this issue stipulates the following:

Persons arrested shall not be compelled to make confessions or admissions which could be used in evidence against them. Any evidence obtained under coercion shall not be admissible.

We find this fundamental principle articulated under Article 14(3) (g) of the International Covenant on Civil and Political Rights, which Ethiopia has ratified and incorporated as part of its own laws.

The other critical problem regarding the production of evidence concerns the provisions of Proclamation No. 236/2001, providing for special procedures and rules of evidence on anti-corruption. According to these provisions:

The other critical problem regarding the production of evidence concerns the provisions of Proclamation No. 236/2001, providing for special procedures and rules of evidence on anti-corruption. According to these provisions:

1. If a person accused [of corruption] is in a government or public service and the Anti-Corruption Prosecutor can show that the defendant has lived, or has accumulated wealth beyond his legal means of income, the burden of proof shifts from the persecutor to the accused.
2. Even if the wealth so accumulated by the accused has been transferred to a third party, it shall be deemed to have been owned or possessed by the accused.

3. If the accused prefers to remain silent after the prosecution has made its case, the court is required to consider the silence, or refusal to respond as admission.
4. The court may order the interception of correspondence by telephone, telecommunications and electronic devices as well as by postal letters.

It is an established principle of evidence, especially in criminal cases, that the standard and burden of proof expected of the prosecution is much stronger than those expected of the accused. The Prosecutor must be able to prove the guilt of the accused beyond any shadow of doubt. If the Prosecutor fails in this endeavor, he will be forced to drop the case and the accused shall be set free. Let alone in the absence of evidence, even if there were any evidence against the accused and yet the substance of the evidence is found to be in doubt, the accused benefits from any such doubt. This is a principle set down for the protection of the rights of citizens, taking into consideration the balance of power between the monolithic governmental body and the individual as well as the constitutional right of any person to be presumed innocent until proven guilty and other similar issues. To force a person to admit that he/she is living or has obtained property beyond what his/her income permits and, accordingly asking the accused himself/herself to provide proof that this is so because the Prosecutor can't prove his allegation is nothing other than asking the person to prove his/her innocence. Such procedure is a challenge to Article 20(3) of the Federal Constitution, which stipulates that accused persons have the right to be presumed innocent until proved

guilty according to law. We find similar principles articulated under Article 11(1) of the Universal Declaration of Human Rights and Article 14(2) of the International Covenant on Civil and Political Rights.

The provision stating that the property of a person accused of corruption that has been transferred to a third party prior to the arrest of the accused shall be considered his/her own exposes the fundamental right of people to own property and the society's guarantee to freedom of transaction. Any person who legally and in good faith acquires and owns the property of another person through purchase or by any other means of exchange has full right to that property. This principle is a fundamental property right that has been in existence and has gained acceptance for centuries in the past. This right has been clearly articulated in the Country's *Civil Code*. If this new law goes into force, it means that, before we take into possession any property through gift, exchange, or sale or receive money from another person, we have to first make sure that the person transferring the property is free from corruption. My dear kinsfolk! Do you really believe this is the right path to follow? Would we ever be able to find any computable criterion by which to determine that a person is living beyond his/her means? Would that person be so considered merely for drinking whiskey everyday? For consuming *choma* (fatty raw meat)? For entertaining friends/relatives at his/her home? For living in a beautiful house? For owning a four-wheel drive?

As for the provision allowing for tapping the telephone and intercepting the electronic and

postal correspondences of the accused, all I can do is to let you compare this provision with the contents of Article 26(2) of the Constitution and make your own judgment. Sub-Article (2) of Article 26 reads:

Everyone has the right to the inviolability of his notes and correspondence, including postal letters, and communications made by means of telephone, telecommunications and electronic devices.

There has also been promulgated another Anti-Corruption Proclamation that completely annuls the right to bail. The previous Proclamation providing for special procedure and rules of evidence on anti-corruption had nothing to say about bail. Those of us who have been following the controversy at the time of the issuing of the Proclamation know how some persons accused of corruption used that loophole to post bail and get out of prison. However, before the law had gone into force even for months, it was said that the Proclamation was amended, with the additional provision that “a person arrested on suspicion of corruption shall have no right to bail.” This provision abrogates the provision under Article 19(6) of the Federal Constitution, which stipulates: “Persons arrested have the right to be released on bail,” though this provision itself has its own conditions.

5.3 The New Income Tax Proclamation

Without prejudice to the issues of crimes committed in relation to tax obligations, tax obligation is nothing more than an obligation

under the civil law to be fulfilled by attaching and selling or transferring to a third party by other means the property of the tax payer. Accordingly, a person who has failed in his obligation to pay tax shall be obligated to do so in accordance with the relevant provision of the Civil Procedure Code. The Income Tax Proclamation that had been in place from 1961 until the issuance of the new Income Tax Proclamation in 2002 followed this procedure. The new Law has changed this procedure and transferred the power of determining income tax and the manner of implementing the decision to the Tax Authority.

It is true that, in any system of government, the power to determine the amount of tax and to ensure its collection is vested in the government’s executive body. However, governments exercise such power by taking into consideration the society’s rights and its capacity to pay taxes. Determining the amount of tax is an administrative decision and, as such, the tax payers shall pay what they are asked if they agree with the decision and register their grievances, according to the established procedures, if they don’t agree with the decision. The procedures for registering such grievances have been laid down in both the previous and the new laws, with differences, however, in the procedures of their implementation. Under the previous law, when tax payers receive notices of payment, unless they register their complaints to the relevant authority within thirty days of the issuance of the notices, the decisions made by the revenue collecting authority shall be final and enforceable. The new law, too, has a similar provision.

However, under the previous law, the tax authority implements the decision, just as in the case of any other decree holder under the civil law, through regular courts and on the basis of the provisions embodied in the Civil Procedure Code. By contrast, the present law does not recognize this procedure. So, when it comes to payment of taxes, the plaintiff, the judge and the executor of judgment is the same body empowered to collect taxes. That such a procedure narrows, in many respects, the scope of the right of the person said to be in debt is something well known at least to those of us with the experience in such procedures.

As is well known from experience, there might emerge many issues that could benefit the alleged debtor at times of litigations pertaining to payment of taxes. For instance, if a government employee is asked to pay tax in the amount of Birr 200,000 on account of having allegedly made profits by engaging in some business enterprise, and if the person so accused denies the allegation, the definition of the term “tax payer” as inscribed in the law does not apply to that person’s case. If an execution proceeding is brought to court against such a person, it would be enough for that person to simply deny the allegation in his defense. Under the new law, however, if such a person wants to defend himself against this claim, he has to post half--i.e. Birr 100,000--of what is demanded of him with an appellate tribunal in accordance with the provisions of 107(2) of the Proclamation and start the long process of litigation. The fate of the tax payer who had not made any profit in the year payment is demanded is not any different from that of the person in the above example. Basically, if the person

from whom payment is demanded says that he has not made profit in the year when the demand was made, the definition of the term “tax payer” as inscribed in the law does not apply to that person, since it is only the person who made profit during the tax year who is liable to the payment of taxes. There are many issues in the Civil Procedure Code that can come to light during the implementation of decisions. What I have tried to explain so far should suffice, as the details are far too many to deal with here.

5.4 The 2002 Lease Proclamation

What I am going to raise here about the Proclamation is limited to the powers the Law has vested in government administrative institutions with regard to deprivation of land holding rights. According to the Law, the relevant authority can deprive a person of urban landholding when the lessee fails to pay his due, when the manner of use of the land is changed by the unilateral decision of the holder of the land, or when the land is required for public use, or when the tenure of the lease expires or is not renewed, or when it is decided by the relevant administrative body that the land has been held illegally. If it has been determined that the holding of the land is illegal, the administrative agency can, without any additional condition, implement the decision to remove the landholder by using law-enforcing police institutions. In such a case, there appears to be no venue where the landholders argument to the contrary can be given a hearing.

The Law has embodied some critical provisions concerning even those lands considered as lawfully held. The relevant authority can

decide to clear any person from the land he holds. If the landholder who is asked to clear the land has complaints to register, he can only appeal to the same body that required his removal from the land. Even then, the substance of the complaint cannot dwell on the issue of whether or not the person should have cleared the land; it should rather be limited to the question of demanding compensation or to the inadequacy of the compensation so paid. If the appellant still is not satisfied with the decision, he can, within thirty days of the delivery of the decision, appeal to the Urban Land Clearance Appeals Commission or, depending on particular situations, to bodies established for the purpose within the jurisdiction of City or Regional governments. Appeals may be made against the decisions of these organs either to the appellate division of the respective Municipal Court or the High Court, the rulings of which shall be final. The main thing, however, is that even such courts are denied the right to look into the propriety of the decisions made against the person to clear the land he holds. The courts only looks into questions of whether or not the person cleared from the land should be paid compensation, and if decided that he should be paid, whether or not the compensation so paid is adequate. Such procedure puts into question the relevance of the provisions related to landholding security that have been stipulated in the Constitution and the Lease Proclamation themselves. The question, then, is: Is this how we are going to attract investment?

5.5 The Recent Proclamation to Combat [Notorious] Vagrancy

I have nothing to say in any detail about this issue, since the

Proclamation has not yet been published in the *Negarit Gazeta*. However, whoever has heard the reports broadcast by the media and the Government as well, would not find it difficult to gather that there are many issues that can be debated, at least from the point of view of legality. One such issue is the denial of the right to bail under this Proclamation. The other is the extensiveness of the powers given to the Police.

5.6 Are there special spectacles to enable us to discern the legality of our laws?

I do not think it is open to argument that the different laws that we looked into so far provide good examples of laws that tend to undermine the judicial powers of the Country’s courts. And all this is happening under the same system, with regard to which we have been told from its early days that it has ushered “the Golden Age of Justice.” It has been clearly stipulated that the Constitution is the Supreme Law of the Land, and that, “any law, customary practice or a decision of an organ of state or a public official which contravenes” the Constitution “shall have no effect.” Although there are several other laws whose validity can be tested against this criterion, I do not reckon there would be anyone who would bet with me that the laws that we have looked into above have no problems at all.

The question that should follow is: what platform is available to us for testing these laws? Different legal systems have their own respective ways of resolving such problems as the said laws entail. Some systems consider such issues through a method known as “Judicial

Review.” Through such methods, a given country’s supreme court shall either amend or render null and void the laws promulgated by the legislative body or the decisions made by the executive body. In this manner the supreme court develops and strengthens the country’s constitutional laws and, sometimes, benefits others. This procedure puts into practice Baron de Montesquieu’s principle about power-sharing among government branches and the accompanying checking mechanisms, which states that government power should be distributed with the appropriate balance among the legislative, executive and judiciary branches of the government, and doing so will obtain in guaranteeing the fundamental freedoms of the country’s citizens. The Supreme Court of the United States of America is one such court to be cited as a good example.

Other countries review such cases in Constitutional Courts specially established independently of other courts. While such courts are staffed with judges knowledgeable in Constitutional matters and with many years of experience behind them, they may carry out their functions in one tribunal or different tribunals called into session at different levels. French and German Constitutional Courts, in Europe, and the South African Constitutional Court, in Africa, fall under this category. A third group of countries have such cases reviewed by courts specially assigned for this purpose.

Coming to our own situation at home, the power to review constitutional matters lies with the House of Federation, not with the Courts. Such cases are presented to the House of Federation through the

Council of Constitutional Inquiry consisting of 11 members, including the President and Vice-President of the Federal Supreme Court, six legal experts, appointed by the Government, three persons designated by the House of the Federation among its members. The members of the Council execute their responsibilities in addition to the other responsibilities they already carry. Even then, when the Council finds that any issue or complaint involves constitutional dispute, or finds that it needs constitutional interpretation, it has the responsibility of presenting the case to the House of the Federation for final decision.

With regard to this particular issue, except for the fact that the House of the Federation has taken decisions on the issues of identity of some social groups, I have no evidence, for my part, of any question presented to it regarding the verification of the legality of laws. But the question still remains: Is it proper that this body see or review such cases? Would it really ensure constitutionality if did so, etc.? I, for my part at least think the issue is something that needs deliberation by all of us citizens that consider the concerns of this Country as our concerns as well.

VI. FEDERAL ADMINISTRATIVE STRUCTURE

One fundamental reason why a Federal system of governance is needed is to keep under one political community different peoples with common historical, economic and cultural links, while at the same time recognizing their differences. Although the peoples have their own identities that make

them different from each other, they opt to form one economic and political community, rather than go their separate ways, with the belief and conviction that, by creating a strong central government, their rights and interests would be protected, on the one hand, while, on the other, the distinct differences that make up their identities and serve their particular interests would be respected and, accordingly, reach mutual consensus to establish a federal system of governance serving their common interests.

The peoples’ ethnic identity, their languages, their economic ties, their cultural and psychological unity, similarity of their religions, their common defense and security interests, etc. all can serve as a basis for the establishment of a federal form of administration. Nevertheless, it is difficult to categorically assert that a federal form of administration is the only solution to harmonize and accommodate all peoples’ differences and govern them as one polity. The issue involved differs according to the particular historical and concrete situations in which the different peoples find themselves. While the Germans, who more or less have one racial and psychological identity with a common language are governed by a federal system of government, in South Africa, however, where there are many differences between the Blacks and the Whites, as also among the Blacks themselves and within the White communities, too, it is a unitary form of government, not a federal system, that the people opted for.

When it comes to the situation in our Country, although I am among those who find a federal system preferable, I am not so dogmatic as

to say that it is the only alternative available to us. Maybe, I have not had the opportunity to look into the matter closely, but it is possible that there are other alternatives. If one should insist that the federal alternative is better, I am not of the belief that such a system should base itself on the peoples' languages and ethnic identity alone. The Government itself, it appears to me, has recognized this from the early days of its establishment. One could cite the political circumstances under which the Southern Nations, Nationalities and Peoples' Regional State came into being as one example. This could be one way to go about it, but, again, it is not the sole alternative available to us. I wouldn't be too far removed from the truth if I were to venture the idea that, although the Oromo of Selale speak the same Language as the Oromo of Borana, there are many things that tie the Selale Oromo to the Amhara living in Merhabete or the areas adjacent to Goha TSION in terms of geographical location, culture, religion and economy. I similarly believe there are several factors that link the Tigreans of Shire with the Gonderes living across the Takaze River. So, when one thinks of a federal form of government, one should also take into consideration administrative conveniences and economic ties. What does it benefit the Amhara of Shenkora or Minjar, who live only a stone's throw from Adama (Nazereth) to traverse a distance of over six-hundred kilometers to go to Bahir Dar?

While, on the other hand, there are several other issues that could serve as a basis for the establishment of a federal structure of governance, because it is a system that attempts to accommodate differences within the framework of a common

economic and political community, the important thing is that the system bases itself on the common will of the different peoples. This common will of the peoples is expressed or manifested through: a Constitution that has the consent and endorsement of the peoples; an independent judicial system that serves one and all with equality; a decentralized administrative structure; rights to full regional administrative autonomy; a system of governance in which rights to a people's identity and culture are guaranteed respect; an economic system that is based on the equitable distribution of wealth; and, finally, a system of centralized governance that ensures the balanced participation of all the peoples.

Thus, how does one view Ethiopia's present federal system of governance? Article 1 of the Constitution clearly stipulates that the Country's State structure is Federal and Democratic. According to Article 47 of the same Constitution, it is nine Regional States that constitute the Federation. These Regional States were legally established in the aftermath of the fall of the *Dergue's* regime and the subsequent establishment of the Transitional Government of Ethiopia, in accordance with Proclamation No. 7/1992, which provides for the establishment of National/Regional Self-Governments. One can say that this Proclamation was the Law forming the basis of the establishment of the Country's present Federalist Government structure. Prior to that, the Country's structural organization was unitary. This had been clearly stipulated in the 1955 Constitution under the Government of Emperor Haile Selassie I and the 1987 Constitution on the basis of which the then Military

Government proclaimed itself a People's Democratic Government. When we look at the manner of establishment of the member Regional States during the Transitional Government, we see that they were not a creation of a long process of political evolution but a result of a declaration into being by the Transitional Government itself. Even at that moment, too, it has been clearly pointed out in the Proclamation that the Regional States were, in every respect, subordinate to the Transitional Government.

But to one who has followed up the process of this formation, the implementation of the Law had not followed the spirit of the Proclamation even until termination of the Transitional Government. Just about a year after the issuance of the Proclamation, the mass media informed us that politicians from forty-five Nations, Nationalities and Peoples had come together and agreed to form the present Southern Regional State.

From the perspective of the formation of federalism, experience has shown us that a federal form of governance can come about in either of two ways. The first is that whereby political units that were previously separate and self contained create a common political community while still maintaining their differences. The second way is that whereby communities that were previously under one unitary State create a federal arrangement out of a once-centralized State structure. The first is known as 'Integrative', while the second as 'Devolutionary'. Since, as we have seen above, the Ethiopian Federalism moved along the line of devolving centralized power down to the Regional level, it falls under

the second model. And when it comes to the sharing or distribution of power, we see that the Constitution enumerates the powers and functions of the Federal Government and relinquishes all residual powers to the Regional States. When we look at the provisions of the Constitution pertaining to this issue, we see that there are many questions that invite debate. Because of time constraint, I shall skip the details and focus on the issues pertaining to the implementation of the principles of federalism.

Federalism proceeds according to the principle of the distribution of sovereign power between the Central Government and those of the Regions and keeping the two in balance, at least in principle. Is the picture that we see today, however, a confirmation of this principle? It is debatable. It is my conviction that Federalism and partisan (party) politics do not go together. If partisan politics infringes upon Federalism the latter will become tainted. Even when we limit ourselves to looking at the situation following the 2000 elections, of those Regional State Presidents who were said to have come to power through election, those of Tigray, Oromiya, Somali, Southern Peoples', Gambella and Addis Ababa are not in that position at present. But why? Should we simply accept as true what we have been told? Are the paths taken by the Federal and Regional Governments really a bed of roses? Would it be that much of a mystery to us what the Government Cadres behind the key positions are really up to? How much does what is conventionally called "organizational regulations" have to give those individuals by way of latitude? Are all the clashes we

witness in the different Regions outcomes of the machinations of anti-peace groups or the *Sh'abiya*? We don't need to go too far, but look at the bloody clashes that we have been told took place only recently in Sidama, Bench-Maji, Wollega, Gambella, etc. and see if they do not make us sick to our stomachs. Are all Regions treading the tracks of development equally in an equitable manner? Let alone we Ethiopians resenting each other, no one people can begrudge another people for what it has. To speak out for equity in development and economic growth is not jealousy.

Consequently, just as Federalism can be a cure for many problems, to the same extent can it also be one's death if not applied properly. Let us look at what happened to Marshall Tito's Yugoslavia. We are seeing some indications here at home, too. Care must be taken from the outset, lest the prophetic warning of the mad woman about "houses going down in blazes unless..." become a reality. And this, if our Ethiopia must take the path of development that we have envisioned for her in the Year 2020 E.C.!

VII. LAND TENURE AND DEVELOPMENT

I hope I would not be boring you if I prefaced this section, too, with a citation from John Locke. Here goes:

God and his reason commanded man to subdue the earth, i.e. improve it for the benefit of life, and therein lay out something that was his own, his labour. He that, in obedience to this command of God, subdued, tilled and sowed any part of it, thereby annexed to it something upon

it that was his property, which another had not title, nor could without injury take from him.

(Second Treatise on Civil Government)

Issues of land and humanity's existence are very much linked to one another. Every human effort and vision emanates from the right humanity has and believes it must have over land. It is this right to and close link with land that forms the basis of national identity, the powers of government and for the overall social development of humanity as a whole. To the ordinary people land is a matter of survival and the issue, therefore, is close to their hearts. And to governments, land forms the basis of their powers, and so, they see it with a special regard.

When we take this fact as a launching ground, since this constitutes the germination of the poetry of our visions, whatever it is that we say about the land question now, it is with the belief or vision that the Ethiopian peasantry would, if only partially, cover some distance in its journey to transform itself into a sector of modern farmers that I would like to say a few things on this particular score. Whether we call the users/beneficiaries of the land 'peasants' or 'sons of the soil', 'farmer' or 'pastoralist', our land policy and laws can only change the livelihood of the rural populations when the economy follows paths that would lead to the modernization of farming and livestock production. The Ethiopian Constitution now tells us that land is the common property of the Nations, Nationalities and Peoples of Ethiopia and shall not be subject to sale or other means of exchange.

And the Regional State Constitutions, for their part, tell us, somewhat tangentially, that land is the common property of the peoples of the Regions and shall not be subject to sale or any other form of exchange. It is a matter of historical record that land ceased to be anyone's private property under the Dergue's Land Tenure Proclamation, which it considered its own version of "Noah's Dove." Well, as we have heard it said that one thing leads to another, I took a trip on memory lane to one of the Dergue's numerous proclamations and recalled the one about this "Dove" as it was read by that articulate announcer and revisited the March 4, 1975 issue of *Addis Zemen*. I found the very announcement about the "Dove." The title of the announcement was "The End of the Tears of Suffering," and the particular words I remember read as follows:

The [Land] Proclamation is Noah's Dove sent to the Broad Masses of the People from the Provisional Military Government to declare the dawning of the Day, the Elimination of Darkness, the Restoration of Land to the Tiller, the Annulment of Tenancy, the Establishment of a System free from Looting and Plundering.

The Editorial of the Newspaper, which is condemned to echo the Government's boast in different words wrote, under the title "Removing the Tumor," that the "Curse that had made a beggar of Ethiopia over the years has now been lifted," only to repeat for us the Dergue's 'glad tidings'.

Today, too, the current Land Policy follows the same pattern as the Dergue's "Noah's Dove." Because land is characterized by the

essentially utilitarian value it has and also because it cannot be distributed to everyone in the desired amount, it has a market value attached to it. It therefore meets the criterion by which the value of property is measured. What renders land not subject to sale or exchange is not any quality that inheres in its nature but the Government. So the question to be addressed is: How much benefit is there in making land not saleable or exchangeable for all eternity to come? We need to look into this question time and time again. It has now been almost three decades since land has been declared unsaleable or nonexchangeable. But has the curse of beggary that the then *Addis Zemen* declared had been really lifted today? The way I look at it the situation has only deteriorated. So it has now been quite sometime since we have arrived at that point when we should look at the problem squarely in the face. The belief that land should not be private property is only a political slogan not some divine, religious dogma descended from On High.

When it comes to the subsequent, subsidiary laws, the major land use laws promulgated at the level of the Federal Government are Proclamation No. 89/1997, providing for administration of rural land and the Urban Land Lease Proclamation promulgated in 1994, and which was superseded by another Proclamation (No. 272/2002) issued in 2002. According to these Proclamations, while urban land is under the free possession of peasants and pastoralists, land lease is a tenure system applying only to urban areas. According to the Land Use and Administration Proclamation, a person who is not a peasant or a pastoralist has no right to free land tenure. Other than this, people who

can use rural land are only those natural or legal persons meeting the criteria of "investor," as defined by the Proclamation and who, accordingly, rent land from Regional Governments for a specified period of time.

Even when it comes to the peasants and the pastoralists, the Proclamation has not managed to allay their fear of tenure insecurity. Peasants primarily use land for purposes only of agriculture. And when farmers rent out their holdings to others, those renting the land cannot use it for purposes other than agricultural activities. Then, the Proclamation provides that farmers can bequeath their holdings, but with the restriction that only members of their families have the right to inheritance. And, even then, whoever is going to inherit the land should himself/herself be engaged in agricultural activities. The Proclamation further stipulates that a farmer can bequeath his/her land only as long as the tenure lasts, thereby putting into question the holder's security of tenure. Moreover, the only person that is considered a family member is he who lives as a dependent of the farmer who bequeathes. What all this consequently boils down to is that, first of all, a peasant cannot bequeath his land to his offspring who do not happen to be engaged, like him, in farming. Secondly, even if the person to inherit the land happens to be a farmer, he cannot do so unless it is proven that he was a dependent of the one who bequeathed at the time the inheritance is made. Because the core provision of the land redistribution Proclamation empowers Regional Governments to redistribute or reallocate land any time they deem it necessary, this in itself contributes to the undermining of the tenure security of the farmers. Because the Proclamation has no

provision as to whether or not the peasants could secure loans from institutions or individuals with their holdings as collateral, one can say that there are no mechanisms laid down for farmers to get loans either individually or collectively. Consequently, the chances for them to develop their land through the use of modern technology products and inputs are slim.

All in all, if the land tenure system continues the way it is, I think it will only make of the peasant a permanent tiller for ages to come. Not only this. The population of the Country is increasing at an alarming rate. The professionals and experts tell us that the present population will increase two-fold twenty-five years from now. Famine and drought has become a phenomenon occurring every three or four years now. Famine has become a problem to do not only with unbearable hunger but it is also posing a challenge to our national dignity. This is of course, unless you ask me what dignity a hungry person has to boast! Therefore, whether we like it or not, it is time now for us to explore better alternatives. In former times, one system compared itself with another system by boasting of its ability to have created conditions in which its citizens at least had enough to it. Today, however, things seem to have changed altogether. The nature of such a boast today seems to revolve around the "tragic lament" of telling us: 'We are not them! We have informed the International Community about the famine in due time.' If our vision of Ethiopia in the Year 2020 E.C. is to be a dream come true, such mode of thinking must be changed before it is too late, which is now!

Regarding urban land, the main tenure system is, as I have already pointed out, lease. The lesser is the

Government, while the lessee is the investor. The Proclamation stipulates that land can be given to individuals, outside of the lease system, for purposes of building low cost homes or set aside for purposes of providing social services. Although much can be said about the details of the Proclamation, I will cut it short at this point. Payment for any leasehold is to be determined by Regional Governments. For example, the minimum rate of land-lease payment for Addis Ababa, as it appeared in *Addis Lissan* issue of October 8, 2003 gives a good indication of the direction in which our urban land tenure system is moving. The city of Addis Ababa has been divided into three zones for this purpose:

1. Central Business Zone

Level One minimum lease-payment rate in square meters Birr 1297;

Level Five minimum lease-payment rate in square meters Birr 688.

2. Intermediate Zone (?)

Level One minimum lease-payment rate in square meters Birr 796;

Level Five minimum lease-payment rate in square meters Birr 427.

3. Expansion Areas

Level One minimum lease-payment rate in square meters Birr 237;

Level Five minimum lease-payment rate in square meters Birr 147.

In all three zones, there is another lease-payment rate for land categories between Level One and Level Five, intermediate between the minimum and maximum rates. The above figures indicate only the minimum, not the maximum rates. The same pattern has been witnessed in other Regional cities and towns. Could one really say that this tendency encourages investment? I would rather you yourself answered this question. Incidentally, speaking of investment, how many of us know that seven Investment

Proclamations and Amendments to those Proclamations and five Investment Regulations and Amendments to those Regulations have been issued since 1991?

Let me pass now on to my conclusion.

VIII. CONCLUSION

We can say a lot more about laws and their legality, about the rule of law and the protection of human rights, about legality and economic development by drawing on the provisions of the Constitution and comparing them with the concrete reality around us. Had it not been for the limited scope of the forum, time constraint and the limitation of my own capability, I think much more than what has been presented here could have been said about, to mention but a few examples, free political activities, election laws and their implementation, the press and the right to freedom of expression, the contents of the Investment Proclamations, free business enterprise, etc. I could only hope, at this point, that others would pick up where I left and chip in their share of ideas and opinions.

Thanks are due to the Ethiopian Economic Association for its effort in organizing this Vision 2020 Forum and providing us all with the opportunity to say whatever it is that we had to say. I wouldn't hence consider myself a coward. For I have put something in the pot. Thanks are also due to you, distinguished guests, for hearing me out with the patience of Job.

Let me be allowed to wind up my vision of Ethiopia with a couplet from a certain songstress, which I have always found touching:

Ethiopia shall rise once again
A pinnacle of nationhood
High as the mountains we
behold!!

በአቶ ጥላሁን ተሾመ ጽሑፍ ላይ የቀረበ አስተያየት፤ አሪጂናል ወልደጊዮርጊስ

በመጀመሪያ የኢትዮጵያ ኢኮኖሚክስ ባለሙያዎች ማህበር ይህንን መድረክ አዘጋጅቶ የሀገራችንን የወደፊት ሁኔታና መድረሻ እንድንነጋገር ስላደረገ አመሰግናለሁ። በእኔ በኩል በፅም ተባባሪ በኮሎ ባርባሮስ ጥላሁን ተሾመ ያቀረቡት ፅሁፍ ላይ አስተያየት ለመስጠት ስለተጋበዘኩ ክብር ተሰምቶኛል።

ስለሕግ የበላይነትና ስለሚጠብቁን ሥራዎች

1. የሕግ የበላይነት መኖርና መክበር ለአንድ ሀገር ዘርፈ ብዙ ተግባራት የማስረጃው ክር ነው፤ አቶ ጥላሁን በግልፅ እንዳስቀመጡት የሕግ የበላይነት ባልተከበረበት ሀገር ልማት፣ ዕድገት፣ ብልፅግናና ኢንቨስትመንት አይታሰብም ቢታሰብም አይሳካም፤ ግቡን አጁ መጠም። ማህበራዊ ፍትህም አይኖርም። አቶ ጥላሁን በዚህ ርዕስ ስር በጣም ሰፊና ዝርዝር ጉዳዮች አንስተዋል። እነዚህ ዝርዝር ጉዳዮች በሕግ የበላይነት እጦት በየመንገዱ ቀርተዋል ወይም የሕግ የበላይነት እንዳይኖር አድርገው ለሁሉ አቀፍ እድገት መሰናክል ሆነዋል። አቶ ጥላሁን ጊዜና ሁኔታ ቢመቻቸላቸው እጅግ ብዙ ቁም ነገሮች ሊያነሱ እንደሚችሉ አልጠራጠርም። በጋር በሆነ ያላነሱትን በጥቅሉ አቅርበዋል። አቶ ጥላሁን በጣም ለፍተዋል (ከዘረዘሯቸው የወጡ ሕጎች ውስጥ እኔ የሕግ አማካሪ ሆኜ መጠቀሚያዎቻቸውን ያወቅሁት የሳቸውን ፅሁፍ ካየሁ በኋላ ነው!! የሕግ ብዛት ያታክታል የጤነኛ የሕግ ሥርዓት ምልክት አይደለም።

2. ጁህ ርክስ በጣም ብፁ ጉዳዮችን ስለሚነካካና ስለሚያካትት አብዛኛውን ጉዳይ ለማዳረስ ይመስላል አቀራረቡ ለየት ብለውብኛል በጣም መረጃ በሌለው ርዕስ ጉዳይ መነሻ

- ⊕ አሁን ያለንበት የሀገሪቱ ሁኔታ ምን ይመስላል?
- ⊕ በዚህ ከቀጠለ ወደየት እናመራለን?
- ⊕ መድረሻችን የማንፈልገው ዓይነት ከሆነ ወደምንፈልገው አቅጣጫ ለመሄድ ምን መሥራት ይጠበቅብናል?

በሚለው መልኩ መነጋገር ጁመስለኛል።

ታዲያ ስለ የሕግ የበላይነት ከተለያዩ ገፅታ ከቀረበ በኋላ ወደምንፈልገው አቅጣጫ ለመድረስ ምን ማድረግ አለብን የሚለው ጎልቶ የወጣ አልመስለኝም።

የሕግ አውጪው፤ የሕግ አስፈጻሚውና የሕግ ተርጓሚው የሥራ ክፍፍልና ርዕስ በርስ በርስ መቆጣጠር ታሪካዊ ሚና ተለይቶ በማጽታወቅበት፤ የአንዱ መፈርጠም በሚያመጣው ጫና የመንግሥት ሽማግሌዎች እንዲን በሕግ መንግሥቱ መሠረት ሕጉ እንዲከበር ሊጥሩ ራሳቸውም ስለማያከብሩት ከሥር ከሥር ትናንሽ አምባገነኖች በብዛት በጸገሩ ባለበት ሁኔታ በኮሎ በሕግ የበላይነት አብቦ የልማት መሠረት አይሆንልንም። አቶ ጥላሁን በሀገሪቱ ያለውን ሁኔታ በሚጠብቁ ዘርዘረው በዚህ ከቀጠለ ወደየት እናመራለን? የሚለውን በዝርዝር አላነሱትም፤ በዚህ ከቀጠለ ወደየት እንደምናመራ በጣም ግልፅ ስለሆነ

ሊሆንም ይችላል። የአደጋ ምልክቱ መታየት ከጀመረ ቆይቷልና።

እኔ ግን በመጠኑም ቢሆን «ለወደፊቱ ምን ምን ብናደርግ የተሻለ ሁኔታ ልናመጣ እንችላለን» የሚለው ለብቻው ጎልቶ መውጣት ነበረበት ባለሁ። በጉጂዎቹ እምብርት እሱ ነውና። በዚህ በኩል የተሰራ ነገር የለም ለማለትም አይደለም። ለምሳሌ የፍትህ ሥርዓቱን ለመታደግ ስለዳኞችና ፍ/ቤቶች አቶ ጥላሁን ጓዳ ጎድጓዳውን ከማወቅና ከመቆርቆርም በመነሳት ምን መደረግ አለበት ለሚለው ያቀረቡት አስተያየት ለአብነት የሚነሳ ነው። የሕግ የበላይነትን ለመጠበቅ ዳኞች ከውስጥም ከውጭም ተፅዕኖ ነፃ መሆን አለባቸውና።

በሌላ በኩል ግን የሕግ መንግሥት ጉዳዮች በጥንቃቄ ማጠቃለያ በፌዴሬሽን ምክር ቤት መሆኑ ተጠቅሷል። ግሉሎች ሀገራችን ልምድ ካላዩን በኋላ ጉዳዩ ወሳኝ ስለሆነ እንነጋገርበት በማለት ታልፏል። ስለዚህ በዚች አገር የሕግ የበላይነት ሰፍኖ የምንጎመሻርለትን ልማት ለማምጣት ከዛሬ ጀምሮ በጋራ የምንሰራውን ማንሳት የግድ ነው። አቶ ጥላሁን «በ2020 ግድም ወደዚህ ዓይነቱ አስተዳደር መድረሻ እንጠጋለን የሚል ርዕይ አለኝ» ብለዋል። ለኔ መንገዱና ዘዴው በግልጽ አልገኛል። ለጋራም ምክንያቱ ደግሞ የሕግ የበላይነትን በእውነት መሠረት ላይ ለመጣል የተቋማት የዜጋውና የመንግሥት ጋር ለመታወቅ አለበት ስለምልኩ ነው። ለምሳሌ የተነሱትን የመሬት ጁዞታ ፌዴራሊዝም ነፃ ዳኝነትን

ማነው ወደምንፈልገው አቅጣጫ የሚወስዳቸው?

3. በመሠረቱ ለሕግ የበላይነት መስፈን የመንግሥት አመጣጥ ራሱ ወሳኝ ነው። በጠመንጃ አፈጻጸም ለመጣ የሕግ የበላይነትን ይፈራል፤ በሕግ አግባብ ካልመጣ መንግሥት የሕግ የበላይነት አይጠብቅም፤ ስለዚህም ከሕግ የበላይነት ጋር ተቆራኝነት መልካም አስተዳደር በሕግ አግባብ መመራት (due process of law) በዚህ ዓይነት ሥርዓት ውስጥ አይገኙም። ሕገ መንግሥት ቢወጣና መብት ቢደረደር ለይስሙላ ነው። ለማስጠንቀቂያም ለሕግ የበላይነት አይጣልምና። ሕግ ራሱ የተወሰነ ዓላማ ማስፈጸሚያ ሲሆን ለአንድ የሥራ ዘርፍ ብቻ አያሌ ሕጎች በላይ በላይ እየወጡ ለቁጥር ያታክታሉ፤ ሕጎቹ የሚቆሙበት መሠረት የተጠናና ስምምነት ያገኘ ተቆጣብ እንዲሁም የአገር ጉዳይ ሳይሆን የግለሰቦች ምኞት በቀልና ፍላጎት ላይ ያነጣጠረ ስለሆነ ነው።

4. ለሕግ የበላይነት መስፈን አጋዥ የሚሆኑ ማህበራትም አሉ ለምሳሌ በሌሎች አገሮች የጠበቆች ማህበራት በራሳቸው አባላት ይመረጣሉ፤ መተዳደሪያ ደንባቸውን ያወጣሉ፤ የሙያ ሥነ ምግባር መመሪያ ያረቃሉ፤ ለአባላቱ የጥብቅና ፈቃድ ይሰጣሉ፤ አባሉ በአግባቡ ሥራውን ባይሰሩ በጊዜያዊ እርምጃ (በጥብቅና ፍ/ቤት መቆም በስሙክልክል) ጁንታሉ። ሙጻ ማሻሻያ ኮርስ ለአባላቱ ይሰጣሉ። ስለዚህም በጣም የተከበሩ ተቋማት ናቸው። ለሕግ የበላይነትና ለሕግ ልዕልና መከበር አንድ አጋዥ ናቸው። ከመንግሥት ዘርፎች አግባብ ያልሆነ ነገር ቢያዩ በግንባር ቀደምትነት ጉድለቱን በማሳየት አልፎ ተርፎ ክስ መስርቶ በመከራከር ጭምር የማይናቅ አስተዋፅኦ ያደርጋሉ። በጅ ሀገር ይህ አሁን አለመነሳቱ አይገርመኝም

ግን ለግንባር ሊታሰብበት የሚገባ ጉዳይ ነው።

በእኔ ግምት በተወሰኑ የመወያያ ነጥቦች ሥር ወደ ዝርዝር ጉዳይ መግባት ይቻላል።

ለውይይት መነሻ የሚሆኑ ጉዳዮች

የሕግ የበላይነት መሠረቱ የዲሞክራሲ መኖር ነው፤ ዲሞክራሲ ደግሞ በወረቀት ላይ ስለተገኘ ጭምር እንደውዳሴ በቃል ስለተደጋገመ አይመጣም። የውጪ ሃገር ሰዎች በቁስላችን ላይ እንጨት ሲሰጡ «ጅም ከምንም ተነስተን ነው ዲሞክራሲ የገነባነው» ይላሉ፤ ከወዲህ ደግሞ «ሕዝቡ በግምገማታቸው መብቱ መቆም አላወቀበትም» ተብሎ ጁንታሉ። የውጪዎቹ በቀደምት ዘመናት ልምድ ለሕግ የበላይነት ዘይቤ ስላልነበራቸው ከምንም ሊጀምሩ ይችላሉ። ጅም ግን የሃገራችንን ተጨባጭ ሁኔታ መርምረን ከሚስማማን አሠራርና ልምድ ጋር አቀናጅተን የእውነተኛውን ዲሞክራሲ መሠረት መጣል አለብን። በወረቀት ላይ ተቆጣብ መብቶች አሉ፤ ግን የወረቀት ነብር ናቸው። አይፈጸምም ወይም ይሻራሉ ይህን ለመሥራት ግን ዛሬ መሠረት ለመጣል ለራሳችን በ (space) ሰጥተን መንቀሳቀስ ያስፈልጋል፤ ግልጽነትና ተጠያቂነት ያለበት ሥርዓት ለሰው ሕይወት ዋጋ የሚሰጥበት፤ የየሰው አስተሳሰብ የሚደመጥበት ሥፍራ ለመድረስ የሚከተሉት የግድ የሚያስፈልጉ ጁመስለኛዎች።

ሀ. በተፅዕኖ የሚተረጎም ሕግ መንግሥት

ሕገ መንግሥት አዲስ መንግሥት በመቆም ቁጥር የሚቀጸጧል። የሚፈረሰውና የሚሰረዘው ለዚያው ሥርዓት ተብሎ ስለሚወጣ ነው፤ ተቋማዊ ማስፈጸሚያዎች ያሉት ከትውልድ ትውልድ (ቢያስፈልግ

እየተጨመረበትና በሱ ላይ እየተገነባ) የሚቀጥል በአስተማማኝ መሠረት ላይ የቆመ ሕገ መንግስት ጸስባል። ተቆጣብ መብቶቹ በማንም ቢጣሱ ቢሸራረፉ ያንን ጉዳይ በነፃና በገለልተኝነት የሚጸግሩ ተቋም ጭምር መራት ላይ ማሳረጥ ጸስባል።

ለ. ከማናቸውም ተፅዕኖና ጫና ነፃ የሆነ የዳኝነት ሥርዓት

ሕገ መንግሥት ላይ ነፍስ የሚጠቅም የሕግ የበላይነትን በተግባር የሚተረጎሙት ነፃ ፍ/ቤቶች ናቸው። ይህም ስለተመኘ ነው አይመጣም። በወሬ የሚመጣ ቢሆን ኖሮ ብዙ ባዮን ነበር። ይህም ለተካቂዎች ይዞ መንግሥት በተቀረጸ ቁጥር የሚለግጥ መጠቀሚያ መሣሪያ ምንጊዜም መሆን የለበትም። በሕግ በአደረጃጀቱ ከውጪ ከ3ኛ ወገን ተፅዕኖ ነፃ ካልሆነ ጉዳይ አስፈጻሚ ጁመስል ተቆጣብ የሚሰራ ከሆነ የራሱንም ሕልውና መጠበቅ አይቻለውም። ለዚህ ደግሞ በሕግ አስፈጻሚ በሕግ አውጪውና በሕግ ተርጓሚው (ፍ/ቤቶች) መሃከል ሚዛን መጠበቅና ግርስ በግርስ ቁጥጥር ማበጀት የግድ ነው። ያኔ ሁሉም በታውን ያውቃል። ፍ/ቤቶች ከፖለቲካ ጋር ካልተያያዙ ከመጣው ሥርዓት ጋር አይፈረሱም፤ በአፍሪካ እንኳን የፍትህ ሥርዓቱ ከመንግሥት ጋር አይቀየርም። ጉድ ያለው ጅም አገር ነው።

ለ. እውነተኛ ነፃና ግልፅ ምርጫ

የነፃ ዳኝነትን ፍሬ ለማየት ነፃና እውነተኛ ምርጫ መካሄድ አማራጭ የለውም። ሥልጣን ከሕግ አግባብ ውጪ ከመጣ፤ ምርጫ የይስሙላ ከሆነ የሕግ አውጪው አካል አቅመቢስ ይሆናል ተመረጥን ብለው በሕግ አውጪው በር ብተው በሕግ አስፈጻሚው የሚሄዱ አካላት ፈላጭ ቆራጭ የሆኑባቸው ሁኔታዎች ከአፍሪካ

ብቻ ምሳሌ እያጣቀሱ ብዙ ማለት ይቻላል። ነፃ ግልጥና እውነተኛ ምርብ ለማግኘት ተለዳኝ አማራጭ የሚያቀርቡ ፓርቲዎች ያስፈልጋሉ፤ የመደራጀት፣ ኃላባቸውን ማሻሻል ስራ ስራ መሃል ለመስራትና መንቀሳቀስ ስራ መብት ከሌላቸው ምርጫ ምርጫ አይሆንም።

መ. ከፖለቲካ ተፅዕኖ ነፃ የሆኑ ሲቪል ማህበራት

በቃደኝነትና በራሳቸው ፍላጎትና ተነሳሽነት የተደራጁ የሲቪል ማህበራት ከኋላቸው ሕዝቡን ከያዙ ቀስ በቀስ የየራሳቸውን ቦታ (space) ጁሰራሉ። ሙጺ ማህበራትንም ጨምሮ (ከላይ የጠበቁት ማህበርን መጥቀስን ልብ ይሏል) ሌሎችም ቢደራጁና የተደራጁት ደግሞ ቅንጅት ቢፈጥሩ የማይናቅ ኃይል ይሆናሉ። በሌሎች ሀገራት ሲቪል ማህበራት ብዙ ተራምደዋል። ሕዝብን ይዞ በመነሳት ለውጥ አምጥተዋል።

ሠ. የመገናኛ ብዙሃን

ኢንፎርሜሽን ኃይል ነው፤ በፍሬ ጉዳዮች ላይ የተመሰረተ ኢንፎርሜሽን ለማቅረብ አቅም ያለው የመገናኛ ብዙሃን አንዱ የዲሞክራሲያዊ ሥርዓት መገለጫ ነው። ሀሳብ ማንሸራሸሪያ፣ አማራጭ ማቅረቢያ ብቻ ሳይሆን የጎደለውን የሚጠቁም፣ በጣም አስፈላጊ መሣሪያ ነው። የመገናኛ ብዙሃን ኃይል ለጥፋትም የሚውል ነው፤ ለመጥፎ ሥራ ከባድ ጥፋት ለማምጣት የሚችል መሣሪያ ለበጎ ተፅዕኖ ለግንዛቤ እንዲያመጣ ሁኔታዎች ቢመቻቹ ምን ያህል መራመጫ እንደሚቻል ለመገመት አያዳግትም።

ሚ. ቃለጸ

ሀ. ከላይ የተባሉትን ሁሉ እስከሚሰለጉት ድረስ ከተለያዩ ሰዎችና ቡድኖች ስምተናቸዋል፤ ይነገራሉ ይባላሉ እንጂ በተግባር በአብዛኛው ሊሆኑ ሊችሉ ሊችሉ አልተተከሉም። ቃላቱ ግን ተጠቅሞ በግብርና ተበትነዋል፤ በባለ ተስቦ ሰውን አማረዋል፤ ግን ሌላ ቃላት ስለሌሉን እነሱን ይዘን በተገቢው መንገድ ሕይወት ከለጠናቸው፤ የማንነጋገርበት ርዕስ ማግኘት ከሌለው ድርጊት አይኖርም፤ ያኔ ልማትም ተስፋም ይኖራል።

ለ. እነዚህ ከላይ በአጭሩ ተጠቅሞት ጉዳዮች ቅን ልቦናው ካለ ማንኛውም ቡድን (አሁን ያለም ሆነ ወደፊት የሚመጣ) ተግባራዊ ሊያደርጋቸው ይችላል። ተግባራዊ እንዲሆኑ ያለመታከት መስራት ግን የዜጎች ሁሉ ግዴታም ኃላፊነትም ነው።

በአቶ ጥላሁን ተሾመ ጽሑፍ ላይ የቀረበ አስተያየት፤ ታምሩ ወንድም አገኘሁ

በዛሬው ዕለት ፕሮፌሰር ጥላሁን ተሾመ የሕግ የበላይነትና ልማት በኢትዮጵያ ዛሬና የዛሬ ሃያ አምስት ዓመት በሚል ርዕስ ባቀረቡት ሰፊ ጥናት ላይ በአወያይነት ተጋብጦ ለውይይት የሚረዱ አቀጣጣይ ሀሳቦችን እንደጠቋቁም ዕድል በማግኘቴ አስቀድሜ የተሰማኝን ደስታና ክብር ለመግለጽ እወዳለሁ።

ማህበሩ መድረክ ከፍቶ፣ ፕሮግራም ዘርግቶ የወቅቱ አሳሳቢ በሆኑ ጉዳዮች ላይ በየዘርፉ ያሉ ባለሙያዎች ጥናት እንዲያቀርቡበት፣ በጥናቱ ላይም ግልጽና ሰፊ ውይይት እንዲካሄድበት ማድረግ በአገራችን ያሉ ምሁራን ከመምራት ይልቅ መከተል፣ ከመቅደም ይልቅ ጭራት፣ ከመናገር ይልቅ ማድረግን ይመርጣሉ የሚለውን ሆኔት/ትት በማስወገድ ለሌሎቹም አቻ ባለሙያዎች በፋና ወጊነት ምሳሌ በመሆን ለሚያደርገው ተግባራዊ ጥረት በዚህ አጋጣሚ ያለኝን አድናቆት ሳልገልጥ አላልፍም።

ደካማ የውሃ ጠብታም ከጊዜ ብዛት አለት ስርስራ የመግባታን ያህል እንዲህ ያለው ሀሳብና ጉትነታም እንደ ደካማ ጠብታ ከጊዜ ብዛት አእምሮን የሚያህል አለትን መሰርሰሩ የማይቀር ነው ፣ ያም ባይሆን ወደፊት ከማርስ ይሁን ከሌላ ቦታ አሳሾች ቢመጡ ቅሪቶችን አግኝተው ቢያንስ የሚፍጨረጨፍ ሰዎች ነበሩ ለማለት እንዲችሉ መነሻ መተው

ነውና ጥረቱ በዚህ መልኩም የሚደገፍ ነው፤ ይህን ካልኩ በኋላ ፈጥኜ ወደተሰጠኝ ተግባር እመለሳለሁ።

ፅሁፉን አንብቤ እኔ እንደተረዳሁት ፍተሻው ከራስ ጀምሮ፣ በሕግ መሰረታዊ ጽንሰ ሀሳቦች አድርጎ በስራ ላይ ያሉትን ሕጎችና በሕጎች መካከል እስካለው መስተጋብርና ግጭት የሚዘልቅ ነው።

ፀሐፊው ይህን ጥናት ሲጀምሩ በአንድ ሰውነት የሁለት አካላት መፋጠጥ እንዲጋጠማቸው ሳይደብቁ ይነግሩናል፤ እነዚህን በአንድ ሰውነት የተካተቱትን ሁለት አካላት አቅራቢው “የጠበቃዊ እኔነትና”፣ “የሰውኛ እኔነት” በማለት ገልጸዋቸዋል።

“ጠበቃዊ እኔነት” ፈራ ተባ የማለት አገገማሚያ ማሳየቱን “ሰውኛው እኔነት” ደግሞ ከመድረር አልፎ “መናገርም እንደመስማት ሁሉ... ወደዚህ ዓለም ይዘኸው የመጣኸውና ይዘኸው የምትሔደው ማንም የማይሰጥህ ማንም የማይነጥቅህ መብት ነው” ማለቱን ይህንኑ ተቀብለው ሥራቸውን መቀጠላቸውን ገልጠውልናል።

ይህ እንደ ዘበት በመግቢያነት በትንሽ ቃላት፣ በጠራ አንደበት የቀረበ የአንድ ሰውነት የሁለት አካላት ውይይትና፣ የውይይቱ ውጤት እኔ እንደተረዳሁት የጥናቱን አቅጣጫ ይዘትና

ድምዳሜ ከጅምሩ የሚቀርጽ ነው፤ ለዚህም የሚከተሉትን ሁለት ነጥቦች በጭብጥነት እይዛለሁ።

ከሁሉ በፊት አቅራቢው ትችት በመሰንዘር ረገድ ለራሳቸውም ቢሆን የማይመለሱ መሆኑን በተግባር ያረጋገጡበት ነው፤ ለመብት ቀንኢ ሆኖ ዘብ መቆም የሕዝቦች ሁሉ መብት ብቻ ሳይሆን ግዴታም ጭምር መሆኑን በጽሁፋቸው ውስጥ ማመልከታቸው ከዚህ አቋማቸው ጋር የተስማማ ነው።

ሁለተኛ ፀሀፊው በተለይ የሰብአዊ መብቶችን ምንነትና ዳር ድንበር እንደዚሁም የመንግስትን አመሰራረትና ስልጣን በተመለከተ ያላቸውን የሕግ ፍልስፍና /አተያይ እላይ በተጠቀሱት የአንድዮሽ መግቶች በደንብ ያስቀመጡት ይመስለኛል፤ ይህም በሰውኛው እኔነት የተገለጠ ነው፤ “ማንም ለማን የማይሰጠው ሰው በመወለዱ ይዘት የሚመጣው በመጨረሻም ይዘት የሚሄደው መብት እንዳለ የሚያረጋገጥ ነው፤” ይህ ዓይነቱ አስተያየት የተፈጥሮ ሕግ /Law of nature/ natural law ወደሚለው አስተሳሰብ ያዘነበለ ነው፤ የዚህ አስተያየት መሰረቱ ሕግ እንደ ሊጥ ተባብሮ፣ እንደሙልሙል ተጠፍጥፎ፣ እንዳስፈለገ ማታ ለጥዋት የሚጋገር ወይም የሚደብረው ነገር ሳይሆን፣ የሚያሟላው መስፈረት፣ የሚከተለው ስርዓት፣ የማይደፍረው መብት፣ ያለው

መሆኑን ይህም በራሱ ልዩ ትኩረትና ብርቱ ዝግጅት የሚያስፈልገው መሆኑን የሚገልጥ ነው። ይህን አመለካከታቸውን የህግ የበላይነት ለምን? በሚለው ርእሳቸው ስር ዘርዘር አድርገው ያብራሩታል። በዚህ መሰረት፦

- ◆ ሕግ በአጠቃላይ በመንግስት ዕውቅና ያገኘ የምግባረ ሰብዕ ግዛት (Rules of Human conduct) መሆኑን፤
- ◆ በዲሞክራሲያዊ አስተሳሰብ በሕዝብና በመንግስት መካከል ላለው ግንኙነት መሰረቱ በሁለቱ መሀል ያለው ማህበራዊ ውል (Social contract) መሆኑን፤
- ◆ ከሕግም ከመንግስትም ቀድሞ የነበሩት ሕብረተሰብና ሕብረተሰብን የሚያቋቁሙት ግለሰቦች መሆናቸውን፤
- ◆ ግለሰቦችም ከልደት እስከሞት ከመብት ጋር የሚኖሩ መሆናቸውን፤
- ◆ ይህንን መብታቸውን ለማስከበርና በገለልተኛነት ለማስጠበቅ ከመብታቸው ቀንሰው “መንግስት” ብለው ላቋቋሙት አካል ስልጣን መስጠታቸውን፤
- ◆ ይህም ለመንግስት ህግ የማውጣት መብት ምንጭ መሆኑን፤ ለወጣውም ህግ ተገዥ የመሆን ግዳታ እንደሚጥልበት፤

ያብራሩልናል።

በዚህም መጠንም መንግስት በመሰረቱ ተቀባይ እንጂ ሰጭ አለመሆኑን ከምንጩ እያገናዘቡ በሰፊው ያብራራሉ። በዚህ ሁኔታ መንግስት የተሰጠውን ስልጣን ማክበሩን ማረጋገጥ የሕግ የበላይነት መከበሩን መጠበቅ

መሆኑን አመልክተው አንድ ሌላ ከፍተኛ መልእክት ያስተላልፋሉ። ይኸውም የሕግ የበላይነት መከበሩን ማረጋገጥ ሰዎች ሁሉ የራሳቸውን ህልውና ለመታደግ ብለን በቀናኢነት መንፈስ ልንጠብቀውና ክብካቤ ልናደርግለት የሚገባ አስተሳሰብ ነው ይሉናል። እዚህ ላይ ልብ ማለት የሚገባን በዚህ ረገድ ልዩ እረኛ፤ ወር ተረኛ፤ የተለየ ባለቤት... ባለጉዳይ፤ ባይተዋር ሳይኖር ዜጋ ሁሉ አንድ ልብ፤ አንድ ሕዝብ ሆኖ ተከራካሪ፤ አስከባሪ መሆኑን ነው። ሆኖም ማወቅ ዕዳ ነውና ካወቁቱ ከነቁቱ የሚጠብቀው ከፍ ይላል። ይህ የዛሬው ስብሰባም ለዚህ አንዱ ማስረጃ ይመስለኛል።

ይህንን ተግባር በማከናወን ረገድ ዜጎች መንግስትን በጥርጣሬ ዓይን ቢያዩት አንድም ለመብታቸው በንቃት ዘብ መቆማቸውን፤ ዳግመኛ መንግስት የገባበትን ማህበራዊ ውል ማክበሩን ማረጋገጣቸው መሆኑ ገልጠው አንቁነቱ ጭምር ለመንግስትም ነውና መንግስትም ማከረፍ ወይም መቆጣት ዜጎችም መኖራት፤ መስጋት እንደሌለባቸው ጠቆም አድርገው ያልፋሉ።

ይህ ዓይነቱ መንግስታዊ ቅንብር በሕዝብ ተመስርቶ ሕግ ለሰው መሰራቱን የሚያምንና ዕውነተኛውን የሕዝብ አመኔታ አግኝቶ የሚሰሩትን፤ የሚያውቁና የተሟላ ነጻነት ያላቸው አባላትን ያቀፈ የሕግ አውጭ አካል እንደሚኖረው ፀሀፊው ያስረዳሉ ፤

የመንግስት ሕልውና መነሻውም ሆነ መድረሻው የገባውን ቃል አክብሮ የዜጎችን መብት ማስከበር መሆኑን አመልክተው ውሉን ያላ፣ ግዴታውን የበላ መንግስት ሲሆን በውድ ሳይሆን በግድ

ሊወርድ፣ ሊወገድ እንደሚገባው አሁንም እ.ኤ.አ በ1948 ከወጣው የሰብአዊ መብት ደንጋጌ እነ ጆን ሎክ እስከኖሩበት እስከ 17ኛው ክፍለ ዘመን የሰፊ መረጃ ጠቅሰው ያስረዱናል። ባጭር አገላለጽ መንግስት ቃሉን ማክበር ፣ ቀና ስርአት፣ ቀልጣፋ ስልት መልካም አስተዳደር መዘርጋት ያለበት ለማንም ሳይሆን ለራሱ ሲል መሆኑን በአንድምታ ይገልጣሉ።

ጸሀፊው አፍ አውጥተው አይበሉት እንጂ ነገሩ ያገራችን ሰው “ጩዳ ለራሱ ስትል ጣፍጥ አለዚያ ድንጋይ ነህ ብለው ይጥሉሃል” እንደሚለው መሆኑ ነው። “ጩዳት ፊት ስለራገግል አይወራም” አይነት ይህን የመወገድ ግዴታና የማስወገድ መብት ክስተት ጸሀፊው በትሁት አንደበት “ሚርት” ብለው ሰይመውታል። መርሆውን እንዲህ እንዲህ እያሉ ቋጭተው ዝርዝር ፍተሻውን ይያያዙታል።

ከመወራረስ ይልቅ መፈራረቅ ባመዘነበት ሁኔታ በአራት ህግጋተ መንግስት ውስጥ እያለፍን መሆናችንን አስታውሰው የፍትህ ስርአታችንን ሁኔታም ዳስሰዋል። በመግቢያነት ያስቀመጡት የፍትህነገስቱ የአንድምታ ትንታኔ የዳኝነትንና የዳኛን አብይት መስፈርት አሟልቶ አካትቶአል። “ዳኛ የወል ምሰሶ የመሀል” ይሉናል ጸሀፊው። ምን ቀረና ምን እንጨምርበታለን!!! ይበላ፣ ይሁና ከማለት በቀር!!!

ከዚህ አያይዘው የቃኙት የዳኝነቱን ስርአት ነው፤ ቅኝቱ ያተኮረው በዳኝነቱ ውስጣዊ ችግሮች ላይ ነው፤ እድገት ይላሉ ፕሮፌሰር ጥላሁን እድገት የሚመጣው በቅብብሎቹ ሂደት ነው ከ1934 ወዲህ በተፈራረቁትና

አይን ለአይን መተያየት በተሳናቸው ተተኪ መንግስታት መካከል ሽግግሩ የቅብብሎሽ ሳይሆን አፍርሶ የመገንባት መሆኑን ጠቅሰው እኛስ ሁሌ ነጂ ወጭ መሆናችን የሚያበቃው መቼ ነው ብለው ይጠይቃሉ።

የዳኝነቱ ስርአት ብዙ ምት የደረሰበት፤ ብዙ ችግር ያለበት መሆኑን ገልጠው በተቋማዊ ጥንካሬና በቋሚና ዘላቂ (career) ባለሙያዎች መገንባት እንደሚገባው አመልክተዋል፤ በመጨረሻም አሁን ያለው ሁኔታ አገማሪና ውሃ ሙላት ዓይነት መሆኑን ገልጠው በመነሻቸው ላይ ያነሱትን በማስታወስ መልክ ለዳኝነት መለኪያው “ብቃት እና ብቃት ብቻ” መሆኑን ጠቅሰው በዳኝነት መንበር ላይ ተቀምጦ ለመንግስት መሟገት ከተጀመረ ነገሩ ሁሉ ይፍታህ ንጉሴ እንዳሉት የእንባይ ካብ ሆኖ ይቀራል ብለው ወደ ተከታዩ ርእስ ያልፋሉ።

ቀጥሎ የሚያነሱት የፍትሕ ስርዓታችንን እንዴት እንታደገው የሚለውን ጥያቄ ነው።

“መታደግ” የሚለው ቃል በስርዓቱ ላይ ችግር መጋረጡን ሳያወላዳ አመልካች ነው። ፀሐፊው ሀገር እንድትለማ ሕዝቡ ከመንግስት የሚጠበቀው ትልቁ በረከት የተደላደለ ዳኝነት መሆኑን ታሪክንና ማስረጃን አጣቅሰው ያስቀምጣሉ፤ ባጭሩ የሚያስተላልፉልን መልዕክት አንድምታ “ዘንግ አቅንቶ ዳኛ አውጥቶ” መከራከር በነፃ የዳኝነት ስርዓት መተካቱ የተገባ ነው፤ የዚህ ተቃራኒ “በፈረስ አንገት በሰይፍ አንደበት መነጋገር” ስለሆነ ይህ ያለፍነውና የማንመለስበት ነው፤ ዳኝነት በንብረት፣ በነፃነትና፣ በሕይወት ላይ በሕግ ስምና በሕግ መሰረት ውሳኔ የሚሰጥበት፤ ውሳኔውም የሚፈፀምበት መድረክ ስለሆነ ይህን ተቋም መጠበቅና ማክበር ጠቀሜታው ፈርጆ ብዙ ነው። በሚለው ሊጠቃለል የሚችል ይመስለኛል።

የዳኝነት ስራ አካሄድን በመሸርሸር ላይ ስላሉ አገማሚያዎች ፀሐፊው ያቀረቡትን በሁለት ክፍሎ ማየት ይቻላል። የመጀመሪያዎቹ የዳኝነትን ስልጣን ከፍርድ ቤቶች ወስዶ ባለጉዳዮችን በራሳቸው ጉዳይ ዳኛ የሚያደርጓቸው፤ ናቸው ፈረንጆቹ “Judge & jury in ones own case” የእኛዎቹ “አባቱ ዳኛ ልጁ ቀማኛ” ወይም “ሁሉ በጅ ሁሉ በደጅ” እንደሚሉት መሆኑ ነው፤ ለዚህም በመያዣ ረገድ ለባንኮች፣ ስለገቢ ግብር ለአገር ውስጥ ገቢ፣ ስለከተማ ቦታ ይዞታ ለከተማ ወይም ክልል መስተዳድር የተሰጠው ስልጣን ይገኛል።

ሁለተኛው የሰብአዊ መብትን የሚጋፉ ሕጎችን የሚመለከት ነው፤ ለዚህም የፀረ ሙስና ኩሚኒስት አዋጆችና፣ አደገኛ ባዜኔነትን ለመዋጋት በቅርብ መጽደቁ የተነገረን አዋጅ በምሳሌነት የሚጠቀሱ ናቸው።

ሁለቱን ዘርፎች የሚያመሳስሏቸው ሁሉም ከሞላ ነገራል የሚያተኩሩት በውጤት እንጂ በምክንያት ላይ አለመሆናቸው ይመስለኛል፤ ስልጣን ለባንኮች፣ ለማዘጋጃ ቤት፣ ለአገር ውስጥ ገቢ የተሰጠው፣ ፍርድ ቤቶች ፈጣን ስላልሆኑ፣ ጊዜ ስለሚወስዱ ወዘተ የሚለው ምክንያት ድክመታችንን የሚያመለክት፣ ስህተታችንን የሚያሳለብን እንጂ የፍርድ ቤትን ስልጣን አሳልፈን ለሌላ እንድንሰጥ የሚያስችለን አልነበረም፤ መድሃኒቱም ምክንያትን እንጂ ውጤትን ማከም አይደለም።

መጀመሪያ ነገር፣ ከአደገኛ ባዜኔ ሕግ ይልቅ ትኩረት ሊሰጠው የሚገባው ነጥብ ባዜኔ የሚባል ነገር እንዴት ተፈጠረ? ይህ ባዜኔስ እንዴት አደገኛ የሚባል ባዜኔ ሊፈለፍል ቻለ የሚለው ነበር፤ የባዜኔነት መፈልፈያው ድህነት፣ ስራ አጥነት መሆኑ ገሀድ ነው፤ ለኢኮኖሚ ችግር የቅጣት መድሃኒት ማዘገገ አሁንም ምክንያትን በማከም ፋንታ

ውጤት ላይ መረባረብ ነው፤ እንደዚህ ባለ ሁኔታ ውጤት ተኮር መሆን ደግሞ የሃድራን ራስ በመቀስ ከመቀንጠስ የተለየ አይሆንም፤ አንድ ራስ ሲቆረጥ ሌላ ራስ ይወጣልና።

የፀረ ሙስናው ሕግ ጉዳይ ብዙ እጅግ በጣም ብዙ ሊባልበት የሚችል መሆኑን እስማማባለሁ፤ መጀመሪያ በህግ ቋንቋ “ሙስና” ማለት ምን መሆኑን አጣርቶ በቁርጠኛነት የሚነግረን ሰው በዛሬዋ ኢትዮጵያ ያለ አይመስለኝም፤ ትርጉሙ ክፍት ስለሆነ የተባለው ሁሉ ሊሆን ይችላል።

ሁለተኛ ይርጋና ሞት ካላገደ በቀር አሁን ባለው ሁኔታ የሙስና ወንጀል ወደ ኋላ እስከ 1949 ሄዶ ክስ ቢቀርብ የሚያስገርም ሊሆን አይችልም።

ሶስተኛ የሙስና ሕግ ሳይጠቀስ ከሳሽ ወይም ፖሊስ ሙስና ባለ ብቻ ክስ የቀረበበት ጊዜ ላይ እንገኛለን፤ በተጨማሪም ሙስናም የምግባር ሰብዕ ግዕዛት ባልሆኑ መሰረቶች ላይ ተቋቁሞ ዋስትናን ያህል መብት ገፍፎ በስራ ብዛት በቀንድ አውጣ ፍጥነት በሚጓዝ ስርዓት ሰዎች ነፃነታቸውን እንዲያረጋግጡ መጠበቅ የጊዜአችን ሌላው ክስተት ሆኖ ይገኛል፤ ይህን ስል በሙስና ላይ ቁጥጥር ያውም ብርቱ ቁጥጥር አይደረግ ማለቴ አይደለም፤ ፀሀፊው እንዳሉት ቁጥጥሩም ሆነ ሕጉ ሰብአዊ መብትን፣ የሕግ ግምትን፣ ተከትሎ በሰከነ ሁለአቀፍና ወገናዊነትን ባልተላበሰ ስርዓት መደገፍ ይገባል ለማለት ነው።

ፀሐፊው ከመነሻው የነገሩን ሕግ ለሰው እንጂ ሰው ለሕግ ባልተሰራበት ስርዓት ውስጥ የመንግስት መሰረታዊ ተልዕኮ የዜጎችን መብት በማስከበር፣ ለኑርአቸው/ ለንብረታቸውና ለሕይወታቸው ዋስትና ኖሯቸው ሰይበረግጉ ተረጋግተው እንዲኖሩ

ለማስቻል ፍትህ በሚገባ እንዲበየን ማድረግ ነው። ይህን ሁሉም ይጠብቃል፤ ቧጋቹ እንኳ ሳይቀር ይሉናል፤ እላይ የተጠቁሱት ምሳሌዎች የሚያሰናኙት መረጋግጥን ወይም ሽብርን መሆኑ ልንነጋገርበት የምንችለው ጉዳይ ነው። ከዚህ ላይ አንድ ሰሞን ከመሀል ከተማ የተገዛ የሞባይል ቀፎ ቀረጥ አልተከፈለበትም ብሎ ከ40 ዘመን በላይ እድሜ ያስቆጠረውን »የተንቀሳቃሽ ንብረት ባለቤትነትን ሕግ« በሚሽር ሁኔታ ማስረጃ በመጠየቅ ተጠቃሚውን ማስጨነቅ ነገ ለለበሰው ልብስ፣ ላሰርነው ሰዓት፣ ላጠለቅነው ጫማ፣ ለማንኪያችን፣ ለሳህናችን፣ ለሽካችን፣ ላገራራችን ጭምር ማስረጃ እንጠየቅ ይሆን የሚል ስጋት አያስከትልም ትላላችሁ? ለመሆኑ ብንጠየቅ ማስረጃዎቹ ያለን ስንቶቻችን ነን? ይህ እንግዲህ ለመንግስትም ሆነ ለሕዝብ ጠቃሚው በሕብረተሰብ ውስጥ ሽብር /ጥርጣሬ መፍጠር ወይስ የህግ ዋስትናን በማክበር መረጋጋትን ማስፈን ነው የሚለውን መሰረታዊ ጥያቄ ይቀሰቅሳል።

ከዚህ አያይዘው የሕጎቻችን ሕጋዊነት ለማረጋገጥና ፣ ሕገ መንግስታዊ ጉዳዮችን የማየት /የመተርጎም ስልጣን የተሰጠው ለፍ/ቤቶች ሳይሆን ለፌዴሬሽን ም/ቤት መሆኑን አመልክተው የዚህ ተገቢነት የዚህ አገር ጉዳይ ሁሉ ይመለከተናል የምንል ዜጎች ሁሉ ሊያነጋግር የሚገባ ጭብጥ መሆኑን በአጽንዖት ይገልጻሉ። ይህ ከባድ ኃላፊነት ለፖለቲካ አካል ተሰጥቶ እንደትርፍ ጊዜ ስራ ዓይነት በሞፈር ዘመት ምድብተኞች አማካይነት እንዲከናወን መደረጉ የጉዳዩን አሳሳቢነት ይበልጥ ያሳያል።

ፀሐፊው ወደ መጨረሻው ሲቃረቡ ያነሱቸው ሁለት ነጥቦች ፌዴራላዊ አስተዳደርንና መሬትን የሚመለከቱ ናቸው። የፌዴራላዊ ስርዓት መነሻ ስልጣን አከፋፋይ (Devolutionary) መሆኑን ካሰመሩበት በኋላ ከአሀዳዊ ስርዓት መሻሉን ተቀብለው ብቸኛ አማራጭ መሆኑንና ቋንቋን ወይም ዘርን የመከተሉ ጥበብ ላይ ጥያቄ አላቸው። በዚህ ላይ ግልጽና ከድርጅታዊ አሰራር የጠራ ለመሆኑ ጥርጣሬ ያላቸው መሆኑን በማስረጃ አስደግፈው ከገለጡልን በኋላ በአንዳንድ አካባቢዎች የተፈጸሙ ደም አፋሳሽ ሁከቶች መዋቅራዊ መሰረት ይኖራቸው ይሆን የሚል ሰብ በእንደሚያስጨንቃቸው ይገልጻሉ። በቅጡ ያልተያዘ ፌዴራሊዝም የማርሻል ቲቶን ዩጎዝላቪያን ሊያስከትል እንደሚችል ይጠቁማሉ። ይኸም ጆሮ ያለው ይስማ የሚል ከባድ መልእክት የሚያስተላልፍ ነው።

የመሬትን ጉዳይ ያያዙት ከወታደራዊ መንግስት ለሰፊው ሕዝብ ተላክ ከተባለው የኖህ ርግብ አዋጅ ጋር ነው። ባጭሩ የሚሉን የኖህ ርግብ ተልኳል ቢባልም አሁንም የወይራውን ቀንበጥ ሳያደርስ በጥርሱ እንዳንጠለጠለው ዓይነት ነው። የተንቀሳቃሽ ባለርስትም፣ ጠሰኛም ናቸው ዛሬም ጠሰኛ ባለመሬት አልሆነም፤ ችግሩ ብሷል እንጂ ጋብ አላለም። መንግስት በገጠር ነቃይ ተካይ፣ በከተማ ቦታ ቸርቻሪ ሆኗል የሚል ዓይነት መልዕክት ነው የሚያስተላልፋልን ይህ ሁኔታ ግብርናን ያልረዳ፣ ኢንቨስትርን ያላበረታታ መሆኑን፣ ጠቅሰው ውጤቱ ቢያንስ «ሕዝቤ ጠግቦ የሚያደርሰትን ሁኔታ አመቻችቼለታለሁ ከሚባልበት ጊዜ ዘቅጦ ረሀቡን ለዓለም አቀፍ ሕብረተሰብ በወቅቱ አሳውቄአለሁ

በሚለው »ገድል« ዙሪያ የሚያጠነጥን ሆኗል ብለው መልሰው አያሳዝንም ብለው ይጠይቃሉ። መልሳችን እንዴታ ያሳዝናል እንጂ መሆኑ የሚያጠራጥር አይመስለኝም።

በመደምደሚያቸው የርእሱ ስፋት፣ የጊዜ ጥበት ባይገድባቸው ኖሮ የህገ መንግስቱን አናቀጽ እንደ ሰበዘ እየመዘዙ ብዙ ማለት እንደሚቻል ገልጠው ቀሪውን ለወንበር ገፉ በማስተላለፍ መልክ ይሰናበቱናል። ቢያንስ በ2020 ሰበዙ በህግ አክርማ ተለጉሞ የሚመዘዘው ለሙገሳ እንጂ ለወቀሳ እንዳይሆን ከመመኘት ጋር ርዕያቸው ርዕያችን መሆኑን በመግለጽ ለዛሬው ከአድናቆት ጋር እኛም በዚህ ብንሰናበታቸው መልካም ይመስለኛል።

ከማብቃቱ በፊት ፀሐፊው ጥልቀትና ስፋትን አካቶ በጥዑመ ልሳን የቀረበውን ጽሁፋቸውን የቋጨት የአንዲት ዘመናዊ አረሆ ግጥምን በመጥቀስ ነው። ከማን አንሼ ለማለት ሳይሆን እኔም የአንዲት አረሆ ግጥም በመደምደሚያነት ለመጥቀስ እፈልጋለሁ። የኔዋ አረሆዋ የኖረችው/ ቢያንስ የተናገረች ከ100 ዓመት በፊት ስለነበረ ሁኔታ ነው። አትርሱ ያኔ ንጉሱ አዬ ምኒልክ፣ የእርሳቸው 2ኛ ደግሞ ራስ ዳርጌ ነበሩ። ያኔ ኤድሱም አልነበር፤ ግን ያለችው እኔም ከዛሬ 25 ዓመት በኋላ ፀሐፊው ባቀረበት ርዕስ እንዲኖር የምመኘውን ይገልጠዋል እንዲህ ይላል።

እንደኔማ ቢሆን እንደልቡናዬ፣ ንጉስ ባሌ ሆነው ዳርጌ ውሽማዬ!

አመሰግናለሁ!

ልልሳነ ኤኮኖሚክስ አዘጋጆች አዲስ አበባ

6 ቁ 3 (January 2004) የሆነውን እትማችሁን አይቸዋለሁ። ሽፋኑ ላይ “ርዕይ 2020” ስላላችሁ እሱን በሚመለከት ይህችን ደብዳቤ ልጽፍላችሁ ወሰንኩ። በቀደሙት ሕትመቶቻችሁ ውስጥ “ራእይ” የሚለውን ቃል ስትጠቀሙ ነበር። አሁን ግን ወደ “ርዕይ” ቀየራችሁት። በኔ በኩል አንዴ “ራእይ” ን ሌላ ጊዜ ደግሞ “ርዕይ” ን መጠቀም አንባቢዎቻችን የሚያደናግር ይመስለኛል። ማህበራችሁ እጅግ የተከበረ የሙያ ተቋም በመሆኑ የምታወጧቸው ጥናታዊ ጽሁፎችና አስተያየቶች በታላቅ ግምት ይታያሉ። በዚህ የተነሳ አንባቢዎቻችሁ መደናገር ስለሌለባቸው ከሁለት አንዱን እንድትመርጡ ይረዳል በሚል ግምት የሚከተለውን አስተያየቴን አቀርብላችሁታለሁ።

“ርዕይ” የሚለውን ቃል መጠቀም አግባብ አይመስለኝም። ምክንያቶቹም አያሌ ናቸው፡-

1. ሶስቱን የታወቁትን የአማርኛ መዝገበ ቃላቶች አገላብጫ ነበር። እነሱም በተሰማ ሀብተሚካኤል ግጽው የተዘጋጀው፣ ከሣቴ ብርሃን ተሰማ፣ የዐማርኛ መዝገበ ቃላት (አዲስ አበባ፣ 1951)፣ የደስታ ተክለ ወልድ፣ ዐዲስ የማርኛ መዝገበ ቃላት (አዲስ አበባ፣ 1962 ዓ.ም.)፣ እና የኢትዮጵያ ቋንቋዎች ጥናትና ምርምር ማእከል በ1993 ዓ.ም. ያሳተመው አማርኛ መዝገበ ቃላት ናቸው።

እነዚህ መዝገበ ቃላቶች “ርዕይ” የሚለውን ቃል ለፍቺ አያቀርቡም። ሶስቱም የሚፈቱት “ራእይ”ን ብቻ ነው።

ተጠቃሚው ሕዝብስ?

2. እኔም እስካሁን ባካባቢዬ ስመለከት “ርዕይ” ን የሚጠቀም ሰው ወይም የመንግሥት መ/ቤት አላጋጠመኝም። መገናኛ ብዙሀንም በስራ ላይ አውለውት አላስተዋልኩም። ይሁንና በፍጹም አልተጠቀሙበትም ብዬ ለመናገር አልደፍርም፤ ምክንያቱም ጋዜጦችን ሁሉ ማገልገጥ፣ ሬድዮኖችን ሁሉ መስማት፣ ሁሉንም የቴሌቪዥን ፕሮግራሞች ማየት ይጠይቃልና። አፍ ሞልቶ መናገር የሚቻለው ግን “ርዕይ” ቢያንስ የተለመደ የአማርኛ ቃል አለመሆኑን ነው።

3. በአንጻሩ ግን “ራእይ” በሰፊው ሥራ ላይ እየዋለ ያለ ቃል ነው። የመንግሥት መ/ቤቶች፣ መገናኛ ብዙሀን፣ መንግሥታዊ ያልሆኑ ድርጅቶች፣ ምሁራን በብቸኝነት ይጠቀሙበታል።

4. ከላይ የጠቀስኳቸው ሶስት መዝገበ ቃላቶችም እንዲሁ በተመሳሳይ መንገድ ይፈቱታል። ፍቺያቸውን ለአንባቢያን ማቅረብ ተገቢ ይመስለኛል። ምንም እንኳን አቀራረቡ ዘመናዊ ባይሆንም ከሶስቱ ዘርዘር ያለ ፍቺ የሚሰጠው የካሳቴ ብርሃን ተሰማ መዝገበ ቃላት ስለሆነ ከሱ መጥቀስ አፈልጋለሁ።

ራዕይ፣ በአዕምሮ ውስጥ ትገታ ፥ ረቂቅ ነገር፥ በነፍስ ዓለም ሽኑታ የሚታየው የማይጨበጥ፥ የማይዳሰስ፥ አካላዊነት የሌለው የአዕምሮ ትገታ በሐሳብ ውስጥ የሚፈጠር የሚሳል ልዩ ልዩ ራዕይ።

ራዕይ፣ ሌሊት በሕልም በነፍስ ባሕርይ መውነትንም መስሎ ሐሰትንም አስመስሎ ሌሊት የሚታይ፥ ሊነገርም የማይቻል ለአዕምሮ የረቀቀ፥ የማይዳሰስ፥ የማይጨበጥ፥ ሽኑታውን የሰው አዕምሮ የማይገምተው--- በዐለመ ነፍስ የሚታይ ራዕይ ይባላል (ገጽ 219 አምድ ሀ)

5. የፈረንጅ ምሁራን ካዘጋጁባቸው ስራዎች ማህል ከአማርኛ ወደ ፈርንሃይኛ፣ ከአማርኛ ወደ ጣልያንኛ፣ ከአማርኛ ወደ እንግሊዝኛ የሚመልሱ አራት መዝገበ ቃላቶችንም ስናገላብጥ የምናገኘው ሁኔታ አንድ አይነት ነው። “ራእይ”ን የሚፈቱት በተመሳሳይ መንገድ ነው። ላንባቢ ግንባቤ እንዲረዳ ያየሁት የመጀመሪያው መዝገበ ቃላት ሲሆን (የአንቲን ዳባዲ መዝገበ ቃላት ነው።) እሱም የታተመው እ.አ.አ. በ1881 ዓ.ም፣ ነበር። ሁለተኛው የጉይዲ ሲሆን ከአማርኛ ወደ ጣልያንኛ የሚመልስ እ.አ.አ. በ1901 የታተመ፣ ሶስተኛው በቤትማን የተዘጋጀው የአማርኛ ፈረንሳይኛ መዝገበ ቃላት ሲሆን እ.አ.አ. በ1929 ዓ.ም. የታተመ እና የመጨረሻው በሌፐር ኪን የተዘጋጀው ከአማርኛ ወደ እንግሊዝኛ የሚመልስ እ.አ.አ. በ1990 ዓ.ም. የወጣው ነበር። ስለዚህ እነዚህ መጻሕፍት የአንድ ምዕተ ዓመት ያህል እድሜ የሸፈኑ መሆናቸውን ስናጠቃ በማህላቸው የትርጉም ልዩነት አለመኖሩ ሳያስገርመን አያልፍም።

የመጨረሻው መዝገበ ቃላት የሚሰጠንን ትርጉም ብንወስድ ይበቃል፡-

ራእይ- vision (sth. seen, power of sight), revelation, dream, apparition, s.th. conceived in the imagination. (ገጽ 398 አምድ ለ)

በአንጻሩ፣ እነዚህ አራቱም መዝገበ ቃላቶች “ርዕይ” የሚለውን ቃል አያውቁትም። ይህም እላይ ቁጥር 1 እና 2 መደምደሚያ ላይ ያቀረብኳቸውን ሀሳቦች ያጠናክራል።

6. ራእይ የሚለው ቃል ምንጩ የግዕዙ ግሥ “ርእየ” ነው። ወደግዕዙ መዞር አስፈላጊ የሚሆነው ምንጩን ስንረዳው የአማርኛውን “ራእይ” ለመረዳት ስለሚረዳ ነው።

“ርእየ” ግሥ ሲሆን “ራእይ” ከሱ የሚመነጭ ስም ነው። ዎልፍ ሌስላው ያዘጋጀው የግዕዝ አማርኛ መዝገበ ቃላት (Concise Dictionary of Geez Wiesbaden, 1989) እንደሚከተለው “ራእይ”ን ይፈታል፡-

Vision, image, likeness, form, aspect, sight, revelation, appearance, apocalypse (ገጽ 61 አምድ ሀ)

የታወቀው የኪዳነ ወልድ ክፍሌ የግዕዝ አማርኛ መዝገበ ቃላትም የዚህ ተመሳሳይ የሆነ ፍቺ ይሰጣል።

7. እስካሁን ከተደረጉት ጥቅሶችና አስተያየቶች የሚከተለው መደምደሚያ ይመነጫል። ቃሉ የተለያየ ትርጉም ያለው ቢሆንም እናንተ እንዲያስተላልፍላችሁ የምትፈልጉትን vision የሚለውን የእንግሊዝኛ ቃል የሚተካ መሆኑ ግልጽ ነው። ባንጻሩ “ርዕይ” የሚለው ቃል በአማርኛ ቋንቋ ውስጥ (ቢያንስ) ያልተለመደ መሆኑን አስረግጦ መናገር ይቻላል።

በዚህ መሠረት ከሽፋናችሁ ላይ “ርዕይ” የሚለውን ቃል አንስታችሁ በ“ራእይ” ትተኩታላችሁ ብዬ ተስፋ አደርጋለሁ።

በመጨረሻም የኤኮኖሚክስ ሀሳቦችን ማስተናገድ የሚገባቸውን ውድ ገጾቻችሁን ለዚህ ቋንቋ ነክ ለሆነ ደብዳቤ በመስጠታችሁ በቅድሚያ ከልብ ላመሰግናችሁ እወዳለሁ።

አክባሪያችሁ

ሺፈራው በቀለ የታሪክ ክፍል (አአዮ)